Ára: 795 Ft

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

2019/4

RUBICON

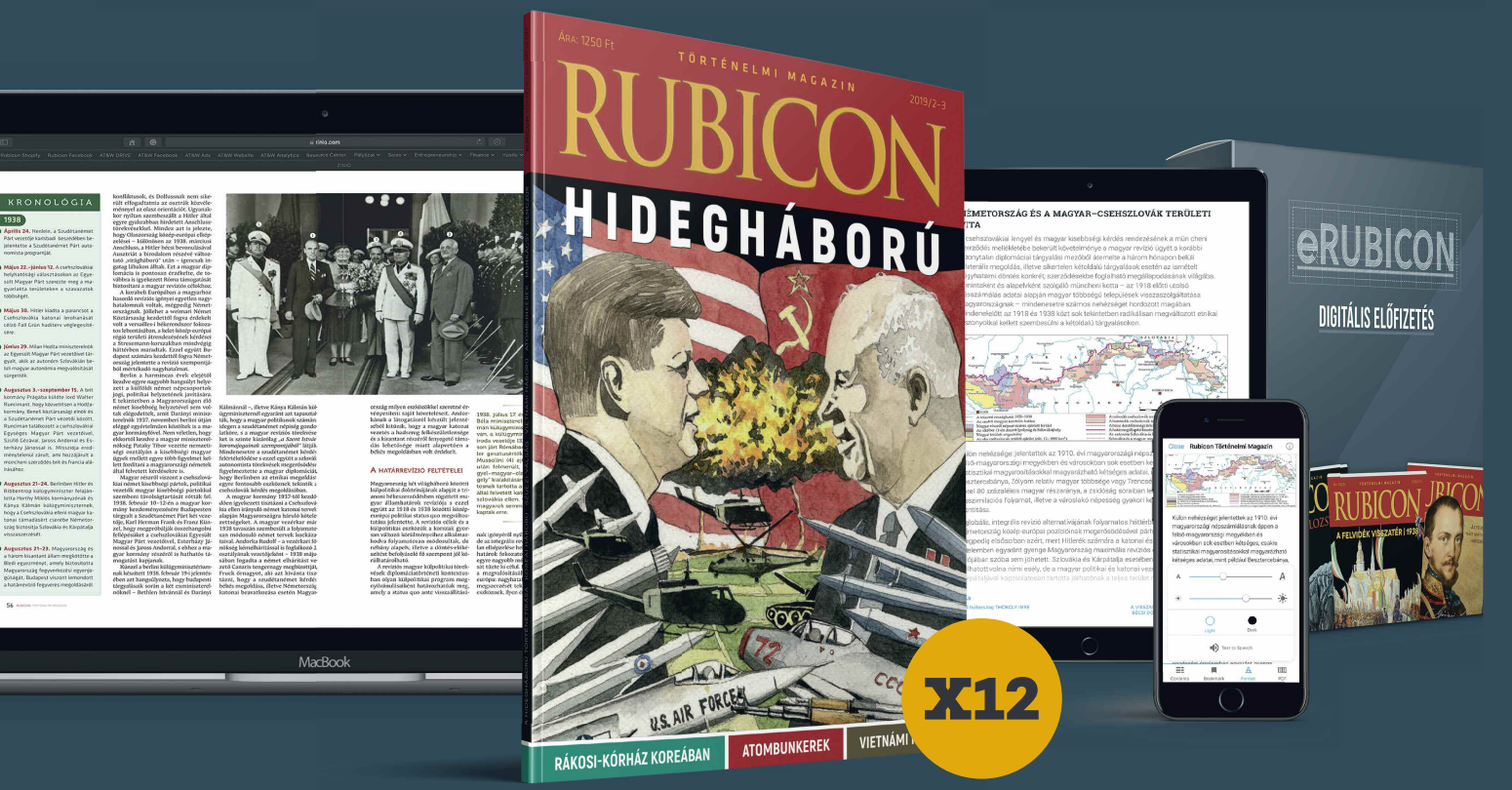
PROLETÁRDIKTATÚRA 1919

SZOVJETKÖZTÁRSASÁG MAGYARORSZÁGON

ÚJDONSÁG

PRÉMIUM ELŐFIZETÉS

1 éven át

12 lapszám ..... ~~9540 Ft~~

eRubicon digitális hozzáférés ..... ~~9980 Ft~~

Különszám, print + digitális ..... ~~1790 Ft~~

~~21 310 Ft~~ **11 980 Ft**

elofizetes.rubicon.hu

Standard előfizetés
továbbra is
~~9540 Ft~~ **7980 Ft**

ALAPÍTVA 1989
RUBICON
TÖRTÉNELMI MAGAZIN
XXIX. ÉVFOLYAM 332. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bertényi Iván, Csorba László, Gyarmati György, Hahner Péter, Hermann Róbert, Magyarics Tamás, Mezey Barna, Németh György, Oborni Teréz, Orosz István, Rainer M. János, Rácz György, Romsics Gergely, Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Lapmenedzser:
Rácz Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Vajda László

Fotó:
Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

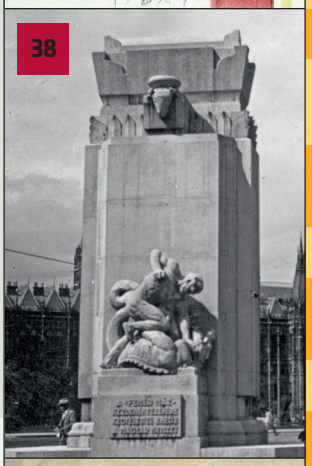
Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Zrt., 10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán (XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232

12

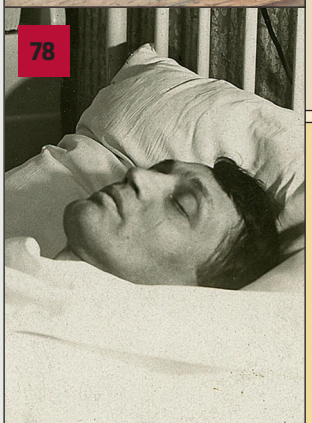

24

38

62

78

TARTALOM 2019/4

PROLETÁRDIKTATÚRA, 1919
SZOVJETKÖZTÁRSASÁG MAGYARORSZÁGON

4 Ligeti Dávid: Kitört a proletárdiktatúra!
Március 20–21. krónikája

12 Hollósi Gábor: Alkotmányos alkotmánytalanság.
A Tanácsköztársaság alkotmányával kapcsolatos problémák

16 Kerepeszki Róbert: A Forradalmi Kormányzótanács.
A Tanácsköztársaság kormánya

18 Révész Tamás: Nemzeti vagy vörös?
A Vörös Hadsereg mozgósítása 1919-ben

26 Kerepeszki Róbert: A Tanácsköztársaság külpolitikája

28 Vörös Boldizsár: A diktatúra legitimálása.
Utópisztikus jövőelképzelések a Magyarországi Tanácsköztársaságban

32 Kerepeszki Róbert: A vörösterror

34 Ligeti Dávid: Filozófusból véreskezű komisszár.
Lukács György a proletárdiktatúrában

36 Kerepeszki Róbert: Lakásrekvirálás a Tanácsköztársaság idején

38 Bödők Gergely: A Nemzet Vértanúinak Emlékműve

46 Kelecsényi Kristóf: Hungária és a sárkány.
Emlékmű az áldozatoknak

46 Kerepeszki Róbert: Felkelések a Tanácsköztársaság ellen

48 Gali Máté: A Tanácsköztársaság a magyar történeti emlékezetben

56 Kaba Eszter: Népbiztosok a Szovjetunióban

62 Hahner Péter: Proletárdiktatúra vagy kommunista diktatúra?

74 Kolontári Attila: Proletárdiktatúra.
A szovjet intézményrendszer kiépítése és sajátosságai

84 Németh István: Kommunista hatalomátvételi kísérletek Németországban, 1918–1923

94 Debreczeni-Droppán Béla:
Ady Endre búcsúztatása, 1919

Képek: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótár, Történelmi Képcsarnok, Történeti Tár · FSZEK Budapest Gyűjtemény · Hadtörténeti Intézet és Múzeum · Photocon

www.rubicon.hu

Garbai Sándor (1879–1947) beszél a Tanácsköztársaság kikiáltását ünneplő nagygyűlésen a Parlament előtt. Mellette Kun Béla, 1919. március 23.

1919. március 21-én egy vértelen puccs eredményeként létrejött hazánk első totalitárius állama, a Magyarországi Tanácsköztársaság. A proletárdiktatúra a következő mintegy 4 hónap – az 1989 előtt hangoztatott „dicsőséges” 133 nap – alatt valóban diktatúrát, mégpedig bolsevik (rém)uralmat gyakorolt, és vezetői hamarosan hozzáláttak a társadalmi struktúra gyökeres átalakításához. A vér nélküli hatalomátvételt – marxista doktrína sze-

Ligeti Dávid

KITÖRT A PROLETÁRDIKTATÚRA!

Március 20–21. krónikája

rint: a hatalom megszerzését – követően annak megtartása, majd kiterjesztése már csak súlyos véráldozatok árán volt lehetséges. Az alábbiakban a rendszer genezisét jelentő 36 óra történéseit foglaljuk össze.

1919 márciusára válságossá vált az 1918. november 16-án proklamált Magyar Népköztársaság helyzete. A gyakrabban, de igen pontatlanul I. Magyar Köztársaságként említett entitás gróf Károlyi Mihály miniszterelnök, majd népköztársasági elnök irányítása alatt megaláztatások egész sorát szenvedte el fennállása 124 napja alatt (illetve 139 napja alatt, ha a Károlyi-kormány hivatalba lépését tekintjük kezdő időpontnak, amikor az ország papíron még királyság volt). A wilsoni békeelvekben vakon bízó államfő 1919 márciusára ébredt rá arra, hogy az antantot egyszerűen nem érdekli a magyar „demokratikus" átalakulás, és ekkorra publikussá váltak a békekonferenciára tervezett új határvonalak, amelyek nagyjából a trianoni döntést előlegezték meg. Az a politika, amely az antant kegyét kereste, egyszerűen csődöt mondott. 1919. március 2-án a Székely Hadosztály szatmárnémeti főhadiszállásán Károlyi harcias beszédet tartott, amelyben megfogalmazta a *Nem! Nem! Soha!* tételét, vagyis azt az elvet, hogy a népköztársaság nem fogadja el az ország radikális megcsonkítását. A Károlyi által koncipiált mottót az 1919 végén hatalomra került „ellenforradalmi" rendszer is átvette, és az egészen az ország 1945. évi szovjet megszállásáig a közbeszéd gyakori fordulata maradt.

Az oroszországi példa

Az októberi fordulat számos területen már a kezdetektől bolsevik befolyást eredményezett. Ennek fókuszában leginkább a katonatanácsok álltak, különö-

sen a budapesti katonaszovjet. A zömében Szovjet-Oroszországból hazatért hadifoglyokból szerveződő szovjet kezdetektől az államrend felbontásában volt érdekelt. Miután az őszirózsás „forradalom" révén, azaz a királyra gyakorolt presszió, mi több, zsarolás hatására Károlyi lett a kormányfő, a katonatanácsok hozzáláttak a régi rend legfontosabb támaszának, a hadseregnek a lefegyverzéséhez. Munkájuk nélkül lehetetlen lett volna, hogy a népköztársaság néhány hét alatt több mint egymillió katonát demobilizáljon.

A Tanácsköztársaság kikiáltását ünneplő nagygyűlés a Parlament előtt, 1919. március 23.

A katonatanács, valamint a bolsevik politikusok tevékenysége azonban rövid idő alatt világossá tette, hogy ezek a hatalmi tényezők nem elégednek meg a régi rend lebontásával, hanem a népköztársaság „szocialisztikus" átalakítását szorgalmazzák – nagyon leegyszerűsítve tehát az oroszországi példát másolták. Ezek az emberek – különösen Kun Béla, Pogány József – sikerrel hitették el a lerongyolódott társadalommal, hogy a Lenin által vizionált világforradalom után nem lesz szükség hadseregre, diplomatákra, hanem az egész emberiség egyetlen vörös falanszterben egyesülvén békében és jólétben fog élni. E cél elérése érdekében 1918. november 24-én létrejött a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP).

1919 februárjában Károlyi börtönbe vetette Kun Béla körét, ezzel azonban csak lassítani tudta a bolsevik agitációt. Számos bolsevik tovább működött illegalitásban, kivált a néhány hónap múlva valódi ördöggé változó Szamuely Tibor dolgozott a világforradalom ügyén. A Károlyi-rendszer hatalma voltaképp már 1919 elején megingott: számos helyen egyszerűen elzavarták a kormánybiztosokat, s leginkább a katonatanácsok határozták meg a politikai fejleményeket. Ez történt Székesfehérváron és Balassagyarmaton is. A nógrádi megyeszékhelyen a cseheket január végén kiverő katonákat, sőt munkásokat is meghurcolták „ellenforradalom" szervezésének vádjával.

Az oktobrista rendszer döntően Budapest-súlypontú volt, hiszen a szervezett hazai munkásság – és így a szociáldemokrácia – a fővárosban koncentrálódott. Ám az ország nem volt egyenlő fővárosával, és vidéken igen nagy elégedetlenség övezte Károlyiék politikáját.

Az ultimátum

1919 márciusában Burgenland, Kárpátalja, valamint a Partium még magyar kézen volt. A románok azonban erőteljesen felléptek annak érdekében, hogy a mai magyar–román határig nyomulhassanak, s azon túl egy semleges zóna jöjjön létre a Tiszántúlon. Miután a franciák támogatták a kérést, Fernand Vix alezredes március 20-án délután lényegében ultimátumot adott át Károlyiéknak. A kis létszámú Magyar Néphadsereget (ez volt a haderő hivatalos neve) a Debrecen–Gyoma–Orosháza–Hódmezővásárhely vonaltól nyugatra 3–5 kilométerre kellett visszavonni. A románok ezzel gyakorlatilag elérték az 1916. évi bukaresti paktumban nekik ígért keletmagyarországi területek átadását. A nyugati demokratikus államok ezzel kivégezték a népköztársaságot, vele együtt pedig a magyar demokratizmust is. Az ekkor már államelnök Károlyi felismerte, hogy elérkezett a vég.

Berinkey Dénes (1871–1944), miniszterelnök 1919. január 11. és március 21. között

A hadseregen belül Tombor Jenő ezredes kijelentette: *„Most minden pacifizmust félre kell lökni, mert az antant a wilsoni elveket sárba tiporta, és az országot becsapta. Föl kell hívni fegyveres védekezésre az egész országot, a nyugati orientáció helyébe az Oroszország felé szóló keleti orientációt kell a programunkba felvenni."* Mindez jelezte, hogy az elmúlt hónapok történéseit, különösen pedig az 1918. karácsonyi ünnepkor kialakult káoszt – Kassa, Kolozsvár, Pécs és Pozsony nyolc napon belüli elvesztését – egyre nagyobb dühvel figyelő néphadsereg is a változás mellett állt.

Március 20-án délután négy óra körül az államelnök mélyen megrendülve, könnyezve ismertette az antant ultimátumát a Berinkey-kormány ülésén. *„A párizsi békekonferencia nem ismeri el a wilsoni elveket, ezért új orientációra van szükség, bel- és külpolitikában. Koalíciós kabinet többé nem kormányoz-*

hat, a termelés rendjét sem tudja biztosítani a mai rendszer már. Menekülést egyedül az Internacionálé nyújthat. Ha a szocialisták egyedül veszik át a kormányt, új külpolitikai orientációra nyílik lehetőség." Igazán kár, hogy Károlyi csak ekkor ismerte fel a wilsoni elvek illuzórikus voltát, hiszen már 1918. október 18-án világossá vált, hogy a híres 14 pont nem alapja az új világrend megalakításának… Este lázas egyeztetések kezdődtek a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban a jövőről.

Március 21-én reggel Csepelen szerveztek nagygyűlést az üzemi MSZDP-megbízottak, valamint a katonatanács. Ezzel párhuzamosan Landler Jenő a Gyűjtőfogházban egyeztetett a fogságban lévő KMP-elittel. Jól mutatja a Károlyi-rendszer Janus-arcúságát, hogy ezt minden korlátozás nélkül megtehette. Kun Béláék értelemszerűen rábólintottak az egyesülési tervre, hiszen ezzel nem pusztán személyi szabadságuk állhatott helyre, hanem a karcerből egyenesen a hatalomba katapultáltak.

Károlyi Mihály és Böhm Vilmos Szatmárnémetibe érkezik, 1919. március 2.

Délelőtt tízkor a szociáldemokrata pártvezérek értekezletén mindössze három MSZDP-politikus foglalt állást a nyílt bolsevizálódás ellen: Garami Ernő, Buchinger Manó és Peidl Gyula. Utóbbiak joggal állapították meg, hogy a szociáldemokrácia vitathatatlan eredményei és a szociális kérdés erőteljes felvetései fel fognak oldódni egy bolsevik államban. Kunfi Zsigmond azonban kijelentette, hogy a tiszta szociáldemokrata kormány is *„múlhatatlanul átsimulást jelent a kommunizmus felé",* ergo elkerülhetetlennek állította be a bolsevikokkal való kompromisszumot.

Jóllehet ekkor még élhettek illúziók a vörös jövőt illetően, az 1918 végén nagy számban hazaérkező hadifoglyok már megtapasztalhatták, mivel is jár együtt a bolsevizmus – gondoljunk csak a Lenin ellen 1918. augusztus 30-án végrehajtott, sikertelen merénylet utáni tisztogatásra. Garami rezignáltan állapította meg, hogy az MSZDP elvesztette befolyását a tömegekre, s teljesen behódolt a kommunista agitációnak, így nincs más lehetőség, mint a lemondás. Expressis verbis nem mondta ki, de szavaiból következett: ha mindennek ellenére lepaktálnak Kunnal, a szociáldemokraták morális értelemben megsemmisülnek. Ezt követően egy újabb szociáldemokrata deputáció ment a börtönbe, ahol kijelentették, hogy hajlandóak *„a kommunisták platformjára helyezkedni, velük egyesülve a hatalmat átvenni és a proletariátus diktatúráját kihirdetni".* Ezzel lényegében nem pusztán a népköztársaság, de a hazai demokrácia halotti bizonyítványát is kiállították.

Az 1919. március 21-én délután 3 órakor kezdődő kormányülésen Böhm Vilmos a szociáldemokraták óhaját megfogalmazva a vizsgálati foglyok szabadon bocsátását és az ellenük folytatott eljárás megszüntetését kérte. Böhm szerepének pontos tisztázásával máig adós a tör-

ténettudomány, mindenesetre eléggé jól lehet érvelni amellett, hogy a politikus a szociáldemokrata pártba beépített bolsevik volt. A módszer ismét Szovjet-Oroszországból származik.

A kulcsfigura

A drámai végjáték során két út állt Károlyi Mihály előtt: az 1918. októberi változásokat megelőző állapotot restaurálva az „ellenforradalmi" konzervatív erőknek adja át a hatalmat vagy pedig szélsőbalra nyit. Miután délelőtt fogadta Ugron Gábort, kikérte a Bethlen István gróf vezette konzervatívok véleményét is. Az 1989 előtti szakirodalom csak állépésnek tartotta Károlyi cselekedetét, de a vörös gróf folyamatos balra tolódása ellenére sem nevezhető ekkor még bolseviknak. A jobboldali hatalomátvétel tehát komolyan vehető alternatívát jelentett, amit azonban kizárt a népköztársaság hónapjai alatt elmélyülő ellentét. A kölcsönös gyanakvást az is erősítette, hogy nem került sor a rendszer választással történő legitimálására, ebből következően a kibővített választójog írott malaszt maradt. Károlyi néhány évvel később a bolsevizmus bűvkörébe került, amelytől a harmincas évek végén még Sztálin tisztogatásai sem térítették el. Ám jelképes értelemben a bürökpoharat még 21-én este megitatták az államfővel: a szociáldemokraták ugyanis megfogalmazták Károlyi lemondását, hogy azt a kezébe nyomva aláírassák vele.

Az ezt követő események pontos tisztázására valószínűleg már nem nyílik mód, mivel levéltári forrás hiányában az egymásnak ellentmondó visszaemlékezésekre kell hagyatkoznunk. A legvalószínűbb forgatókönyv szerint Károlyi aláírta a dokumentumot, amit este kilenc óra körül már vittek is a nyomdába, s másnap reggel a közvélemény értesülhetett arról, hogy csupán pünkösdi királyság volt a népköztársasági hatalom. A nyomtatásban, így Károlyi dezavuálásában kulcsszerepe volt Pogány Józsefnek, akit méltán nevezhetünk a bolsevizálás nagymesterének – tapasztalatait a Komintern később az Egyesült Államokban kamatoztatta. Pogány ugyanis anélkül rendelte el a kefelevonat közzétételét, hogy annak végleges szövegét megmutatta volna Károlyinak, illetve hogy engedélyét kérte volna a publikálásra. A bolsevik politikusok így akarták legitimálni a puccsot. Bár Károlyit komoly „mélyütés" érte a bolsevikok részéről, 22-én már így nyilatkozott: *„Meg kell teremteni azt az új társadalmi rendet, amely hivatva van új gazdasági és morális tartalmával átalakítani az egész világot, és amely megteremti azt a nagy, világra szóló megértést, mely nem ismer demarkációs vonalakat."*

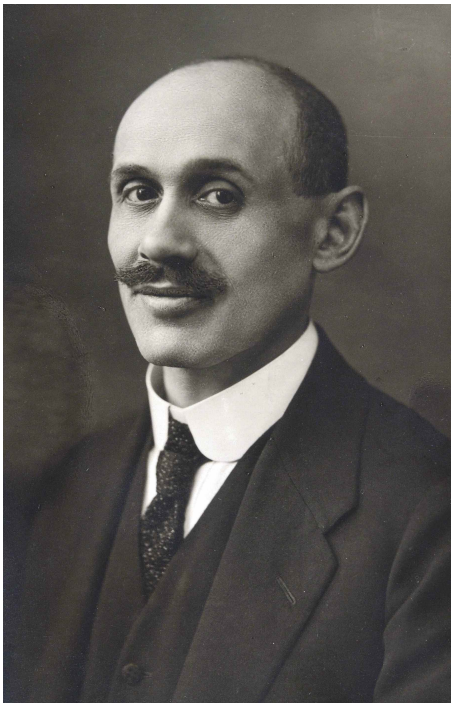

A Forradalmi Kormányzótanács tagjai

A hatalomátvétel

Március 21-én délután három órakor a Budapesti Katonatanács deklarálta, hogy a proletárdiktatúra kikiáltása mellett foglal állást, s ezzel nyomás alá helyezte a Berinkey-kormányt. Mivel a szociáldemokraták jól tudták, hogy öt hónappal korábban a katonatanácsnak döntő szerepe volt az október végi zavargások szervezésében, lényegében rejtett hadüzenetként lehetett értelmezni a katonatanács lépését. Negyed négykor a szociáldemokraták is gyűlést tartottak, amelyen üdvözölték az egyesülési szándékot és a proletárdiktatúra megalakítását. Az ellenvéleményt megfogalmazókat egyszerűen lesöpörte a színről a bolsevik agitáció. A demokratikus jogával élő, ellenvéleményét bátran felvállaló Rónai Zoltán és Róth Ottó örülhetett, hogy verbális erőszakkal, valamint kisebb lökdösődéssel megúszta a gyűlést – sorsuk drámai előképe lett annak, ami Kéthly Annával történt egy emberöltővel később.

Március 21-én délután négy órakor a Berinkey-kormány is ülést tartott, amelyről ekkor még csak sejtették, hogy a népköztársaság kormányának hattyúdala lesz. A kormányülésen elutasították az

Böhm Vilmos (1880–1949), a Berinkey-kormány hadügyminisztere, a Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosa, a Vörös Hadsereg főparancsnoka

antant jegyzékét, amiről Vixet azonnal tájékoztatták. Ekkor azonban a szociáldemokraták fait accompli elé állították mind Károlyit, mind Berinkeyt: bejelentették, hogy hajlandók önállóan kormányt alakítani, és abba a bolsevikokat is meghívják. A minisztertanács ülése azonban nem fosztotta meg Károlyit államfői hatalmától.

A Berinkey-kormány „polgári" miniszterei révén Bethlenék értesültek arról, mi készül, és kérték az antant képviselőit, hogy a bolsevizmust elkerülendő vonják vissza a jegyzéket, és vonuljanak be a fővárosba. Az a tény, hogy Franchet d'Esperey tábornok, illetve a francia kormány egyszerűen nem is válaszolt erre a racionális felvetésre, igen súlyos kérdéseket vet fel, különösen, ha azt is számításba vesszük, hogy alig egy hónap múlva a románok likvidálhatták volna a vörös kommünt. Ezt akkor reálpolitikai megfontolásból nem tették meg, nem pedig azért, mert Besszarábiában megerősödött a szovjet-orosz nyomás: tiszántúli hadosztályaik több mint ezer kilométerre voltak a Román Királyság keleti frontjától, így gyors átcsoportosításra nem volt esély.

A „hogyan továbbról" heves viták zajlottak a kormány utolsó ülésén. A szociáldemokrata politikusok úgy látták, elkerülhetetlen a fúzió a börtönben lévő bolsevikokkal, mert a vörös világforradalom még kihúzhatja az országot a végromlásból – igaz, jól tudták, hogy az új világrendben a nemzet és a haza fogalma múzeumi emlék lesz csupán. A szociáldemokraták abban bíztak, hogy Madách szavaival élve: *„közcél-felé társ* [lesz] *már minden ember".* Mindent egybevetve a Magyarországi Tanácsköztársaság létrehozása a tizenkilencre lapot húzással volt egyenértékű. Mivel azonban a Lenin és Szverdlov által fanatizált magyarországi bolsevikok állhatatossága rendíthetetlennek tűnt, a szociáldemokraták döntő többsége letette voksát Kun Béla mellett.

1919 márciusában a magyar szociáldemokrácia első – igaz, nem utolsó – alkalommal paktált le a kommunistákkal. E hibás – de mindenekelőtt nem kellő morális háttérrel meghozott – döntés joggal tette hiteltelenné a hazai szociáldemokráciát, különösen a vidéki lakosság körében. Ugyanekkor döntöttek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja

Szamuely Tibor (1890–1919), a diktatúra terrorszervezetének vezetője 1919-ben

egyesüléséről: az új párt pontos elnevezését *„a forradalmi Internacionáléra bízták”,* vagyis Lenin döntésétől tették függővé, azonban ideiglenesen a Magyarországi Szocialista Párt elnevezést választották.

Március 21-én este hatkor a KMP egy jelentős csoportja a régi képviselőházban gyűlt össze (ma a budapesti Olasz Intézet épülete a Bródy Sándor utcában). Lukács György gyújtó hatású szónoklatot tartott *Régi és új kultúra* címmel, kibontva a vörös kulturkampf zászlaját. A bolsevikok ekkor már értesültek arról, hogy küszöbön áll Kun Béláék amnesztiája, sőt az illegalitásból hirtelen feltűnő Szamuely már kész tényként közölte: a két párt egyesül, és a proletariátus átveszi a hatalmat. A mai napig nem tudjuk, miként volt ilyen jól értesült az újságíró – a kormányülés valamely szociáldemokrata tagja pletykálhatott. A vörösterror jövendő arkangyala ekként fejezte be szónoklatát: *„Éljen a magyar munkások, parasztok és katonák szovjetköztársasága! Éljenek orosz testvéreink!”* Érdemes megfigyelni, hogy Szamuely expressis verbis a szovjet fogalmat használja.

Kassák Lajos, aki szintén a helyszínen tartózkodott, eksztatikus fejleményekről tudósít: *„Olyan ez a tömegnyi ember, mint egy szalmakazal, tűzcsóvát dobtak bele, most mindent elpusztítani készülő dobogással fellángol.”* A bolsevikok valódi Hérosztratoszként (az őrült görög, aki azért gyújtotta fel Artemisz epheszoszi szentélyét, hogy neve fennmaradjon a történelemben) láttak hozzá a régi rend lebontásához. Ekkor a cselekvés középpontjában Szamuely állt. Utasítására a katonatanács biztosította a fegyveres erőt a karhatalom megfélemlítéséhez, s Budapesten belül cikázva folytatta az agitációt.

19 órakor Juhász Nagy Sándor igazságügy-miniszter a Várba rendelte Váry Albert budapesti koronaügyész-helyettest, és utasította, hogy bocsássa szabadon az őrizetben lévő bolsevikokat. A jogász 21-én este nyolc órakor érkezett a kőbányai gyűjtőfogházba (ma: Venyige utcai fegyház), és az ott lévő bolsevik foglyokkal – köztük Kun Bélával és Rákosi Mátyással – közölte a „jó hírt”: a foglyok a kormány határozata, valamint a vizsgálóbíró végzése alapján szabadulnak.

A Budapesti Katonatanács tagjai még Váry érkezése előtt kiadták a parancsot a börtönőröknek a foglyok szabadon engedésére. Kunék azonnal a Markó utca felé indultak, ahol 23 óra körül követelték, hogy az ott fogva tartott kommunista vezetőket is engedjék ki. Ekkor már publikus volt az egységes Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács létrejötte, valamint Károlyi lemondása is, így – ellenállás nem lévén – az ügyészségi fogházban lévő KMP-tagok is szabadon távozhattak.

Pogány (Schwartz) József (1886–1938) népbiztos szónokol, 1919

Demokráciából diktatúra

A hatalom teljes átvétele 21-én késő este befejeződött: érdemi ellenállás az állandó „ellenforradalmi” veszély hangoztatása ellenére nem következett be, a katonatanácsok vették át a főváros karhatalmi ellenőrzését. Ám valódi forradalom nem zajlott: mint láttuk, a Berinkey-kormány belső döntése vezetett a hatalom átadásához, e döntés azonban presszió alatt született. Hannah Arendt híres definíciója szerint: *„Forradalomról csak ott beszélhetünk, ahol a változás új kezdetként értelmezhető, ahol erőszakot egy egészen új állam létrehozásáért alkalmaznak, és ahol az elnyomás alóli felszabadulás legalább célnak tekinti a szabadság elérését.”*

Így a proletárdiktatúra eo ipso nem jöhetett létre forradalom révén, hiszen a vörös kommün demokráciából diktatúrát épített ki. S bár Károlyi rendszerváltása is alkalmazott presszíót a mániákusan keresett ellenforradalom ellen, annak mértéke nem mérhető a vörösterroréhoz. A következő hetekben a proletárdiktatúra teljes brutalitással, valamint terrorral látott hozzá az ország bolsevizálásához.

HOLLÓSI GÁBOR

ALKOTMÁNYOS ALKOTMÁNYTALANSÁG

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYÁVAL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK

A magyarországi „szovjetkormány” katonai szemléje a Vérmezőn az *Érdekes Újság* címlapján

Bár Magyarország a kartális („írott”) alkotmányra csak a második világháború után tért át, sem történeti, sem közjogi szempontból nem kerülheti el figyelmünket az 1919. évi próbálkozás.

A 20. század második felében a „kisalkotmány” és a „nagyalkotmány” kifejezésekkel az 1946. évi és az 1949. évi alkotmányt különböztették meg, azonban 1919-ben is alkalmazhatók ezek az elnevezések.

A tanácskormány 1919. április 3-án jelentette meg az alaptörvényt pótló rendeletét („kisalkotmány”), melyben a szocialista termelési és társadalmi rendszer megteremtését fogalmazta meg. Az 1919. június 23-án megszavazott végleges szöveg („nagyalkotmány”) *A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya* címet viselte.

A világtörténelem második szocialista alkotmányát Rónai (Rosenthal) Zoltán ügyvéd, egyetemi tanár, igazságügyi népbiztos dolgozta ki a marxizmus tantételei és az oroszországi „fejlődés” mintái alapján, radikálisan háttérbe szorítva a magyar alkotmányfejlődés hagyományait.

Az alkotmány címében a „szövetséges” szó arra utal, hogy a Magyar Tanácsköztársaság az internacionalizmus és a föderalizmus elve alapján kész lett volna (állam)szövetségre lépni a későbbiekben bármely országban létrejövő tanácshatalommal. Abból a feltételezésből (utópiából) indult ki, hogy egy európai forradalmi hullám szocialista államok egész sorát fogja létrehozni, s ezekből majd kialakul a tanácsköztársaságok nemzetközi szövetsége. Ennek szellemében az alkotmány azt is kimondta, hogy *„A Magyarországi Szövetséges Tanácsköztársaság nem állja útját annak, hogy a fölszabaduló területeknek* […] *nemzetei a Tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságokat alkossanak.”* Mialatt tehát Párizsban a trianoni határokat húzták meg, a magyar alkotmány nem helyezkedett a területi integritás alapjára. A mögötte álló ideológia szerint ugyanis a térségben szövetséges tanácsköztársaságoknak kellett volna létrejönniük; szomszédjaink nacionalizmusát tehát internacionalizmussal és föderalizmussal kívánta ellensúlyozni. (Megjegyezzük, hogy az alkotmány külön biztosította a Magyar Tanácsköztársaságon belül maradó kisebbségek jogait: országos tanácsokat választhattak, illetve bizonyos feltételek mellett nemzeti kerületeket alakíthattak, továbbá működött német és ruszin népbiztos is.)

A TANÁCSRENDSZER ÉS A VÁLASZTÓJOG

Az 1919. évi tanácsrendszernek az volt a lényege, hogy a hagyományosnak tekinthető önkormányzatokat tanácsok váltották fel, valamint hogy a választójog voltaképpen helyhatósági választójogot jelentett. Ugyanis közvetlenül csak az alsóbb szintű tanácsok, tehát a községi, a városi és a budapesti kerületi tanácsok tagjait választották, a magasabb szintű tanácsok tagjait az alsóbb szintű tanácsok a saját tagjaik közül delegálták.

Az alkotmány csak olyan 18. életévüket betöltött férfiaknak és nőknek adott választójogot, akik a dolgozó néphez tartoztak, azaz a társadalom szempontjából hasznos munkából éltek. Kirekesztette a voksolás lehetőségéből mindazokat, akik nyereségszerzés céljából bérmunkásokat alkalmaztak, a munka nélkül jövedelmet húzókat, különösen a kereskedőket, illetve a lelkészi és szerzetesi hivatásúakat. Pedig az utóbbiak is nincstelenek voltak. Ennek alapján a lakosság mindösszesze 50%-ának volt választójoga.

Csak úgy érthetjük meg a választójog korlátozásának e különös módját, ha összevetjük vele a szabadságjogok megfogalmazását az alkotmányban. A polgári államok szabadságjogainak katalógusa mintájára ugyanis a gondolat-, a szólás-, és a sajtószabadságot, a gyülekezési, az egyesülési és a szervezkedési szabadságot, a művelődési jogot, valamint a lelkiismereti és vallásszabadságot biztosította a Tanácsköztársaság alkotmánya is. Ezek a jogok azonban csak a dolgozó, társadalmilag hasznos tevékenységet folytató embert illették meg, mégpedig állampolgárságtól függetlenül, tehát elvileg a Magyarországon dolgozó külföldi munkásokat is. Formailag tehát osztályuralom, a proletariátus diktatúrája valósult meg. Az alkotmány leszögezte: *„a proletárság minden szabadságot, jogot és hatalmat kezébe vett.”*

Visszatérve a tanácsrendszerre, a járási tanácsot már nem közvetlenül választották, hanem a falusi és a városi

RÓNAI ZOLTÁN

Rónai (Rosenthal) Zoltán Budapesten született 1880. augusztus 16-án. Pályafutását ügyvédként kezdte, már az első világháború előtt belépett a Szociáldemokrata Pártba, és a Galilei Körnek is tagja lett. A Károlyi-kormány idején a Budapesti Tudományegyetem politikaprofesszora volt, ténylegesen azonban nem tanított, mert igazságügyi népbiztosként, majd belügyi népbiztoshelyettesként tevékenykedett a Tanácsköztársaság alatt. Munkásságának fontos eredménye a forradalmi törvényszékek hálózatának megszervezése. A diktatúra bukása után Bécsbe emigrált. Bécsből a Schutzbund-felkelés leverését követően Prágába, majd Zürichbe költözött, később Belgiumban élt, ahol Friedrich Adler oldalán a Szocialista Munkásinternacionálé titkárságán működött. A németek belgiumi inváziója után öngyilkosságot követett el, 1940. május 17-én halt meg Brüsszelben. Érdekesség, hogy Kunfi Zsigmond sógora volt, tehát rokoni szálak fűzték a közoktatásügyi népbiztoshoz.

MI A KÜLÖNBSÉG A TÖRTÉNETI ÉS A KARTÁLIS ALKOTMÁNY KÖZÖTT?

A történeti („íratlan”) alkotmány olyan alkotmány, amely fokozatosan és folyamatosan jön létre, illetve alakul egy ország történelmi fejlődése során. Az ilyen alkotmány tehát egymást felváltó, kiegészítő, módosító törvényekből, sőt a nemzeti emlékezetben élő szokásjogi szabályokból áll. Ezzel szemben kartális („írott”) alkotmányt jelent, ha az ország leglényegesebb alkotmányjogi szabályait egy önmagát alkotmánynak vagy alaptörvénynek nevező jogszabályban foglalják össze, mely jogszabály a jogforrási rendszer csúcsán helyezkedik el. Emellett további alkotmányjogi szabályokat más törvények is rögzíthetnek, azonban csak részletező és kiegészítő jelleggel, az alaptörvénynek nem mondhatnak ellent. Az Amerikai Egyesült Államok 1787. szeptember 17-én elfogadott alkotmánya a kartális alkotmányok közül a legrégebbi, mely hatályban van ma is.

tanácsok tagjaiból állították össze. A megyei tanácsoknak pedig azok lettek a tagjai, akiket megválasztottak a megye területén lévő városok, járások és törvényhatósági jogú városok tanácsai. A tanácsok saját tagjaik közül intézőbizottságot (direktóriumot) választottak, felülről pedig belügyi politikai biztosok ellenőrizték a megyei tanácsokat. A Tanácsköztársaságot a végrehajtó hatalom túlsúlya jellemezte.

Az országgyűlés funkcióját a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése, a „tanácskongresszus” töltötte be, tagjainak jó részét a megyei (kerületi) és a városi tanácsok választották meg. (Voltak más szervek által delegált tagjai is, például a Népgazdasági Tanács küldöttei.) A tanácsrendszer működhetett volna akár jól is, ha a legműveltebb, az ország vezetésére leginkább alkalmas személyeket sikerül a felsőbb szintű tanácsokba delegálni. Ráadásul az alkotmány lehetővé tette a képviselők visszahívását is. Ám ehelyett csak azokat a tanácsokat ismerték el, amelyeket a „forradalmi proletariátus” választott meg. A választójog feltételéül szabott „társadalomra hasznos munka” parttalansága a választások eredményét könnyen megkérdőjelezhetővé tette. Előfordult, hogy utólag, adminisztratív úton „korrigálták” az eredményeket.

A millenniumi emlékműről eltűnnek a királyszobrok. Elsőnek Ferenc József szobrát döntötték le

A Tanácsköztársaság csúcsszervei

A Tanácsköztársaság törvényhozó szerve a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése volt, *„minden nagy fontosságú állami ügy”* a hatáskörébe tartozott. Főszabályként évente kétszer kellett volna összeülnie, 1919. augusztus 1-jével azonban véget ért a Magyarországi Tanácsköztársaság tiszavirág-életű működése.

Az alkotmány úgy rendelkezett, hogy a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének ülésszakai között a Szövetséges Központi Intéző Bizottság viszi az ügyeket. Tagjait a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése választotta meg. A Központi Intéző Bizottság a tanácsrendszer valamennyi szervére nézve utasítási jogot kapott, és az alárendelt szervek, köztük a Kormányzótanács rendeleteinek módosítására is felhatalmazása volt. Az a tény, hogy a Tanácsköztársaság első embere mind a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlését (törvényhozás), mind a Szövetséges Központi Intéző Bizottságot, mind a Kormányzótanácsot (végrehajtás) vezette, a hatalom egységének (hatalomkoncentráció) nyilvánvaló jele.

A központi szervek közül a Forradalmi Kormányzótanács a legérdekesebb, mely az alkotmányt megelőzően a teljes állami főhatalmat gyakorló, kollegiális államfőként járt el. Eredetileg a „forradalom” központi szerve volt, az alkotmány elfogadásáig törvényerejű rendeleteket alkothatott. (A törvényerejű rendeleteknek igazán csak 1949 és 1989 között jutott meghatározó szerep: kibocsátásukkal a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa lényegében átvette az országgyűlés jogalkotói szerepét.) A Kormányzótanács rendeletben kinyilvánította, hogy az ország proletariátusa a diktatúrát, *„addig is, amíg a tanácsok országos kongresszusa megalakul, a Forradalmi Kormányzótanács útján gyakorolja”.*

Miután azonban elfogadták az alkotmányt, a Kormányzótanács – immár „forradalmi” jelző nélkül – látta el a kormány funkcióját. Követnie kellett minden, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése, illetve a Szövetséges Központi Intéző Bizottság által kiadott utasítást. Élén elnök állt, tagjaiként pedig a népbiztosok („miniszterek”) az egyes szakigazgatási ágazatokat irányították. A Központi Intéző Bizottság választotta meg a Kormányzótanács elnökét – személyében egyúttal a saját elnökét is –, illetve a Kormányzótanács tagjait. A Kormányzótanács „evolúciója” is jól mutatja, hogy a Tanácsköztársaság idején az államfői és a végrehajtó hatalomnak nem volt éles határa.

A Népgazdasági Tanácsot az alkotmány azzal a céllal hozta létre, hogy a gazdasági életet irányítsa és szervezze. Szervezetét főosztályokra tagolta, a főosztályok élén népbiztosok álltak. (A Népgazdasági Tanács úgy működött, mint egy csúcsminisztérium, ide tagozták be többek között a korábbi szociális, illetve a földművelésügyi népbiztosságot.) A Népgazdasági Tanács kollektív vezetés alatt állt, elnökségét a főosztályokat irányító népbiztosok, valamint a ruszin és a német népbiztosok alkották. Az országot gazdasági kerületekre osztották fel, e kerületekben kerületi népgazdasági tanácsokat szerveztek.

Végül meg kell emlékeznünk a Központi Ellenőrző Bizottságról (az „állami számvevőszékről") is, melynek tagjait a Központi Intéző Bizottság választotta meg.

Legitimitás és kontinuitás

Széles körben elfogadott nézet, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság puccsszerű hatalomátvétellel született. A Vix-jegyzék átvételét (1919. március 20.) követően ugyanis – mely szerint az akkor még a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vonaltól keletre álló magyar csapatokat majdnem a Tiszáig kellett visszavonni – Károlyi Mihály köztársasági elnök az egyedüli jelentős tömegtámogatással rendelkező szociáldemokratákból kívánt kormányt alakítani. A szociáldemokraták azonban a háttérben megállapodtak a kommunistákkal, s telefonon közölték Károlyival, hogy a két munkáspárt egyesült, és kikiáltották a proletárdiktatúrát. Hamarosan Károlyi tudta és beleegyezése nélkül megjelent egy nyilatkozat, mely szerint *„lemondott és átadta a hatalmat Magyarország népei proletariátusának"*. Károlyi tudomásul vette a történteket, később azonban az aláírásával ellátott proklamációt mind ő, mind volt miniszterelnöke, Berinkey Dénes hamisítványnak minősítette.

Ennek az alkotmány szempontjából az a jelentősége, hogy a puccsszerű hatalomátvétel kérdésessé teszi az alkotmány jogszerűségét, legitimitását. Mivel az alkotmányt egy ilyen előzményekkel létrejött, új hatalmi közegben szavazták meg, felmerül a formális érvényesség kérdése, azaz hogy azt az arra jogosult szerv fogadta-e el és szabályszerű volt-e az eljárás. E tekintetben a „kisalkotmány" különösen problémás, hiszen az nem a törvényhozó szervet jellemző jogforrási alakban jelent meg, hanem a végrehajtó hatalomhoz kötődő rendeleti formában hozta ki a „Tanácskormány".

Ezenkívül az új alkotmány nyitva hagyott számos elvi kérdést a korábbi történeti alkotmány kapcsán, jelentősen megbontva ezzel a magyar közjog koherenciáját. IV. Károly király eckartsaui nyilatkozatában (1918. november 13.) ugyanis csak az államügyek vitelében való részvételéről, de nem a trónról mondott le, trónfosztása csak 1921-ben történt meg. Ez ahhoz az ellentmondáshoz vezet, hogy a Tanácsköztársaság idején még létezett a királyság intézménye. (Szovjet-Oroszországban a „királykérdést" radikálisan oldották meg: II. Miklós cárt és családját a bolsevik hatalom 1918. július 17-re virradóra Jekatyerinburgban kivégeztette.)

Ha IV. Károly eckartsaui nyilatkozatát mégis a trónról való lemondásként fognánk fel, az 1723. évi Pragmatica Sanctio nyomán még akkor is nyitva marad a Habsburg-ház magyar trónhoz való jogának (az úgynevezett virtuális, jövőbeli jog) kérdése. Ráadásul IV. Károly jogszerűen megkoronázott magyar király volt, így a magyar történeti alkotmány részének tekintett Szent Korona-tan is a trónhoz való személyes joga (az aktuális jog) mellett szólt. Az új kartális alkotmány tehát szembement a magyar történeti alkotmánnyal, s az ellentmondások feloldására kísérletet sem tett.

Egy történeti alkotmányra épülő kartális alkotmány kétségkívül modern vívmány lett volna a korban, a Tanácsköztársaság alkotmánya azonban a jogokat a társadalom különböző rétegei számára csak szelektíven biztosította. Ezzel nemcsak a tanácsrendszert, hanem a köztársaság intézményét is lejáratta. A kortársak tudata a „Károlyi Mihályok és Kun Bélák" uralmát teljesen összemosta, így aligha meglepő, hogy Magyarország a két háború közötti időszakra a királyság államformájához tért vissza.

A hatalommegosztás célja és lényege

A hatalmi ágak szétválasztásának célja az önkényuralom megakadályozása. Lényege, hogy a törvényhozásnak, a közigazgatásnak (végrehajtásnak) és az igazságszolgáltatásnak intézményi és személyi vonatkozásban is el kell egymástól válnia. A hatalmi ágak szétválasztását általában a felvilágosodás korának elméleteként emlegetik, pedig már Arisztotelész és Cicero műveiben is megtalálható. Arisztotelész például már elkülönítette a közügyekről tanácskozó testületet, a magisztrátusokat és az igazságszolgáltatás szervezeteit. Szükségesnek tartotta a 17. századi angol John Locke is, hogy legyen egy olyan szerv, amely a törvények végrehajtását folyamatosan biztosítja és ellenőrzi. A 18. században a francia Montesquieu is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az általa megkülönböztetett három államhatalmi ág (törvényhozó, végrehajtó, bírói) közül bármelyik kettő nem megfelelő szétválasztása zsarnokságot eredményez.

Az orosz tanácsrendszer és exportja

Az első szovjetet (tanácsot) az 1905–1907. évi orosz forradalom során, 1905 májusában alakították az ivanovo-voznyeszenszki textilipari sztrájk vezetésére, majd az ellenzéki pártok más ipari központokban is folytatták a szovjetek létrehozását. Az osztályharcot hirdető bolsevikok a cárizmus elleni forradalom, a fegyveres harc irányító szerveivé akarták kiépíteni, a mensevikek viszont a békés, fokozatos terjeszkedéssel történő hatalomátvételt szánták feladatuknak. Az 1917. februári polgári demokratikus forradalom győzelmét követően a főként mensevik és eszer többségű munkás-, katona- és parasztszovjetekkel a kormány és a szovjetek kettős hatalma alakult ki. Az emigrációból visszatért Lenin (1870–1924) az *Áprilisi tézisek*ben a *„Minden hatalmat a szovjeteknek, semmi támogatást az Ideiglenes Kormánynak!"* jelszót hirdette meg, s az 1917. november 7-i bolsevik puccs után az új, kommunista pártállam szervezeteinek alapjai a szovjetek lettek. A szovjetek mintájára hozták létre a háborút vesztett központi hatalmak államaiban 1918 őszén a munkástanácsokat, melyek helyenként rövid időre – például Bajorországban is – államcsínnyel magukhoz ragadták a hatalmat. A Szlovák Tanácsköztársaság 1919. június 16-tól július 7-ig állt fenn, Eperjes székhellyel.

KEREPESZKI RÓBERT

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA
A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS

Az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság idején a végrehajtó hatalom élén a Forradalmi Kormányzótanács állt, amelynek tagjait nem miniszteretknek, hanem – szovjet-orosz mintára – népbiztosoknak nevezték. Kezdetben 15, népbiztoshelyettesekkel együtt 32 tagja volt, bizonyos tisztségeket többen is viseltek (például a földművelésügyi népbiztosit egyszerre négyen). A Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmányának elfogadása után hivatalosan a helyetteseket is népbiztosnak nevezték, ezután 35 fősre duzzadt a testület. A rendszer utolsó hónapjában ismét átszervezték a Forradalmi Kormányzótanácsot, amelynek tagsága az 1919. augusztus 1-jén történt lemondáskor 13 főt számlált.

A Tanácsköztársaság 133 napja alatt összesen negyven fő kapott valamilyen népbiztosi posztot, akiknek átlagéletkora viszonylag alacsony, mindössze 37,5 év volt. A Forradalmi Kormányzótanács legidősebb tagja az egyik földmívelésügyi népbiztos, az 50 éves Nyisztor György, a legfiatalabb pedig a szociális termelés egyik népbiztosa, a 27 éves Rákosi Mátyás volt. A Tanácsköztársaság bukását követően Peidl Gyula vezetésével megalakuló ún. „szakszervezeti" kormányban négy olyan személy vállalt miniszteri posztot, aki korábban valamelyik népbiztosság élén állt a kommunista diktatúra alatt (Garbai Sándor vallás- és közoktatásügyi miniszter, Ágoston Péter külügyminiszter, Haubrich József honvédelmi miniszter, Dovcsák Antal kereskedelemügyi miniszter).

NÉPBIZTOSPORTRÉK

GARBAI SÁNDOR

Kiskunhalas, 1879. március 27. – Párizs, 1947. november 7.

Kőműves, 1901-től a szociáldemokrata mozgalom aktív tagja, számos érdekvédelmi szervezet vezetője (Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége, Munkásbiztosító Intézet, Országos Munkásbiztosító Pénztár, Országos Lakásügyi Tanács), az *Építőmunkás* című lap szerkesztője. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor támogatta a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesülését, március 21-től augusztus 1-jéig, a rendszer bukásáig a Forradalmi Kormányzótanács elnöke. Ezt követően a Peidl-kormány minisztere. A kabinet megbuktatása után román fogságba került, ahonnan 1920-ban megszökött, és ezt követően Csehszlovákiában, Ausztriában, végül Franciaországban élt.

KUNFI ZSIGMOND

Nagykanizsa, 1879. április 28. – Bécs, 1929. november 18.

Főreáliskolai tanár, újságíró, szociáldemokrata politikus. A világháború előtt a Martinovics szabadkőműves páholy tagja, a *Népszava* és a *Szocializmus* című lapok munkatársa, de publikált a *Nyugat* és a *Huszadik Század* című folyóiratokban is. 1918 októberében beválasztották a Magyar Nemzeti Tanácsba, majd az őszirózsás forradalmat követően megalakuló Károlyi-kormányban tárca nélküli munkaügyi és népjóléti miniszter, a Berinkey-kormányban pedig közoktatásügyi miniszter volt. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Forradalmi Kormányzótanácsban közoktatási népbiztos, amiről 1919 júniusában – tiltakozva a vörösterror ellen – lemondott. A kommunista diktatúra bukása után Bécsbe emigrált, ahol 1929 novemberében öngyilkosságot követett el.

BÖHM VILMOS

Budapest, 1880. január 20. – Stockholm, 1949. október 20.

Műszaki munkás, aki az 1900-as évek elején kapcsolódott be a munkásmozgalomba, a Vas- és Fémmunkások Országos Szövetsége, a Szakszervezeti Tanács, valamint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének tagja. A világháború idején főhadnagyként teljesített szolgálatot. 1919 januárjában megkapta a hadügyminiszteri tárcát a Berinkey-kormányban. A Tanácsköztársaság kikiáltása után szocializálási népbiztos, majd Pogány József lemondása után hadügyi népbiztos. A Vörös Hadsereg egyik legjelentősebb szervezője és parancsnoka. A kommunista diktatúra bukása után Bécsbe emigrált, és részt vett a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom munkájában. 1934-ben Csehszlovákiába, majd 1938-ban Svédországba települt. 1945 végén rövid időre hazatért, majd 1946 májusától a stockholmi magyar követség vezetője lett. A „fordulat éve" után lemondott tisztségéről, és ismét emigrációba vonult. *Két forradalom tüzében* című – először 1923-ban megjelent – visszaemlékezése értékes forrása az 1918–19-es magyarországi események kutatásának.

LUKÁCS GYÖRGY

Budapest, 1885. április 13. – Budapest, 1971. június 5.

Marxista filozófus, kommunista politikus. Jogi és bölcsészdoktorátust szerzett, az 1910-es években Németországban, Berlinben és Heidelbergben élt, ahol Max Weber munkássága volt rá nagy hatással. 1918 végén lett tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának, 1919 tavaszától a *Vörös Újság* egyik szerkesztője. A Tanácsköztársaság kikiáltása után közoktatásügyi népbiztoshelyettes, majd áprilistól népbiztos Kunfi Zsigmond mellett. 1919. május–június folyamán a Vörös Hadsereg egyik politikai biztosa, amely minőségben (főképpen a poroszlói katonai tizedelés során) betöltött szerepe vitatott. A Tanácsköztársaság bukása után egy ideig Budapesten bujkált, majd Bécsbe emigrált, és szerepet vállalt a Kommunista Internacionálében. Az 1930-as évek elején Németországban élt, majd Hitler hatalomra jutása után a Szovjetunióba települt át. 1945-ben hazatért, a kommunista párt országgyűlési képviselője, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd igazgatósági tagja lett. Az 1956-os forradalom idején a második Nagy Imre-kormányban megkapta a népművelési miniszteri tárcát. A forradalom bukása után szovjet fogságba került, és Romániába

vitték, ahonnan 1957 tavaszán térhetett haza. Ezt követően „belső emigrációban" élt, és csak 1967-től lett tagja a Magyar Szocialista Munkáspártnak.

KUN BÉLA

Lele, 1886. február 20. – Moszkva, 1938. augusztus 29.

Újságíró, előbb szociáldemokrata, majd kommunista politikus. A „Nagy Háború" idején, 1916-ban orosz hadifogságba került, ahol teljesen magáévá tette a bolsevik eszméket, és részt vett az orosz polgárháborúban, amelynek során személyes ismeretséget kötött Leninnel. 1918 novemberében hazatért Budapestre, ahol szervezője és vezetője lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának. 1919 februárjában a *Vörös Újság*ban megjelent lázító hatású cikkei és beszédei miatt letartóztatták. A Tanácsköztársaság kikiáltása után külügyi népbiztos, a Forradalmi Kormányzótanács és a kommunista diktatúra de facto vezetője. A bukás után előbb Ausztriába emigrált, majd Csicserin szovjet külügyi népbiztos közbenjárása után a Szovjetunióba került, ahol a Krím „bolsevizálásának" végrehajtásában vett részt, legfőbb felelőse az itt történt politikai és etnikai „tisztogatásnak". 1921 és 1936 között a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának tagja, ennek révén többször járt inkognitóban Ausztriában, Csehszlovákiában és Németországban. 1937-ben a sztálini tisztogatás részeként őt is letartóztatták és a legvalószínűbb verzió szerint 1938 augusztusában kivégezték.

POGÁNY JÓZSEF

Budapest, 1886. november 8. – Moszkva, 1938. február 8.

Újságíró, előbb szociáldemokrata, majd kommunista politikus, a *Népszava* és a *Szocializmus* című lapok munkatársa. A világháború kitörése után frontkatonai szolgálatot teljesített és haditudósító volt. Az őszirózsás forradalom idején a Budapesti Katonatanács vezetője. A Tanácsköztársaság idején előbb hadügyi népbiztos, amiről április elején lemondott a személye elleni tüntetés miatt. Ezt követően Kun Béla és Ágoston Péter mellett külügyi népbiztos június 24-ig, majd a kommunista diktatúra utolsó hónapjában közoktatásügyi népbiztos. A diktatúra bukása után Bécsbe, majd a Szovjetunióba emigrált, ahol Kun Bélával részt vett a krími harcokban. Az 1920-as évek folyamán illegálisan az Egyesült Államokban tartózkodott, ahol John Pepper néven az Amerikai Kommunista Párt Végrehajtó Bizottságának tagja lett. 1930-ban tért vissza a Szovjetunióba, ahol 1937-ben a sztálini tisztogatás részeként letartóztatták és 1938. február 8-án kivégezték.

A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS TAGJAI

1919. MÁRCIUS 21.–ÁPRILIS 3.

Elnök | Garbai Sándor
Belügyi népbiztos | Landler Jenő
Földmívelésügyi népbiztosok | Csizmadia Sándor, Vántus Károly, Hamburger Jenő és Nyisztor György
Hadügyi népbiztos | Pogány József
Igazságügyi népbiztos | Rónai Zoltán
Kereskedelemügyi népbiztos | Landler Jenő
Közélelmezési népbiztos | Erdélyi Mór
Közoktatásügyi népbiztos | Kunfi Zsigmond
Külügyi népbiztos | Kun Béla
Munkaügyi és népjóléti népbiztos | Bokányi Dezső
Német népbiztos | Kalmár Henrik
Pénzügyi népbiztos | Varga Jenő
Ruszin népbiztos | Stefán Ágoston
Szocializálási népbiztos | Böhm Vilmos
Városi népbiztos | Vincze Sándor, Preusz Mór és Dienes László
Politikai népbiztos | Bíró Dezső és Seidler Ernő

1919. ÁPRILIS 3.–JÚNIUS 24.

Elnök | Garbai Sándor
A szociális termelés népbiztosai | Varga Jenő, Dovcsák Antal, Hevesi Gyula, Kelen József és Rákosi Mátyás, továbbá Bajáki Ferenc
Belügyi, vasúti és hajózási népbiztosok | Landler Jenő és Vágó Béla
Földmívelésügyi népbiztosok | Hamburger Jenő, Nyisztor György és Vántus Károly
Hadügyi népbiztosok | Kun Béla, Böhm Vilmos, Fiedler Rezső, Haubrich József és Szántó Béla
Igazságügyi népbiztosok | Rónai Zoltán és Ládai István
Közélelmezési (közellátási) népbiztosok | Erdélyi Mór, Illés Artúr és Kondor Bernát
Közoktatásügyi népbiztosok | Kunfi Zsigmond, Lukács György, Szabados Sándor és Szamuely Tibor
Külügyi népbiztosok | Kun Béla, Ágoston Péter és Pogány József
Munkaügyi és népjóléti népbiztosok | Bokányi Dezső és Guth Antal
Német népbiztos | Kalmár Henrik
Pénzügyi népbiztosok | Székely Béla és Lengyel Gyula
Ruszin népbiztos | Stefán Ágoston

1919. JÚNIUS 24.–AUGUSZTUS 1.

Elnök | Garbai Sándor
Elnökhelyettes | Dovcsák Antal
A Népgazdasági Tanács elnökségének tagjai, egyben népbiztosok | Varga Jenő, Nyisztor György, Lengyel Gyula és Bajáki Ferenc
Belügyi népbiztos | Landler Jenő
Hadügyi népbiztos | Szántó Béla
Igazságügyi népbiztos | Ágoston Péter (ténylegesen nem vette át a népbiztosság vezetését; a feladatot a korábbi vezető, Rónai Zoltán belügyi népbiztos-helyettesként látta el)
Közoktatásügyi népbiztos | Pogány József
Külügyi népbiztos | Kun Béla
Német népbiztos | Kalmár Henrik
Népjóléti és közegészségügyi népbiztos | Guth Antal
Ruszin népbiztos | Stefán Ágoston

Révész Tamás

NEMZETI VAGY VÖRÖS?

A VÖRÖS HADSEREG MOZGÓSÍTÁSA 1919-BEN

A Tanácsköztársaság történetének egyik legtöbb vitát kiváltó eseménye mind a mai napig a Vörös Hadsereg eredményes mozgósítása maradt. A sikeres toborzást mindegyik oldal a saját szempontjai szerint próbálta értelmezni.

Az 1990 előtti történetírás jobbára az emberek forradalmi meggyőződését hangsúlyozta, míg az 1990 után született művek – részben támaszkodva a két világháború közötti visszaemlékezésekre – a résztvevők nemzeti érzéseivel magyarázták az eredményes mozgósítást.

Az alábbi cikk arra tesz kísérletet, hogy meghaladja ezt a két magyarázatot, és társadalomtörténeti szempontból próbálja megvizsgálni, hogy milyen tényezők álltak a Vörös Hadsereg sikeres toborzásának hátterében.

Fegyveres munkásszázad felvonulása az Andrássy úton

Amikor 1919. március 21-én kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot, az új rezsimnek igen súlyos politikai kihívásokkal kellett szembenéznie. A Károlyi-kormány bukását hozó Vix-jegyzék követelései Damoklész kardjaként lebegtek az új állam vezetői felett. Kun Béla és társai számára nyilvánvaló volt, hogy a román és csehszlovák csapatok bármelyik pillanatban támadást indíthatnak, elfoglalva a Párizsban nekik ígért területeket. Ráadásul az őszirózsás forradalom sikertelen hadseregszervezési kísérletei nyomán a haderő szinte teljesen szétesett állapotban volt. A korábban sorozott katonák nagy részét már elbocsátották, miközben alig néhány tucat újonc jelentkezett a népköztársaság hadseregébe.

Szociáldemokrata vagy kommunista?

A növekvő külső nyomás hatására a Forradalmi Kormányzótanács számára a katonaság ügyének gyors rendezése égető fontosságúvá vált. A politikai vezetés azonban súlyosan megosztott volt azzal kapcsolatban, hogy pontosan milyen haderőt kellene létrehozni. Míg a szociáldemokrata politikusok – mint Böhm Vilmos és Pogány József – az önkéntesség fenntartása mellett kardoskodtak, a kommunisták az orosz bolsevik minta nyomán be szerették volna vezetni a kötelező sorkatonai szolgálatot. Rövid, de igen heves vita után végül kompromisszumos megoldás született.

A Vörös Hadseregről március 24-én kiadott rendelet bizonyos részeit ugyan a kommunisták kívánságára az orosz minta alapján készítették el, azonban – a legfontosabb pontban engedve a szociáldemokratáknak – nem sorozást, hanem toborzást írtak elő. Azért, hogy a katonák ideológiai elkötelezettségéről meggyőződjenek, minden újoncnak szüksége volt valamelyik helyi tanács, párt- vagy szakszervezet ajánlására. Motivációként igen jó fizetést – nagyjából egy szakmunkás bérét –, valamint a családtagok után járó jelentős pótlékot ajánlottak fel a belépő katonáknak. A Forradalmi Kormányzótanács a korábban a hadseregben szolgáló hivatásos tiszteket is csatlakozásra szólította fel. Mielőtt azonban véglegesen állományba vették volna őket, a helyi lapokban közölték a jelentkezők neveit, hogy korábbi beosztottjaik esetleg panaszt tudjanak tenni ellenük a világháború alatt tanúsított „reakciós magatartásuk” miatt.

Az új rezsim igyekezett látványos ünnepségekkel növelni az emberek jelentkezési kedvét. Budapesten az első ilyen rendezvényre március 29-én került sor. Ideiglenes színpadokat állítottak fel a Népligetben, ahol a korszak népszerű színészei szórakoztató színművekből adtak elő részleteket, és a fellépő rezesbanda munkásdalokat játszott a közönségnek. Mindeközben a népligeti pályán Magyarország–Ausztria barátságos labdarúgó-mérkőzés zajlott. A félidőben és az előadások szüneteiben politikusok tartottak beszédeket, amelyekben a részt vevő – zömében külvárosi – munkásokat felszólították, hogy csatlakozzanak a Vörös Hadsereghez. Este a nagyobb fővárosi színházakban a vezető politikusok a középosztálybeli közönség előtt tartottak gyújtó hangú beszédeket.

A világforradalom győzelméért

Ezekben az ország megszállt területeinek visszafoglalását összekötötték az elnyomott proletariátus felszabadításával a „bojár-” és „burzsoáuralom” alól. A Tanácsköztársaság legtöbb vezetője azonban ezt a harcot mindig egy nagyobb, Európa-szerte tartó küzdelem részének állította be, amelyet az elnyomott osztályok a közelgő világforradalom győzelméért vívtak. Szamuely Tibor például a *Vörös Katona* című újság március 30-i számában így fogal-

Kun Béla beszél a vöröskatonákhoz

Fedák Sári, a kor ünnepelt színésznője egy vöröskatona-toborzón, 1919. április 6.

mazott: *„A nemzetközi proletariátus érdekei szólítják zászlók alá Magyarország minden dolgozóját.* […] *Mindenkinek a Vörös Hadseregben a helye. A világ minden elnyomottjának és kizsákmányoltjának felszabadítási harcára most toborzódik ennek a szent harcnak a nyugati előőrse."*

Szamuely – aki ekkor már hadügyi népbiztoshelyettes – szerint a győzelem igazi jutalma nem lesz más, mint a világ proletariátusának teljes felszabadulása. Annak, hogy a háborút egy nagy nemzetközi küzdelem részeként mutatták be, nemcsak ideológiai okai voltak, hanem meghúzódott mögötte egy igencsak gyakorlatias szempont is. Sokak számára nyilvánvaló volt, hogy a túlerő elleni harcra csak úgy lehet esélye a magyar proletárállamnak, ha külföldről – ebben az esetben Szovjet-Oroszországból – jelentős segítséget kap. A világforradalom és ezzel együtt az orosz támogatás megérkezése így a könnyedén kivívható győzelem reményét jelentette a katonák számára.

1919. március végén nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is megindult a Vörös Hadsereg szervezése. Itt a toborzás zömében a helyi ezredeket vezető katonatisztek és a munkástanácsok kezében volt. A legtöbb alakulatnál első lépésként egyszerűen összehívtak minden rendelkezésre álló katonát a kaszárnya udvarára, letetették velük az esküt az új kormányra, és a neveiket felíratták a toborzóbizottsággal. Másodsorban a helyi lapokban felhívást tettek közzé, amelyben felszólították az első világháborús veteránokat, hogy vonuljanak be korábbi szolgálati helyeikre. A kisebb falvakban a katonatisztek és a földművestanácsok képviselői vegyes toborzóbizottságokat hoztak létre, amelyek kocsmákban vagy valamelyik nagyobb középületben próbálták összeírni az alkalmasnak vélt fiatalok névsorát.

A paraszt fiatalok bevonulása itt ugyanazon koreográfia alapján történt, mint az 1918 előtt évente lezajló sorozások esetében. A fiatalok összegyűltek a város főterén, majd énekszó mellett együtt vonultak be a közeli városban található kaszárnyájukba, oda, ahol többségük alig fél évvel korábban leszerelt a Habsburg-haderőből. A vidéki városokban folytatott toborzópropaganda üzenetei nem sokban különböztek a fővárosiaktól. A Debreceni Direktórium által kibocsátott mozgósítási parancs például a világ proletariátusának felszabadítására hívta a zászlók alá a katonákat. Hasonló értelemben nyilatkoztak a munkásmozgalmi fellegvárnak nehezen nevezhető Hajdúböszörmény frissen megválasztott tanácsában is. Számos esetben azonban megjelentek olyan retorikai fordulatok, amelyek már a későbbi revíziós propagandát idézték. A debreceni *Népakarat* például azért hívta meg a katonákat, hogy *„a világ proletárjai egyesülhessenek és, hogy ezeréves otthonunkat a kapitalisták rablóhadaitól fölszabadítsuk".*

A Tanácsköztársaság első kísérlete a lakosság mozgósítására március végén és április elején mérsékelt sikerrel járt. Három hét alatt mindössze 48 477 katona csatlakozott a haderőhöz. A legtöbben a fővárosban álltak be, míg a második legeredményesebb toborzás az ország keleti felében zajlott. A belépő férfiak többsége azonban nem újonc volt, hanem a Károlyi-kormány alatt már szolgálatot vállaló katona, akiket a laktanyákban egyszerűen újraregisztráltak.

A NAGY MÁJUSI MOZGÓSÍTÁS

A Vörös Hadsereg történetében az első döntő fordulatot az 1919. április 16-án meginduló román támadás hozta el. A létszámbeli hátrányban lévő és fáradt magyar csapatok szinte azonnal visszavonulásra kényszerültek a Tisza irányába. A politikai vezetés számára nagyon hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a meglévő csapatokkal nincs esély megállítani a támadókat, ezért sürgősen nagyszámú új katonára van szükség.

A proletárdiktatúra vezetése ekkor úgy döntött, hogy a Tanácsköztársaság védelmében újabb mozgósítást rendel el. A lassan meginduló toborzás különösen május 2., Szolnok elvesztése után gyorsult fel. Kun Béláék erőfeszítéseit pedig váratlanul igen nagy siker kísérte: április második felétől szerte az országban folyamatosan növekedni kezdett az újoncok létszáma. Csak Budapesten 29 000 ember állt be a hadserőbe, míg például a Délkelet-Magyarországon állomásozó 6. hadosztály létszáma 7200-ról 23 000-re nőtt. Összességében május második felére már több mint 120 000 ember szolgált a Vörös Hadseregben. A kérdés jogosan merül fel: mi változott a korábbi időszakhoz képest? Nemzeti alapra helyezték a mozgósítást, vagy a proletariátus megértette a forradalmi idők hívó szavát?

Úgy tűnik, hogy a Tanácsköztársaság alapvetően világforradalmi harcban gondolkodó vezetőinek véleményében nem állt be jelentős változás. 1919. április 19-én Kun Béla a Budapesti Munkástanács ülésén a következőképpen beszélt a kitört háborúról: *„Két világáramlatnak a harca csap össze a Magyarországi Tanácsköztársaság fölött: az imperialista kapitalizmus és a bolsevista szocializmus. Ennek az összecsapásnak vagyunk a részesei."* A későbbiekben külön hangsúlyozta: *„Nem állunk a területi integritás alapján, de élni akarunk, azért nem voltunk hajlandók visszavonni a demarkációs vonalat. Nem voltunk hajlandók arra, hogy fölszabadított proletártestvéreinknek a neutrális zónán lévő részét újból a kapitalizmus igája alá hajtsuk, mert ez azt jelentette volna, hogy a fizikai megélhetés lehetőségeit vonjuk el a magyarországi proletariátus elől."* Kun Béla később külön hangsúlyozta, hogy számára csak egy szempont létezik a háború megvívásakor: *„a nemzetközi proletárforradalom szempontja".*

Ez az alapvetően világforradalmi logika nemcsak a vezető politikusok beszédeiben volt jelen, hanem a Tanácsköztársaság toborzópropagandáját is nagymértékben meghatározta. Az ekkor megjelenő kiadványok Kun Béla szavaihoz hasonlóan alapvetően internacionalista, baloldali üzeneteket közvetítettek. *„Fel hát előre az utolsó küzdelemre, a proletárok uralmáért, magunkért, gyermekeink szép életéért, a világ dolgozó szegényeinek felszabadításáért!"* – olvasható egy röplapon. Azt, hogy 1919 májusában – a legsikeresebb mozgósításkor – a nacionalista retorika használata még egyáltalán nem volt elterjedt, a budapesti május 1-jei ünnepségek koreográfiája is jól szemlélteti.

A rendszer válságának legsúlyosabb napjaiban, amikor a román csapatok már elérték a Tisza vonalát, a dekorációban szinte semmilyen utalást nem találunk arra, hogy a Vörös Hadsereg harcának honvédő céljai lettek volna. A Fürdő utca és a Váci körút találkozásánál felállított Karl Liebknecht-szobor felett például *„A vöröskatona nem proletártestvérei, hanem a nemzetközi tőke ellen harcol"* felirat szerepelt. A hagyományos nemzeti függetlenségi gondolat, amely majd az 1940-es évek végén fontos elme lesz a magyarországi nemzeti kommunizmus ideológiájának, ekkor még egyáltalán nem volt fontos a Tanácsköztársaság vezetői számára. A 17. századi Habsburg-ellenes harcok vezetőinek, Bocskai Istvánnak és Bethlen Gábornak a szobrait is vörös földgömbökkel takarták le.

Haubrich Dezső, Budapest katonai parancsnoka az Üllői úti honvédlaktanya udvarán lelkesítő beszédet tart, 1919. június 25.

A megjelenő plakátok és szórólapok a Tanácsköztársaság ellenségeiként nem más népeket és országokat jelöltek meg, hanem különböző „reakciós” vagy „ellenforradalmi” társadalmi csoportokat. A „román bojárok” és a „cseh burzsoák”, akik valójában nem a saját népükkel, hanem a magyar „ellenforradalmárokkal” állnak egy oldalon: *„A magyar bojárok hívják, és a román bojárok jönnek. Persze csak hátul, a front mögött. Maguk előtt kergetik a még öntudatlan román proletárokat: Virággal, pálinkával, bankóval – mint egykor benneteket kergettek. És ezek a román proletártestvérek kénytelenségből harcolni fognak ellenetek.”*

A helyzet még a felvidéki hadjárat kezdeti sikerei után sem változott. Kun Béla június elején Kassán elmondott beszédében a szlovák és a magyar proletárok cseh imperialisták elleni közös felkeléséről és együttműködéséről beszélt: *„Nekünk mindegy, hogy dolgozó proletártestvérünk minő nyelven beszél, nekünk csak egy ellenségünk van, a burzsoázia* […] *együtt azokkal, akik még ma ellenségként állnak velünk szemben, fogjuk előrevinni a nemzetközi proletárforradalmat, hogy megteremtsük a tanácsok nemzetközi köztársaságát.”*

A munkászászlóaljak felállítása

A döntő fordulat okait tehát nem a propaganda nemzetire fordulásában, hanem sokkal inkább a mozgósítás módszereiben kell keresnünk. A román támadás után megszüntették a korábban a laktanyákban zajló toborzást, s ettől kezdve a helyi tanácsokat, a szakszervezeteket és az üzemi tanácsokat bízták meg az emberek összegyűjtésével. Nagyon hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ezek közül a legfontosabb szerep a szakszervezetekre fog hárulni.

Ahhoz, hogy megértsük ennek a hátterét, érdemes kicsit visszamennünk az időben. Az első világháború második felétől rohamos növekedésnek indult a szakmai érdekképviseletek tagsága. A szakszervezetek nemcsak lehetőséget adtak arra, hogy sok szakképzett munkás felmentést kapjon a frontszolgálat alól, de komoly segítséget tudtak biztosítani az élelmezési és a lakhatási nehézségek megoldásában. 1918-ra egyes budapesti külső kerületekben, valamint az ipari elővárosokban, mint Kispest, Újpest vagy Pestszentlőrinc, szinte kizárólag az általuk felügyelt bolthálózat volt felelős az élelmiszerek elosztásáért. Az első világháborút követő növekvő munkanélküliség ráadásul még vonzóbbá tette az emberek számára a belépést. 1919 áprilisára a szakszervezetek tagsága meghaladta a másfél milliót, vagyis az ország városokban lakó férfilakosságának nagy része már belépett egy-egy ilyen szervezetbe.

A szakszervezeti mozgósítás mindenhol nagyon hasonló koreográfiát követett. A vezetők április végén nagygyűlésre hívták össze tagságukat. Itt először a munkáskórus énekelt, majd a szakszervezeti funkcionáriusok és esetenként egy-egy meghívott országos politikus beszéde következett. Ők gyújtó hangú felszólalásaikban csatla-

„A proletáruralomnak nem csak a belső megszilárdítására kell gondolnunk, hanem arra is, hogy ma még körül vagyunk véve a cseh imperialisták és a román bojárok hadseregeivel. Fegyverkeznünk kell és háborút is kell viselnünk, de ebben a háborúban már nem népek állanak majd egymással szemközt, hanem proletárok a kizsákmányolókkal, vagyonszerzésért területrablókkal. Ebben a harcban már igazán a hazáját védi és ezzel a küzdelemmel lehetővé teszi a világ minden proletariátusának a felszabadítását a kizsákmányoló nagytőke alól. Ennek a fegyveres erőnek, a vörös hadseregnek lesz a feladata, hogy visszaadja nekünk elrabolt bányáinkat és termőföldeinket. Hatalmas szövetségesünk, az orosz-szovjet köztársaság katonái rohamosan közelednek határaink felé, soraikban magyar testvéreinkkel, akik jönnek újongva velünk együtt segítsék újra elfoglalni ezt az országot, a dolgozó proletárok Magyarországát.”

Pogány József beszéde a Nemzeti Színházban. Népszava, 1919. március 30.

FORRADALMI ÖNTUDAT

„Egy orosz elvtársunk mondotta, hogy vannak pillanatok a forradalomban, amikor a történelem színpadát elárasztják a gyengék, a kétkedők, a félve remegők, akik bezárva ajtajaikat, ablakaikat, vattával betömve fülüket, agyukat és szívüket, halálos remegésben mormolják imáikat, csakhogy megmenthessék ezzel nyugalmukat, és mindezt csak azért, hogy holnap a legegyszerűbbnek, a legvilágosabbnak lássék az a probléma, amely ma a legrejtélyesebb, a legfélelmesebb, aggodalmakat keltőbb. Vajon van-e okunk a legcsekélyebb aggodalomra is, vajon jogosult-e a gyengék ingadozására, vajon nem biztosított-e ezernyi akadályon és ezernyi veszélyen át is a győzelem? Csak a proletariátus szabadíthatja fel önmagát, a munkásság csak a saját erejében bízhat.

Az erő titka azonban a proletariátus önbizalmában, forradalmi öntudatában rejlik. Ez az öntudat kell, hogy alapja legyen a proletariátus forradalmi fegyelmének is, amelyen fel kell és fel fogjuk építeni a proletariátus új, forradalmi Vörös Hadseregét. A nemzetközi proletariátus érdekei szólítják zászlók alá Magyarország minden dolgozóját. Nincs és nem is lehet helye kivételnek és a kötelességteljesítés alól kibúvásoknak. Mindenkinek a Vörös Hadseregben a helye. A világ minden elnyomottjának és kizsákmányoltjának felszabadítási harcára most toborzódik ennek a szent harcnak a nyugati előőrse. Minden katonájának a forradalmi proletáröntudat acélosítsa a karját és szívét. Csak két út állhat előtte, győzni vagy elpusztulni!"

Szamuely Tibor: Győzünk vagy meghalunk. A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. A magyar munkásmozgalom a nagy októberi szocialista forradalom győzelmét követő forradalmi fellendülés időszakában. 6/A kötet. Budapest, Szikra, 1956. 79. o.

kozásra hívták fel a résztvevőket, akik az esemény végén közfelkiáltással döntötték el, hogy együtt belépnek a Vörös Hadseregbe. A kisebb szakszervezetek tagjai általában a székházukban vagy színháztermekben találkoztak, míg a nagyüzemi munkásokat a gyárak udvarán gyűjtötték össze. Ezt követően rendszerint maguk a szakszervezeti tisztviselők végezték az újoncok fizikai állapotának felmérését és a katonák lajstromozását. A tagok aztán általában másnap közösen bevonultak a legközelebbi kaszárnya épületébe, ahol felvették az egyenruhájukat és a fegyvereiket. Az egyes szakszervezeti tagokat általában egy-egy önálló egységbe osztották be, így alakultak meg a postások, a vasasok vagy éppen a csepeli munkások századai és zászlóaljai.

A haderő szervezése nem volt szó szerinti értelemben véve sorozás, hiszen formailag mindenki önként csatlakozott. A munkásokat azonban minden bizonnyal nemcsak a forradalmi lelkesedés fűtötte. Többségüknek mindennapi egzisztenciája függött a szakszervezeti funkcionáriusok jóindulatától. Ők döntöttek az élelmiszerjegyekről, a lakhatási és a munkanélkülisegélyről is. Mivel az új alakulatok munkahelyek szerint szerveződtek, a távolmaradók jó eséllyel az állásukat is elveszítették volna.

A szakszervezetek nemcsak a fővárosban, hanem a vidéki nagyvárosokban is kulcsszerepet játszottak az emberek mozgósításában. Itt azonban általában a katonai hatóságokat is szorosabban bevonták a toborzásba. Debrecenben például a helyi szakszervezeti vezetők a katonatisztekkel együtt döntöttek arról, hogy melyik napon melyik szakma képviselőinek kell bevonulniuk. Hasonló módon zajlott az önkéntesek összegyűjtése Aradon és Nagyváradon is. Vidéken ehhez még hozzájárult, hogy a Vörös Hadsereg képes volt beolvasztani a román csapatok elől visszavonuló és a front közelében állomásozó különböző rendvédelmi gárdákat és nemzetőr-, valamint csendőregységeket.

A Vörös Hadsereg válsága Sorozás és nacionalizmus

1919. május közepétől kezdve a Vörös Hadseregbe belépő önkéntesek száma rohamosan csökkenni kezdett. A szakszervezetek elérhető tagjaikat ekkorra már mind behívták, és a győzelmek ellenére új önkéntesek alig jelentkeztek a haderőbe. Az északi hadjárat során ráadásul a Vörös Hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett, úgyhogy a kieső katonák pótlása sürgőssé vált. A kommunista vezetőket egyébként is zavarta, hogy a toborzás a zömében mérsékeltebb szociáldemokrata szakszervezeti vezetők kezébe került. Rövid vita után végül át tudták erőszakolni korábbi terveiket, és június 10-én bevezették a 18 és 45 év közötti dolgozók kötelező sorkatonai szolgálatát.

Első lépésben csak a Duna bal partjára terjesztették ki a sorozást, számítva a közvetlenül fenyegetett lakosság nagyobb lelkesedésére. Az emberek lajstromozását a helyi tanácsokra bízták, és a nagyobb városokban a házbizalmiknak kellett ellenőrizniük, hogy minden megfelelő korban lévő férfi megjelenik-e a bizottságok előtt. Az újonnan bevezetett hadkiegészítési rendszer azonban teljes kudarcnak bizonyult. A bizottságok előtt alig néhány tucat ember jelent meg, ráadásul többségüket alkalmatlannak találták az első vonalbeli szolgálatra. Vidéken, elsősorban a Duna–Tisza közén a sorozás bevezetése ráadásul sok helyen nyílt lázadásokhoz vezetett. Mindeközben a fronton a korábban mozgósított csapatok harci szelleme is jelentősen romlani kezdett. A felvidéki visszavonulás után a keleti támadás eredeti célja – az orosz-bolsevik csapatokkal való egyesülés – már nagyon távolinak és elérhetetlennek tűnt.

A katonai vezetés egy része ekkor már úgy gondolta, hogy a helyzet megoldására fel kell ébreszteni a katonákban a „nemzeti szellemet". A fronton szolgáló tisztek egy csoportja kezdeményezte, hogy a vörös zászló helyett állítsák vissza a piros-fehér-zöld lobogót. Bár a tervet a vezető politikusok közül többek között Landler Jenő is támogatta, végül augusztus elejéig nem valósulhatott meg. Az ebben az időben megjelent propagandakiadványokban azonban valóban találunk némi elmozdulást a korábbi, erősen osztályharcos narratívához képest. Míg korábban a toborzópropaganda nem volt kifejezetten nacionalista, legfeljebb a környező népekkel kapcsolatos sztereotípiákat (vad románok, buta szlovákok stb.) erősítette, most már egyre többször jelent meg az ország felszabadításának gondolata.

Az 1919. július 20-ai utolsó, kétségbeesett tiszai offenzíva előtt már olyan röplapok jelentek meg, amelyek az ország „idegen járomba" döntéséről ír-

Gyári munkásezredek szemléje az Andrássy úton, 1919. április 23.

nak. Ezek szerint a Vörös Hadsereg harcainak célja megakadályozni, hogy *„ezeréves országunkat martalékul dobják oda ellenségeinknek”*. Az ekkor megjelenő, *Ne csüggedj!* című plakát, szakítva a korábbi internacionalista értelmezéssel, a Vörös Hadsereg 1919. május–júniusi offenzíváját már az ezeréves országkeretben ábrázolta.

A Tanácsköztársaság utolsó támadása azonban minden erőfeszítés ellenére teljes kudarcba fulladt. A túlerőben lévő román csapatok könnyedén megállították az erőtlen offenzívát, majd különösebb gond nélkül átkeltek a Tiszán, és végül a proletárdiktatúrát megdöntve bevonultak Budapestre.

Nemzeti vagy internacionalista?

A Vörös Hadsereg mozgósításának történetét vizsgálva tehát mit mondhatunk a bevezetőben feltett kérdésre: a nemzeti célok meghirdetése vagy a forradalmi lelkesedés vezetett a hadsereg sikeres mozgósításához? A kérdésre adott rövid válasz tulajdonképpen az, hogy egyik sem. A Tanácsköztársaság alig 133 napos fennállása alatt összesen három alkalommal próbálta meg mozgósítani a magyar lakosságot. A proletárdiktatúra azonban csak egyszer, a keleti fronton megindult román támadás után, 1919. május elején tudott látványos sikereket felmutatni. Ez azonban nem azért következett be, mert a vezetők váratlanul nacionalista retorikával próbálták meg mozgósítani az embereket.

A Tanácsköztársaság propagandája mindvégig alapvetően vonalasan baloldali maradt és a magyarországi háborút a világforradalom osztályok közötti harcának szélesebb kontextusában ábrázolta. Ettől a rendszer igazán csak fennállásának utolsó napjaiban tért el, amikor vezetői kétségbeesésükben – elsősorban közvetlenül a front mögötti területeken – megpróbálták nemzeti jelszavakkal mozgósítani az embereket. Ez azonban egyáltalán nem volt sikeres, a hadsereg létszáma a kötelező sorkatonai szolgálat dacára is folyamatosan csökkent.

Az április végi és május eleji mozgósítás eredményességének igazi kulcsa a szakszervezetek bevonása volt. Az első világháború alatt lezajló gazdasági változások hatására a szakszervezetek óriási befolyásra tettek szert a fontosabb iparvárosok munkásságának körében. 1919 elejére ők ellenőrizték az élelmiszerek elosztását, a segélyek kiutalását és a bérlakáshoz jutást is. Bár a csatlakozás elméletileg önkéntes volt, tagjaiknak így sok esetben nem volt igazán más választásuk, mint vezetőikkel együtt beállni a Vörös Hadseregbe. Az újoncok számára az ideológiai meggyőződésnél szinte biztosan fontosabb volt a munkatársaik részéről érkező csoportnyomás és a félelem, hogy ők vagy családtagjaik elveszíthetik a szakszervezetek biztosította szociális védőhálót. A Vörös Hadsereg mozgósítása ebben az értelemben az első világháború alatti társadalmi folyamatok – részben tudatos, részben véletlenszerű – kihasználásának volt köszönhető, és nem egy nemzeti vagy világforradalmi ideológiának.

Kerepeszki Róbert | A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KÜLPOLITIKÁJA

A Tanácsköztársaság Kun Béla vezette külpolitikájának – a kortárs Andrássy Gyula grófot idézve – két „vezérmotívuma" volt, *„az egyik elvi álláspontjukból, a másik a helyzet kényszeréből eredt".* Amikor 1919. március 21-én hatalomra került a „proletárdiktatúra", Magyarország rendkívül elszigetelt nemzetközi helyzetben volt, külső támogatásra csak az oroszországi bolsevik forradalmároktól számíthatott, akik pozíciója akkor még korántsem állt teljesen biztos lábakon. Ebből kiindulva a rendszer külpolitikai célja reálisan csak a túlélés és a nemzetközi legitimáció lehetett.

Kun Béla a békekonferenciához intézett március 24-i levelében leszögezte, hogy *„a Magyarországi Tanácsköztársaság kormánya késznek nyilatkozik területi kérdések megtárgyalására a népek önrendelkezési elvének alapján, és a területi integritást kizárólag ezzel összhangban szemléli".* A külügyi népbiztos később több alkalommal is, például Clemenceau francia miniszterelnöknek írt június 9-i táviratában, még nyíltabban jelentette ki, hogy a Tanácsköztársaság *„nem áll a területi sérthetetlenség elve alapján".* Tehát a Forradalmi Kormányzótanács – más népbiztosok megnyilatkozásából még nyilvánvalóbban megállapíthatóan – számos területről lemondott volna, ha ez a rendszer fennmaradását jelentette volna, tehát nem a határok kérdése volt számukra az elsődleges.

Összességében a tevékenységük azt eredményezte, hogy a kommunista diktatúra bukása után az ország még kilátástalanabb és elszigeteltebb nemzetközi helyzetben volt, mint azelőtt, és önmagában a Tanácsköztársaság léte több hónappal vetette vissza azt, hogy Magyarország képviseltesse magát a párizsi békekonferencián. Noha vélhetően a korábbi részvétel esetén sem ért volna el a magyar delegáció kedvezőbb békét, sőt a magyar határok jelentős részét a béke-előkészítés első fontos lépcsőfokának tekinthető Külügyminiszterek Tanácsában már 1919. március közepén, tehát a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt elfogadták.

CLEMENCEAU-JEGYZÉKEK, TÁVIRATOK ÉS ULTIMÁTUM

A magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata erélyesebb fellépésre késztette a párizsi békekonferenciát. Clemenceau francia miniszterelnök 1919. június 7-én táviratot intézett a budapesti Forradalmi Kormányzótanácshoz a hadműveleteik leállítását sürgetve. Ám a jegyzék mégsem követelőző hangnemmel indított, hanem egy homályos kecsegtetéssel *(„A szövetséges és társult kormányok rövidesen a párizsi békekonferencia elé kívánják idézni a magyar kormány képviselőit, hogy megismerjék Magyarország igazságos határaival kapcsolatos nézeteiket.")*, ami a tanácskormány hőn áhított nemzetközi legitimációját is jelenthette.

Clemenceau lényegében a békekonferencia „jóságával" érvelt a hadjárat leállítása mellett, ám valójában semmilyen garanciát nem adott erre, ahogy arra sem, hogy amennyiben a Vörös Hadsereg leállítja hadműveleteit, és visszavonul a meghatározott demarkációs vonalak mögé, így fognak-e tenni a cseh–szlovák és a román haderők is, amelyek már április folyamán jóval átlépték azokat.

Kun Béla válaszában úgy reagált, hogy a Vörös Hadsereg lényegében nem folytat támadó hadjáratot, ezt a román és a cseh–szlovák oldal teszi, a tanácskormány csak védekezik, és kérte Clemenceau-t, hogy ultimátumát a többi érintettnek is juttassa el. Ezt a francia miniszterelnök június 13-i újabb táviratban meg is tette, és immár a magyar, csehszlovák és román kormánynak címezve követelte az ellenségeskedés beszüntetését.

Ennek azonban a hónap második felében csak a magyar fél tett eleget, ami a Vörös Hadsereg demoralizálódásához vezetett. Ugyanis bár a Forradalmi Kormányzótanács visszavonult a Felvidékről, a román haderő nem tette meg ugyanezt a Tiszántúlon, így a sikeres északi hadjárat eredményeit ellentételezés nélkül adta fel a magyar fél.

A BUKÁS

Mivel a román haderő nem vonult vissza a Tiszántúlon a számára is előírt demarkációs vonal mögé, 1919. július közepén a Forradalmi Kormányzótanács egy utolsó általános hadműveletre szánta el magát a Tisza teljes vonalán. Azonban az offenzíva a román túlerő, a Vörös Hadsereg demoralizáltsága, gyengébb felszereltsége, a támadás átgondolatlansága és kidolgozatlansága miatt néhány nap alatt összeomlott. A román haderő átkelt a Tiszán, és lényegében feltartóztathatatlanul indulhatott el a magyar főváros felé. Ebben a helyzetben a Forradalmi Kormányzótanácsnak nem maradt más választása, a kilátástalan és vesztes helyzetben 1919. augusztus 1-jén lemondott, átadva a hatalmat egy tisztán szociáldemokrata kormánynak.

ELVÁLÓ ÉLETUTAK

A bukás után lényegében három út állt a Tanácsköztársaság idején exponált vezetők előtt: az egyik a várható megtorlás elől külföldre menekülés, a másik az itthoni bujkálás és illegalitásban folytatott tevékenység, a harmadik pedig a szociáldemokrata mozgalomban való elhelyezkedés volt. Utóbbira szemléletes példával szolgálnak azok a népbiztosok (Garbai Sándor, Ágoston Péter, Haubrich József, Dovcsák Antal), akik a Peidl-féle szakszervezeti kormányban is szerepet vállaltak.

EMIGRÁCIÓ

A Tanácsköztársaság bukása után a népbiztosok jelentős része és más vezető tisztviselők a családjukkal együtt az emigrációt választották. Számukra Ausztria nyújtott menedékjogot, és a szociáldemokrata vezetésű Bécsben telepedhettek le. Kiadatásukat többször is kérték a magyar hatóságok, ám ezt az osztrák fél mindannyiszor megtagadta, ami az 1920-as években állandó feszültségforrást jelentett a két ország között. A magyar emigránsok azonban nem rendezkedtek be tartósan Bécsben, többségük a Szovjetunióba települt át, és részt vett a kommunista diktatúra ottani kiépítésében. Ám az

A Tanácsköztársaság budapesti kikiáltása meglepetést és tanácstalanságot váltott ki az antantországokban, illetve Párizsban, a békekonferencia helyszínén is. A döntéshozók közül többen (köztük Clemenceau is) eleinte elzárkóztak a fegyveres intervenciótól, mivel – nem alaptalanul – attól tartottak, hogy ez – főképpen a románok részvétele miatt – magyar nemzeti felkelést eredményezne, ami még inkább elnyújtaná a békefolyamatot a térségben. Ezért a magyarországi helyzettel kapcsolatos tájékozódás jegyében 1919. április elején delegációt küldtek Budapestre Jan Christian Smuts brit (dél-afrikai) tábornok személyében.

„SMUTS-MISSZIÓ"

A misszió alig egy napot tartózkodott a magyar fővárosban, de el sem hagyta a Keleti pályaudvaron állomásozó vonatszerelvényét, itt fogadta két alkalommal is Kun Bélát. Tárgyalásaik fő témája a keleti demarkációs vonal volt, amellyel kapcsolatban Smuts felhatalmazást kapott arra, hogy a magyar félnek kedvezőbb ajánlatot tegyen. Kun Béla elvetette a területi integritást, ám a március 20-i második Vix-jegyzék elutasítása segítette hatalomra, ezért az új javaslatot sem fogadta el, és külpolitikai céljai, a rendszer nemzetközi legitimálása érdekében azt ajánlotta, hogy a nemzetek önrendelkezési joga alapján hívják össze a régió népeinek kormányait a határok megtárgyalására. A végül kudarccal végződő Smuts-misszió után indult el április közepén a Tiszántúlon a román támadás, amely a hónap végére elérte a Tisza vonalát.

ÉSZAKI HADJÁRAT

A Forradalmi Kormányzótanács kezdetben önkéntes alapon létrejövő katonai erő felállításán gondolkodott, ám ezen az álláspontón a rendszer védelme érdekében hamar változtatott, és 1919 áprilisától szolgálatra kötelezte a volt hivatásos és tartalékos tiszteket, elrendelte a sorozást, és az ipari munkásság körében intenzív toborzásba kezdett. Egy hónap alatt mintegy 150 ezer főre duzzadt a Stromfeld Aurél vezérkari főnök irányítása alatt álló Vörös Hadsereg, amely már számottevő, de többfrontos harcra alkalmatlan haderő volt.

Az 1919 májusában indított ellentámadásuk irányának megválasztása mögött több reális stratégiai cél húzódott meg. Az ellenséges haderővel körbevett Tanácsköztársaságtól délre alapvetően fegyverszünet honolt, a francia–szerb alakulatok nem intéztek támadást, keleten a románok nem lépték át a Tisza vonalát, ami így természetes határt alkotott. Északon azonban a cseh–szlovák haderő továbbra is előrenyomulásban volt, bár felkészültsége és létszáma korántsem jelentett nagyobb fenyegetést, így velük szemben a siker reményében léphetett fel a Vörös Hadsereg.

Ráadásul egy északi-északkeleti irányú előrenyomulással egyrészt el lehetett volna egymástól választani a cseh–szlovák és a román haderőt, másrészt pedig kapcsolatot lehetett volna létesíteni az egyetlen potenciális szövetségessel, Szovjet-Oroszországgal. Noha az utóbbi cél illúziónak bizonyult, mivel ebben az időszakban a bolsevikoktól elpártolt a hadiszerencse a mai Ukrajna területén, és távolabb szorultak, ám a Stromfeld vezette északi hadjárat részsikereket így is fel tudott mutatni.

SZLOVÁK TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

1919. május végén és június első felében a magyar offenzíva a Felvidék keleti részén jelentős területeket foglalt el, aminek eredménye a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása lett 1919. június 16-án. Az új „állam" léte kizárólag a magyar Vörös Hadseregtől és a budapesti tanácskormánytól függött. Vezetője és külügyi népbiztosa egy cseh kommunista, Antonín Janoušek lett, de Forradalmi Végrehajtó Bizottságnak nevezett kormányában számos magyar kapott helyet (köztük például a későbbi Kádár-rendszer egyik fontos szereplője, Münnich Ferenc, aki hadügyi népbiztos lett).

A kérészéletű rendszernek csekély társadalmi támogatottsága volt, létrehozása pedig a magyar katonák számára is kijózanítóan hatott. Ők ugyanis a Felvidék felszabadításáért fogtak fegyvert, ám a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar Forradalmi Kormányzótanács – minden propaganda ellenére – nem „honvédő" háborút folytat, nem kívánja azokat a területeket visszaintegrálni, ahová a Vörös Hadsereg bevonult, nem nemzeti érdekek hajtják, hanem az internacionalista-kommunista eszme terjesztése a célja. A Clemenceau-ultimátum elfogadása után a Vörös Hadsereg kivonulásával a magyar tanácskormány – saját túlélése érdekében – magára hagyta szlovák „kistestvérét", amely 1919. július 7-én megszűnt.

1930-as évek második felében jellemzően a sztálini tisztogatás áldozataivá váltak (például Kun Béla vagy Pogány József).

FELELŐSSÉGRE VONÁS ÉS A NÉPBIZTOSOK PERE

A kommunista diktatúrában és különösen a vörösterrorban játszott szerepük miatt az itthon maradottakkal szemben már 1919 végén megindult a felelősségre vonás. Ehhez a jogi alapot rendeleti úton a Peidl-kormányt megbuktató Friedrich István vezette kabinet teremtette meg még 1919 augusztusában. Eszerint a gyorsított bűnvádi eljárás szabályait kellett alkalmazni *„a Tanácsköztársaság szervei, közegei és megbízottai felett, akik hatósági jogkört bitorolva vagy színlelve a büntetőtörvényekbe ütköző cselekményt követtek el"*, illetve a Tanácsköztársaság fegyveres erejének tagjaival és azokkal szemben is, akik a rendszer megalapítása, fenntartása vagy visszaállítása érdekében bűncselekményeket követtek el. A velük szemben hozott ítéletek ellen jogorvoslatnak nem volt helye, a kegyelmi kérvénynek nem volt felfüggesztő hatálya. E rendelet értelmében tartóztattak le, ítéltek el és végeztek ki 14 főt a „Lenin-fiúk" közül 1919 decemberében.

A Tanácsköztársaság bukása után összesen 10 népbiztost tartóztattak le: Ágoston Péter külügyi, Bokányi Dezső munkaügyi és népjóléti, Bajáki Ferenc, Dovcsák Antal, Kelen József szociális termelési, Haubrich József kereskedelemügyi és hadügyi, Kalmár Henrik német, Nyisztor György földművelésügyi, Szabados Sándor közoktatási és Vántus Károly földművelésügyi népbiztost. Váry Albert koronaügyészhelyettes 1920 áprilisában állította össze 36 oldalas vádiratát, amely felségsértésért, lázadásért, 167 rendbeli gyilkosságra felbujtásért, zsarolásért és pénzhamisításért tette felelőssé a vádlottakat.

A nagy érdeklődéssel kísért per 1920. július 5-én kezdődött és közel száz tárgyalási napon át folyt. Az ítélethirdetésre december 28-án került sor. A vádlottak közül négy főt (Ágostont, Bokányit, Haubrichot és Vántust) halálra, a többieket életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Az ítéleteket azonban nem hajtották végre, 1921 és 1922 folyamán a volt népbiztosokat a Szovjetunióba engedték magyar hadifoglyokért cserébe.

VÖRÖS BOLDIZSÁR

A DIKTATÚRA LEGITIMÁLÁSA

Utópisztikus jövőelképzelések a Magyarországi Tanácsköztársaságban

A Magyarországi Tanácsköztársaság közvélemény-formálói a megvalósítandó eszményi világrendet többféle, hivatalos jellegűnek számító szövegben: iskolai tananyagban, utópisztikus államregényben, röplapon, plakáton, újságcikkben jelenítették meg propagandájukban. Az utópiák ekkoriban egyrészt hivatottak voltak mozgósítani egy új, a korábbiakhoz képest jobb világ megteremtésére, másrészt legitimálhatták a diktatúra irányítóinak radikális intézkedéseit, köztük a terrort is – e logika szerint ezekre éppen az ideális viszonyok létrehozása érdekében van szükség! A jövőleírások vizsgálatai pedig nemcsak a Tanácsköztársaság eszmevilágának, propagandájának jobb megismeréséhez járulhatnak hozzá, hanem az utópiák egyes tulajdonságainak szemléltetéséhez is.

Az 1919-es diktatúra vezetésében részt vevő politikai csoportok már az új rendszer létrejötte előtt és az után is jelentettek meg olyan munkákat, amelyekből információt lehetett szerezni arról, hogy milyen világrend megteremtését tűzték ki távlati céljukként. August Bebel németországi szociáldemokrata politikus *A nő és a szocializmus* című könyvét a magyarországi szociáldemokraták bocsátották közre – már 1919. március 21. előtt is több kiadásban –, a Tanácsköztársaság idején e művet az egyesült párt könyvkiadó hivatala tette közzé.

Külföldi jövővíziók

Munkájában a szerző részletekbe menően foglalkozott a majdan kialakuló eszményi világrenddel. Így, egyebek mellett, írt arról, hogy a termelő- és a közlekedési eszközök, továbbá a föld társadalmi tulajdonná válnak. A *„szocializált társadalomban”* a közösség egésze *„szolidáris összeköttetésben él”*, az állam pedig el fog halni. Minden munkaképes embernek dolgoznia kell, ugyanakkor a munka a teljes szabadság és demokratikus egyenlőség alapján van megszervezve. Mindenki maga határozza meg, hogy milyen foglalkozási ágban akar dolgozni, ha pedig az egyik területen felesleg van munkaerőből, a másikon hiány, a közigazgatásnak kell a különbséget kiegyenlíteni.

Bebel elgondolásai szerint a *„szocialisztikus társadalomban”* a különféle érdekek ellentéte megszűnik, *„a személyes egoizmus kielégítése és a közjó előmozdítása egymással összhangban vannak, egymást fedik”*. Minden terv szerint történik, ezáltal könnyű megállapítani a különféle szükségletek mértékét. *„Ha például statisztikailag meg van már állapítva, hogy mennyi a szükséglet kenyérben, húsban, különféle ruházati cikkekben stb., másrészt pedig pontosan számba van véve a termelőintézetek teljesítőképessége, ebből kiszámítható a társadalmilag szükséges napi munkaidő átlagos mértéke.”* Az új társadalom mindenből a legjobb minőségűt fogja termelni, a munkakörülmények pedig sokkal jobbak lesznek, mint amilyenek a 19–20. század fordulóján voltak.

A könyvben arról is lehet olvasni, hogy az új világban a létfeltételek mindenki számára egyenlők lesznek. *„A jövő társadalom sem politikai, sem közönséges bűnöket és kihágásokat nem fog ismerni. A tolvajok eltűntek, mert eltűnt a magántulajdon, és mert az új társadalomban munka által mindenki könnyen és kényelmesen kielégítheti szükségleteit.”* A közösség egyik legfontosabb feladata ekkor az új nemzedékek korszerű nevelése lesz. A társadalom a fiatalokat nagykorúságukig fogja nevelni, azután mindenki maga gondoskodhat majd a saját továbbképzéséről.

A szerző szerint az új társadalom *„nemzetközi alapon”* fog felépülni: *„a népek testvériesülni fognak, kezet nyújtanak egymásnak, és arra törekszenek, hogy az új állapotot lassanként a földkerekség minden népére kiterjesszék”*.

A jövőben elérendő ideális világrendről kialakított, a Bebeléhez nem egy vonatkozásban hasonló, legfontosabb kommunista elgondolásokat Nyikolaj Ivanovics Buharin szovjet-oroszországi vezető bolsevik politikusnak, ideológusnak *A kommunisták (bolsevikiek) programja* című munkája tartalmazta. E kiadványt már a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte előtt megjelentette magyar fordításban a Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919. március 21. után pedig az új rendszer propagandájának egyik legfontosabb irányító szerve, a Közoktatásügyi Népbiztosság VII. csoportjaként működő Szocializmus Állami Propagandája elnevezésű szervezet bocsátotta közre. Eszerint a *„kommunista rendben”* az emberek egyenlők, társadalmi osztályok már nem léteznek, és az állam is elhalt. Az emberek együtt dolgoznak, *„az egész társadalom olyan, mint egy óriási munkásszövetség”*. A központi statisztikai iroda kiszámítja a szükségleteket, gondoskodik a munkaerő helyes elosztásáról; az egész termelés egységes, általános terv szerint folyik. A munkát *„csakis a legnagyobb gyártelepeken, csakis a legjobb gépekkel”* végzik, az egyes termelési ágazatoknak leginkább megfelelő területeken. Az előállított termékeket a közösség raktáraiban halmozzák fel és ezekből osztják szét a munkásoknak.

A pártprogram szerzője azt is állította, hogy meg fognak szűnni a különálló országok, a határok el fognak tűnni. *„Az egész emberiség nemzeti különbség nélkül minden részében össze van kapcsolódva és egyetlen egységes egésszé szerveződött. Valamennyi nép – egyetlen nagy, baráti munkáscsaládot alkot itt.”* Művében a végső célt Buharin ekként jelölte meg: *„Legvégül az egész világnak egyetlen munkásüzemmé kell lennie, ahol az egész emberiség egyetlenegy, szigorúan kidolgozott, kiszámított és kimért terv alapján, minden munkáltató és tőkés nélkül, a legjobb gépekkel és a legnagyobb műhelyekben dolgozik a maga számára.”*

Az idézett külföldi munkák nagyszabású jövővízióikkal komoly ösztönzést adhattak az 1919 tavaszán Magyarországon létrejövő új rendszer közvélemény-formálóinak saját utópiáik megalkotásához.

Az ideális jövő megjelenítése magyar munkákban

A Tanácsköztársaság hivatalos jellegűnek számító, ezért különösen fontos szövegei voltak a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában megjelenő *Nép-*

UTÓPIA ÉS TERROR

Arról írva, hogy miként fog létrejönni az ideális világrend, könyve több részében Bebel igencsak óvatosan fogalmazott, egy helyütt ezt állítva: *„Senki sem tudhatja, hogy a jövendő nemzedékek a részletekben hogyan fogják társadalmi szervezetüket alakítani és szükségleteiket a legtökéletesebben kielégíthetni.”* A kommunista pártprogram viszont határozott útmutatást adott erre vonatkozóan: *„Hogyan szilárdítsuk meg a kommunista rendet? Hogyan jussunk el hozzá? A kommunisták pártja erre azt feleli: a proletariátus diktatúráján keresztül.*

A diktatúra – vaskezű hatalmat jelent, olyan hatalmat, amely nem kegyelmes ellenségei iránt. A munkásosztály diktatúrája tehát a munkásosztály olyan állami hatalmát jelenti, amely megfojtja a burzsoáziát és a földbirtokosokat. A munkásosztálynak ez a hatalma csak a munkásosztály szociális forradalmából támadhat elő, amely forradalom szétrombolja a burzsoáállamot és a burzsoáhatalmat; azok romjain új hatalmat épít fel – a proletariátus és az ezt támogató szegénység hatalmát.” A pártprogram ilyen kijelentései a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakában alkalmazott vörösterror eszmei megalapozásaként szolgálhattak: hozzájuk hasonló a *Vörös Újság* cikkéből idézett részlet.

tanítók Lapja című folyóirat számainak mellékleteiként közrebocsátott, az egyetemes és a magyar történelmet bemutató leckék, amelyek alapján a tanároknak tanítaniuk kellett – erre a közoktatásügyi népbiztos május 13-i rendelete kötelezte őket.

A *Néptanítók Lapjá*ban *Bevezető leckék a történelem tanításához* címmel április 24-én megjelent tananyagban ugyanakkor nemcsak a múlt, hanem a jövő ábrázolása is helyet kapott. Eszerint *„amint sikerül a szocializálás nyugodt és békés keresztülvitele, az átmeneti idők szenvedései után új, boldogabb korszak következik reánk. Nem lesz többé dusálkodó* [helyesen valószínűleg: dúskálkodó] *gazdag és éhező szegény, mert a közös munka eredményéből mindenkinek egyaránt jut; megszűnik a társadalmi osztályellentét. Nem lesznek rablók és tolvajok, mert ha nem lesz hasznuk belőle, nem veszik el más vagyonát az emberek. Nem lesz többé nyomor és bűn a Földön, de nem lesznek szegény, műveletlen emberek sem, mert a kommunista társadalomnak szüksége lesz minden egyes emberének minden képességére. Az új társadalmi rend egységes iskolákban egyformán óhajt kiképeztetni művelt emberré minden gyermeket. Eddig a gazdagoknak tehetségtelen gyermekei is tudományos iskolákat végeztek, míg a legkiválóbb szellemi képesség is elveszett, ha nem volt módjában a tanulás. Ezután mindenki a képességeinek megfelelő pályára kerül és így mindenki meg fogja találni a neki megfelelő helyet, ahol erőit legjobban érvényesítheti a jövő társadalomban minden embertestvérünk közös hasznára."*

A *Néptanítók Lapjá*nak május 8. és július 24. között megjelenő számaiban látott napvilágot Zigány Zoltán tanár – a lap szerkesztője – nyolcrészes, utópisztikus államregénye *Rasz Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abesszíniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról* címmel, mely a fantasztikus útleírás műfaji konvenciói alapján íródott. E műben az aga utazást tesz 2020-ban az immár kommunizmusban létező Magyarországon: ennek során tanulmányozza az itteni emberek mindennapi életét, a gazdasági és társadalmi viszonyokat, a különféle oktatási, nevelési intézményeket, tudományos kutatásokat. Megfigyeléseit, tapasztalatait az utazó a következőképpen összegzi: *„Általában azzal jellemezhetem legjobban ezt a nagyon kifejlődött, pompás magyar kommunizmust, hogy abban a normális ember tömegéletének igazi érdekei – az anyagiak és szellemiek egyaránt – diktálják az állami teendőket. Az Ember él itt a nyomortól és tudatlanságtól megtisztított szabadság birodalmában és jövendője a fejlődésnek gyönyörű s végtelen horizontjait mutatja."*

Az aga megítélése szerint a kommunizmus gazdasági-társadalmi viszonyainak meghonosításánál és meggyökereztetésénél fontos szerepe volt és van a belátásnak és a beláttatásnak: a társadalom mind több tagja ismerte és ismeri fel az új rend különféle elemeinek a korábbiakhoz képest számára is előnyösebb voltát – ebben pedig nagy szerep jutott és jut a fiatalok kötelező iskolai nevelésének-oktatásának. Ezekről az utazó összefoglalóan így ír: *„Úgy tűnik fel előttem a kommunizmus iskolai életprogramja, hogy az állam ezekkel a népiskolákkal kivette a gyermeket a régi család konzervatív életkörülményei közül, és belehelyezte egy magasabb rendű életforma keretei közé.* […] *Elkényeztette őket az iskola intézményeivel, beléjük nevelte, második természetükké erősítette a jobb, az igényesebb életakarást, úgy, hogy az iskolán kívül, otthon s a társadalomban sem maradhattak meg a régi élet keretei között. Én úgy látom, hogy a népoktatásnak ez a kommunista rendszere volt az európai átalakulásnak a legforradalmibb cselekedete. Az iskola minden gyermeket egy-egy kis lázadóvá nevelt, aki az iskolai élet magasabbrendűségét hazavitte magával a családi otthonba, s elégedetlenkedéseivel kikezdte a tisztátalanság, ízléstelenség és okszerűtlenség régi megszokottságát. Meg vagyok róla győződve, hogy a régi kapitalista termelés produktivitásának elégtelensége csak ezzel az iskolai forradalommal párosulva formálhatta át ilyen rövid, alig száz évig tartó idő alatt ennyire gyökeresen ezt az országot."*

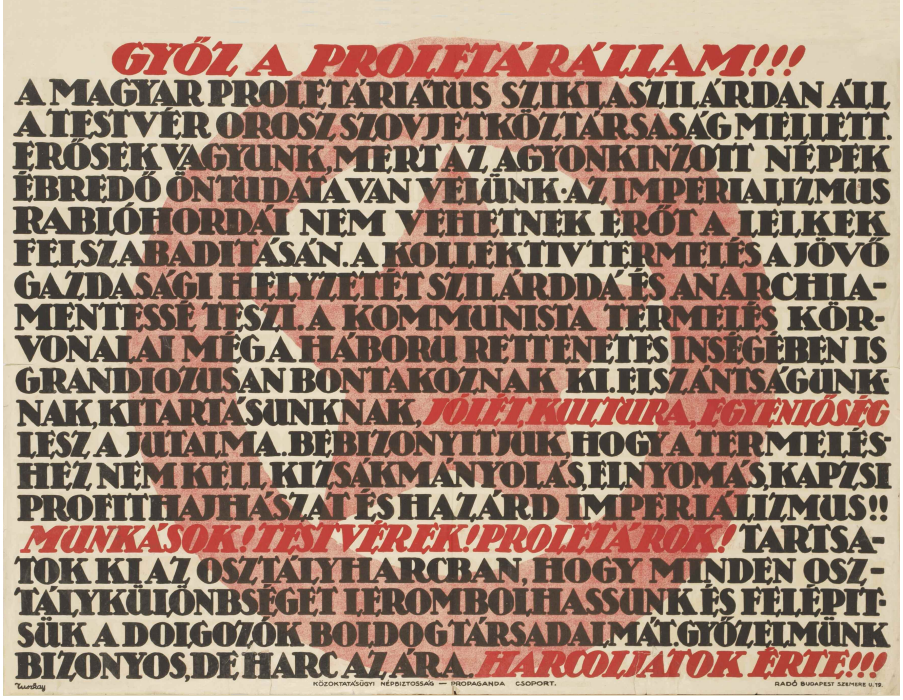
A kommunista kormány mezőgazdasági politikájában a kívánatos modell az állami nagyüzemi gazdálkodás, ám a parasztok egy része még ragaszkodik saját birtokaihoz: ők az állam által irányított termelőszövetkezetekbe szervezetten dolgoznak. Az aga „jelentéséből" azonban kiderül: e parasztok egymást követő nemzedékei fokozatosan belátják az állami nagyüzemek magasabbrendűségét, így várható, hogy a kisbirtokok hamarosan el fognak tűnni *„a kollektivizmus országából"*. Mind a mezőgazdaság, mind az ipar kitűnő szervezettséggel, igen magas szintű technikát alkalmazva működik. Az emberek jelentős része közös háztartásban él: kifejezetten erre a célra épített házakban, ahol megkapják ételeiket, alkalmazottak takarítják lakásaikat. A kommunista társadalomban nincsen gazdag és szegény: általános a jólét, ami az egyes emberek egészségi állapotára, testfelépítésére is pozitív hatással van.

Másféle elképzelések

Az ideális jövőről kevésbé részletes ábrázolások is napvilágot láttak a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakában. Így például a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában megjelent, *A nép uralkodik! Mit várhatunk a proletárdiktatúrától?* című röplap szövegének végén a kialakuló eszményi világrendet ekképp jövendölik: *„Hozza a proletárdiktatúra az örök békét, a népek testvéri együttélését, ha ezen az utolsó nagy harcon, mely a világ megváltásáért folyik, dicsőségesen túl leszünk. Mit hoz a proletárdiktatúra? Ha kérdik, mondjátok ezt: Hozza az életet, a javítások özönét, egy új és boldog életnek minden jóltételét. Ami jólétet a gazdagság, örömet a műveltség, egészséget a tisztaság, lelki derültséget a szabadság adhat: évezredes rabszolgasorsunk után azt hozza nekünk a felszabadult proletariátus hatalmas diktatúrája!"*

A Közoktatásügyi Népbiztosság propagandacsoportja jelentette meg a *Győz a proletárállam!!!* szavakkal kezdődő szöveges plakátot, amely a diktatúráért való harcra buzdítva tartalmaz ígéreteket az elérendő célról: az ideális jövőről is. A rendszer egyik fontos lapja, a *Vörös Újság* 1919. március 22-i számának *A proletárság diktatúrája* című cikkében pedig ez áll: *„Szükséges, hogy a munkásság vasökéllel teremtsen rendet. De ez a diktatúra csak átmeneti állapot. Ezután oly korszak következik, mely jólétet és teljes szabadságot fog biztosítani mindenki számára. Addig azonban hatalmi eszközökkel kell élnünk."*

Valamennyi szöveg időutópia, amely egy, a jövőben kialakuló, a korábbiaknál jobb világot jelenít meg két, egymással összefüggő eljárással. Egyrészt új, pozitívumokként ábrázolt mozzanatok, például a jólét, a műveltség leírásával, másrészt a negatívumok hiányának ismertetésével – például nem lesz szegénység –, de ide sorolható a *Vörös Újság* idézett cikkéből a dikta-

Győz a proletárállam!!! A Közoktatásügyi Népbiztosság propagandacsoportjának plakátja

túra „hatalmi eszközeinek” említése is: a majdan megvalósuló ideális világban már nem lesz szükség ezekre. Az új világ létrejöttét jövendölő munkákban fontos szerepük van a gazdasági és kulturális tényezőknek, a regényben az iskolai nevelésnek-oktatásnak is.

Ám különbségek figyelhetők meg e művekben az ideális új rendszer térbeli kiterjedésének és fennmaradásának megjelenítéseinél: például Zigány Zoltán futurisztikus államregénye szerint 2020-ra a kommunizmus még nem diadalmaskodik az egész földkerekségen, így Abesszíniában sem, ahonnan az utazó aga Európába érkezik. Ez az ábrázolás pedig lehetőséget nyújt a szerzőnek arra, hogy a még nem kommunista rendszerű, „elmaradottabb” ország viszonyainak leírásaival, az ellentétek alkalmazásával még inkább hangsúlyozhassa az új világ pozitívumait. A mű konzekvenciája: a kommunizmus magasabbrendűségét minden korábbi társadalmi-politikai rendszerhez képest előbb-utóbb be fogják látni az emberek, ami elő fogja segíteni elterjedését és fennmaradását az egész világon. A röplap szövegében *„az örök béke, a népek testvéri együttélése”* megfogalmazások arra utalnak, hogy majdan nem lesznek olyan erők, amelyek megtámadhatnák az új rendszert, veszélyeztetnék annak világméretű győzelmét, fennmaradását örök időkre.

Hasonlóképpen jósolják ezt a plakát *„Erősek vagyunk, mert az agyonkínzott népek ébredő öntudata van velünk. Az imperializmus rablóhordái nem vehetnek erőt a lelkek felszabadításán”* mondatai.

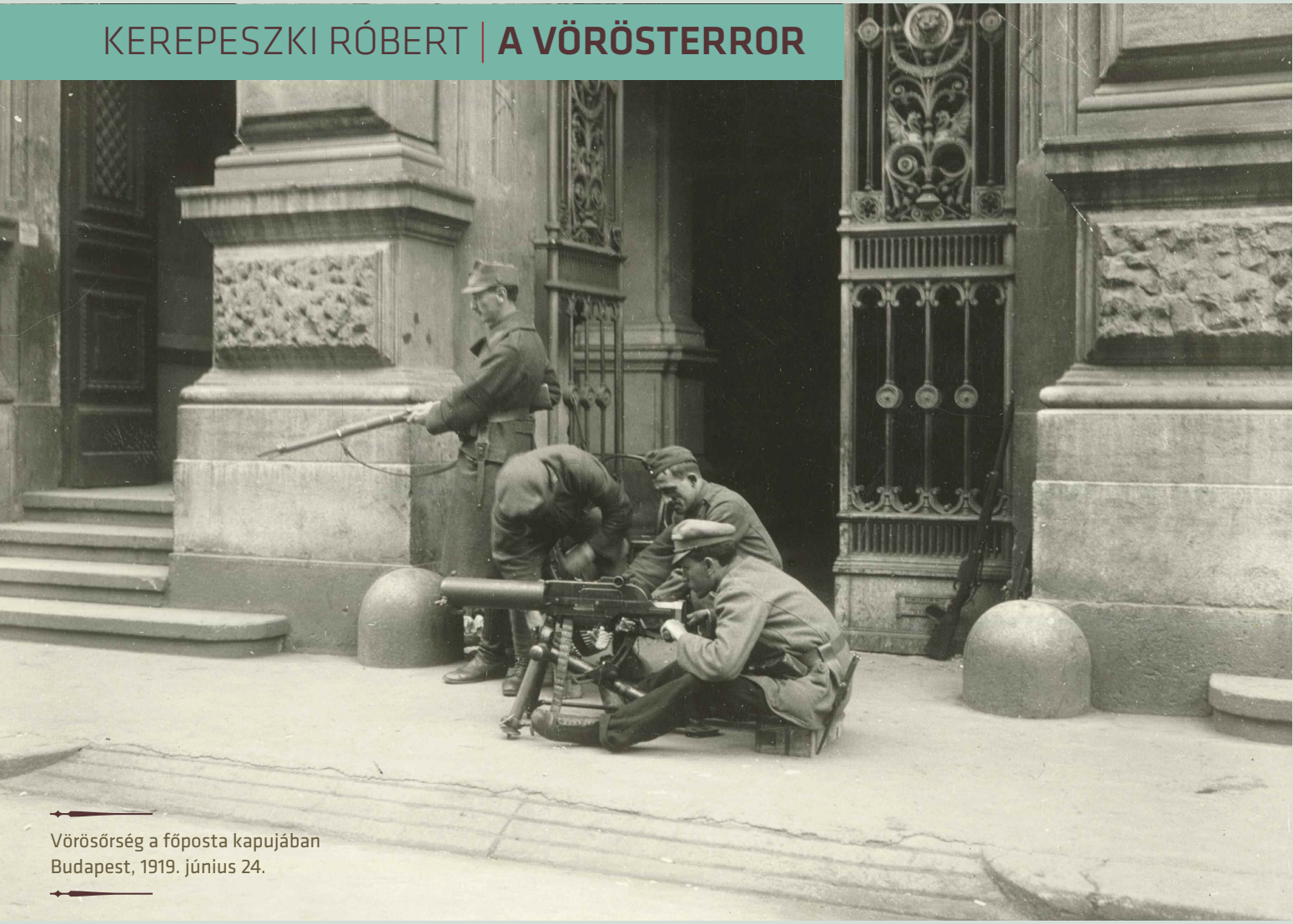
Hivatalos jövőképek

Az idézett öt munka öt különböző típusú alkotás: az első tananyag, a második regény, a harmadik röplap, a negyedik plakát, az ötödik újságcikk – ugyanakkor valamennyi a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos megnyilatkozásának számít. Az egyértelműen fikcióként közreadott mű, Zigány regénye esetében pedig a szerző személye, diktatúrabeli pozíciója (folyóirat szerkesztője), a kiadvány jellege (a Közoktatásügyi Népbiztosság lapja), a munka terjedelme (8 részes) jól mutatja jelentőségét, és jelzi, hogy ha minden részletében nyilvánvalóan nem is, de leglényegesebb elemeit tekintve olyan jövőképet vetít olvasói elé, amely összhangban van a Tanácsköztársaság irányítóinak elgondolásaival.

A leckebeli és a regénybeli jövőábrázolás megalkotásánál, egyes összetevőiknek a többihez képest részletesebb bemutatásánál szerzőiket nyilvánvalóan befolyásolta az is, hogy elsősorban melyik, pontosan meghatározott célcsoportnak szánták, és – ezzel összefüggésben – hol jelentették meg írásukat. A tananyagban az ideális új világot bemutató szövegrésznek körülbelül fele az új nemzedékek oktatásával, képzésével foglalkozik, aminek funkciója itt az lehetett, hogy a bemutatott rendszert valamiképpen „közel hozza” az iskolásokhoz, felfoghatóvá tegye számukra a nekik is ismerős tanulási mozzanatok leírásával. Zigány pedig éppen a tanároknak kiadott lapban tárgyalta különös részletességgel a kommunizmus nevelési-oktatási rendszerét, félreérthetetlenné téve a „jelentés” pedagógus olvasói számára, hogy a diktatúra közvélemény-formálói mekkora fontosságot tulajdonítanak annak a Tanácsköztársaság fenntartásában. A röplap szövegéből az derül ki, hogy az felnőtt „proletárok”-nak szól; a plakáton a színükkel is kiemelt *„Munkások! Testvérek! Proletárok!”* szavak jelölik a célközönséget; a *Vörös Újság* cikke viszont a korabeli magyar társadalom különböző csoportjai, így *„a polgári osztály”* számára is fogalmazott meg figyelmeztetést.

E tanácsköztársasági művek létrehozóira minden bizonnyal hatással voltak más, már korábban megjelent leírások is az eszményi új világról. Így például az ideális rendszer elterjedéséről mind Bebel, mind Buharin munkájában olvasható kijelentésekkel mutat rokonságot a lecke jövőábrázolása. A német szociáldemokrata szerző művének az emberek morális megjavulásával foglalkozó, idézett részletéhez pedig szintén nagyon hasonló megfogalmazás olvasható a tananyagban. *A nő és a szocializmus* lapjain az érdekellentétek megszűnéséről, továbbá az új nemzedékek neveléséről, annak jelentőségéről kifejtett elgondolásokkal rokonok Zigány államregényének részletei.

Az itt idézett-elemzett munkák arra engednek következtetni, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság közvélemény-formálói rendelkeztek egyfajta jövőképpel az eszményi új világrendről, és ezt különféle, hosszabb-rövidebb szövegekkel: iskolai tananyaggal, regénnyel, röplappal, plakáttal, újságcikkel igyekeztek közvetíteni a propagandájukkal megcélzottaknak. Az utópiák ekkoriban egyrészt hivatottak voltak mozgósítani egy új, a korábbiakhoz képest jobb világ megteremtésére, másrészt legitimálhatták a diktatúra irányítóinak radikális intézkedéseit, köztük a terrort is – e logika szerint ezekre éppen az ideális viszonyok létrehozása érdekében van szükség! E gondolatmenet megfigyelhető például a *Vörös Újság* cikkének idézett részletében. Mindezeket figyelembe véve úgy gondolom, az itt tárgyalt leírások vizsgálatai nem csupán a Tanácsköztársaság eszmevilágának, propagandájának megismeréséhez járulhatnak hozzá, hanem az utópiák egyes tulajdonságainak szemléltetéséhez is.

Vörösőrség a főposta kapujában
Budapest, 1919. június 24.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után az új kommunista vezetés azonnal igyekezett bizonytalan hatalmát megszilárdítani. Ennek megfelelően vezették be a statáriumot (rögtönítélő bíráskodást), amelynek legfontosabb célja az ellenségkeresés, a vélt vagy valós belső ellenállással való leszámolás lett. Emellett már ebben az időszakban is alkalmazták az ún. „preventív" terrort a társadalom megfélemlítésére. Ezt szolgálta a cenzúra bevezetése, a nem kommunista sajtótermékek betiltása, a fegyverek kötelező beszolgáltatása (a lakosság lefegyverzése), illetve a túszszedés is. Utóbbi rendszerint úgy zajlott le, hogy miután a vörösőrök és a terrorcsapatok tagjai megérkeztek egy vidéki településre, a helyi kommunista direktórium vezetőivel összeállítottak egy névsort azokról, akiket be kell gyűjteniük és el kell szállítaniuk, leggyakrabban a fővárosba, így az otthon maradt családtagok zsarolhatóvá és kiszolgáltatottá váltak.

A diktatúra előrehaladtával egyre sűrűbben alkalmaztak fizikai erőszakot, amelynek leggyakoribb formája a nyilvános akasztás és főbe lövés volt. Teljesen pontos és tárgyilagos adatok hiányában máig vitatott a vörösterror áldozatainak száma. A legfontosabb kiindulási alapul Váry Albert 1922-ben kiadott, *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című munkája szolgál. Váry 1919-ben koronaügyész-helyettes volt, és a legtöbb kommunista vezetővel szemben ő képviselte a vádat a Tanácsköztársaság bukása után lefolytatott eljárások során, így ő ismerhette a legtöbb adatot a kérdés kapcsán. Említett munkájában összesen 590 halálesetről számolt be. (Megjegyzendő, hogy ez az összeállítás sem teljes, mert hiányoznak belőle például az elcsatolt területekre vonatkozó adatok.)

Vörös Őrség

A Forradalmi Kormányzótanács már az első napokban hozzálátott a rendvédelem átszervezéséhez is. Ennek részeként 1919. március 26-án Landler Jenő belügyi népbiztos és helyettese, Vágó Béla rendeletet adott ki az addig működő rendőrség és csendőrség feloszlatásáról. Helyükre egy új, csak megbízható és elvhű kommunistákból álló rendvédelmi szervezetet kívántak létrehozni, a Vörös Őrséget, amelyet közvetlenül a Belügyi Népbiztosság alá rendeltek. Az alakulat elsődleges feladata a Tanácsköztársaság belső rendjének biztosítása és fenntartása volt, aminek ellenőrzésére politikai megbízottakat rendeltek ki. A Vörös Őrség szervezése, toborzása 1919. április folyamán zajlott, az állománya pedig főképpen leszerelt katonákból, munkásokból, illetve a korábbi rendvédelmi alakulatok tagjaiból tevődött össze. Főbb országos és budapesti vezetői Landler Jenő népbiztos, Chlepkó (Hlepkó) Ede politikai megbízott, Jancsik Ferenc, Haubrich József és rövid ideig Rákosi Mátyás voltak.

CSERNY JÓZSEF

Budapest, 1892. március 18. – Budapest, 1919. december 18.

Cipészsegéd, a világháború ideje alatt a haditengerészetnél szolgált. 1918-ban Oroszországba szökött, csatlakozott az ottani magyar kommunista csoporthoz, és részt vett a polgárháborúban. 1918 decemberében tért vissza Magyarországra, és a következő év elején kezdte el szervezni elsősorban matrózokból álló csoportját a kommunista párt vezetőinek védelmére. A mintegy kétszáz főt tömörítő, öntörvényű terrorcsapat a Tanácsköztársaság egyik leghírhedtebb szervezete volt. 1919. április végén a Vörös Hadsereg főparancsnoka, Böhm Vilmos elrendelte az összes terrorcsapat feloszlatását, ám a Cserny-csoport lefegyverzésére csak május közepén került sor Gödöllőn. Ennek ellenére 1919 júliusában – a Tanácsköztársaság szorongatott belső és külső helyzete miatt – a különítményt újjászervezték. Csernyt a kommunista diktatúra bukása után, augusztus 4-én letartóztatták és a Margit körúti fogházba szállították. 1919 decemberében gyorsított eljárással kötél általi halálra ítélték és kivégezték.

Belügyi Népbiztosság Politikai Osztálya

A Tanácsköztársaság állambiztonsági szervezete, amely a Belügyi Népbiztosságon belül, de a Vörös Őrségtől függetlenül működött. Létrehozására 1919. április elején került sor, vezetője Korvin Ottó, egyik helyettese pedig az 1931-es biatorbágyi merénylet ürügyén letartóztatott és a következő évben Fürst Sándorral együtt kivégzett Sallai Imre lett. Feladata elsősorban minden „ellenforradalminak" – tehát az akkori rendszerrel szemben állónak – vélt cselekmény, személy, politikai csoport felkutatása, üldözése és kiiktatása volt. Emellett ez az állambiztonsági szerv végezte a budapesti túszszedéseket, illetve politikai kihallgatásokat, amelyeket gyakran mentális és fizikai erőszak alkalmazása jellemzett. Székhelye az Országházban volt, állománya pedig közel 450 politikai nyomozóból állt.

Lenin-fiúk

A Tanácsköztársaság fegyveres karhatalmi alakulata, a vörösterror leghírhedtebb és legvéresebb különítménye, amely formailag a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya alá volt rendelve, de gyakran önkényesen járt el. Vezetője Cserny József volt, létszáma 200 fő körül mozgott, központként a Teréz körúti Batthyány-palotát használták. Főbb feladatuk a Szovjet-ház (a népbiztosok és a Tanácsköztársaság más vezető tisztviselői számára lakhelyül szolgáló Hungária Szálló) védelme, de leginkább a társadalom megfélemlítése volt, amit már a megjelenésük is mutatott (bőrnadrág, bőrkabát, tányérsapka, gépfegyver, pisztoly, szurony és az övükön kézigránát).

A kezelhetetlen, szinte csak Kun Bélának engedelmeskedő csoportot 1919. május 19-én Gödöllőn Böhm Vilmos hadügyi népbiztos parancsára lefegyverezték. Ekkor egy tucat aknavető, három páncélágyú, hét-hét gyalogsági ágyú és gépfegyver, 64 láda bomba, 130 láda kézigránát, közel ezer láda lőszer volt a birtokukban. Ezek mellett több személy- és teherautóval is rendelkeztek. A csoportot a június 24-i „ellenforradalmi" kísérlet miatt újraszervezték. A diktatúra bukása után, 1919 decemberében a különítmény tagjai közül 14 főt (köztük Csernyt) kivégeztek. A csoport társadalmi összetétele is beszédes: többségük segédmunkás, de akadt köztük joghallgató, ápoló és lovász is, átlagéletkoruk mindösszesze 27 év, felekezeti szempontból öt-öt fő római katolikus és református, három izraelita és egy evangélikus vallású volt.

Halálvonat

A vörösterror egyik rettegett szimbóluma Szamuely Tibor páncélvonata volt, amellyel ő és a „Lenin-fiúk" a vidéket járták. Más helyszínek mellett ez a szerelvény futott be Szolnokra 1919 májusában, illetve másfél hónappal később a Duna–Tisza közén lévő településekre az ott kialakult „paraszt-forradalom" leverésére, illetve megtorlására. Egyes források szerint a „Halálvonat" felszereltsége félelmetes volt: az arra kivezényelt „Lenin-fiúk" fegyverzete kézigránátokat, legalább két tábori ágyút és három gépfegyvert tartalmazott. De a kényelmükről is gondoskodtak: a szerelvény egy poggyász-, két szalon-, egy étkező- és négy első osztályú (amerikai típusú, hosszú, kényelmes és nagy belső térrel rendelkező) Pullman-kocsiból állt.

SZAMUELY TIBOR

Nyíregyháza, 1890. december 27. – Bécsújhely környéke, 1919. augusztus 2.

Újságíró, kommunista politikus. A világháború előtti években a *Népszava* újságírója. 1914-ben katonai szolgálatra hívták be, de már 1915 májusában orosz hadifogságba esett, és a magyar hadifoglyok kommunista csoportjának politikai megbízottja, Kun Béla közvetlen munkatársainak egyike lett. 1919 januárjában tért haza, bekerült a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságába és a *Vörös Újság* szerkesztőbizottságába. A Tanácsköztársaság kikiáltása után több pozíciót is betöltött, előbb hadügyi népbiztoshelyettes, majd Kunfi Zsigmond és Lukács György mellett közoktatásügyi népbiztos, illetve a lakásbizottság vezetője és a rokkantügyek intézője lett. A vörösterror egyik legvéreskezűbb irányítója volt, a nevéhez fűződő egyik leghírhedtebb megtorlás 1919. május 3-án Szolnokon történt. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába menekült, de az osztrák–magyar határ közelében egy igazoltatás során öngyilkos lett.

LIGETI DÁVID

Filozófusból véreskezű komisszár

Lukács György

A PROLETÁRDIKTATÚRÁBAN

„Vagy megragadjuk az alkalmat, és megvalósítjuk, akkor a diktatúra, a terror, az osztályelnyomatás álláspontjára kell helyezkednünk; akkor a proletariátus osztályuralmát kell az eddigi osztályuralmak helyébe tenni, abban a hitben, hogy – Belzebubbal űzve ki a Sátánt – ez az utolsó és természeténél fogva legkíméletlenebb, legleplezetlenebb osztályuralom fogja önmagát és vele minden osztályuralmat megsemmisíteni."

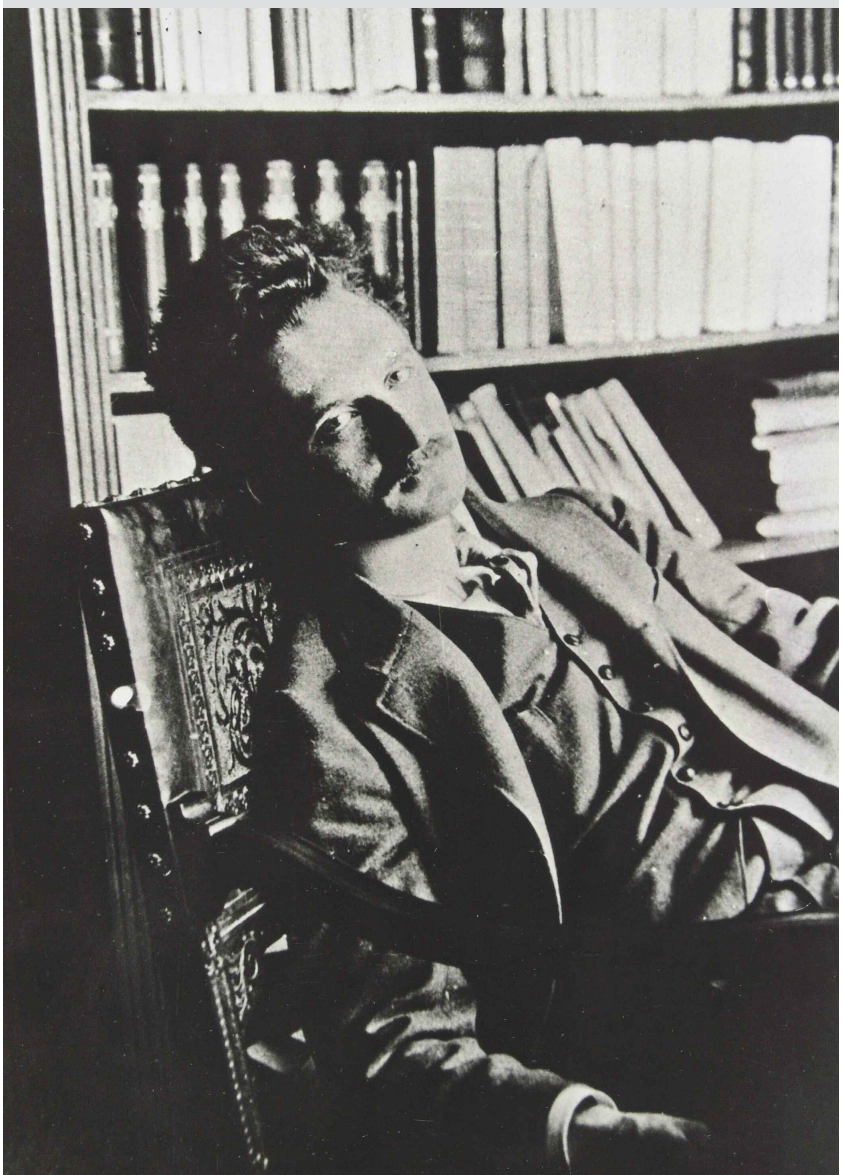
1919. május 2-án a Vörös Hadsereg 5. hadosztályának politikai biztosa, Lukács György a Heves megyei Poroszló községnél tizedelést hajtott végre. A Magyarországi Tanácsköztársaság kulturális népbiztosa ezzel a tettével a szó legszorosabb értelmében vérszövetséget kötött a bolsevik állammal, és a vörösterror egyik legfőbb cinkosává vált.

1918 őszén a középosztálybeli zsidó családba született – apja nemesítése révén „szegedi" előnevet viselő – Lukács (szül. Löwinger) György viharos gyorsasággal radikalizálódott. Szélsőbalra nyitása ugyanakkor nem volt teljesen váratlan, hiszen a Galilei-kör alapító atyáihoz tartozott. Az igen széles műveltségű, jogi és bölcsészeti doktorátussal bíró filozófus a Károlyi-féle rendszerváltoztatás során még *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írásában foglalta össze erkölcsi dilemmáit. E vívódások azonban nem tartották vissza attól, hogy 1918 decemberében csatlakozzon a Kommunisták Magyarországi Pártjához. Ekkor még tusakodott azzal a problémával, hogy lehetséges-e a jót rossz eszközökkel kivívni, lehet-e demokráciát diktatúra útján megvalósítani. A Tanácsköztársaság március 21-i kikiáltása után azonban ezeket az aggályokat igen hamar félretéve – híres esszéjének címét felhasználva – a taktikát az etika elé helyezte.

A NÉPBIZTOS

A bolsevik hatalomátvétel – számos más politikustársához hasonlóan – igen magas posztra röpítette Lukács Györgyöt. 1919. március 24-én proklamálták, hogy Kunfi Zsigmond helyetteseként a közoktatásügyi népbiztosság második számú vezetője lett. Tekintettel arra, hogy a filozófus Kunfinál lényegesen jobb intellektussal bírt, a bölcselő vált a vörös kommün kultúrkampfjának vezetőjévé. Az április 5-én Kunfi helyébe lépő, 34 éves népbiztos hamarosan a proletárdiktatúra egyik legelszántabb harcosaként tűnt ki, megbízhatósága és fanatizmusa mellett kiemelkedő szónoki képessége tette közismertté. Nem véletlen, hogy a Vörös Hadsereg megszervezéséről március 30-án kiadott rendelet kilencedik pontja alapján a Hadügyi Népbiztosság „kölcsönkérte" Lukácsot, s mint kiváló kádert kinevezték az 5. hadosztály politikai biztosává, szovjet terminológiával komisszárjává.

A proletárdiktatúra – a Lenin és Trockij által kidolgozott mintának megfelelően – politikai biztosokat rendelt ki a haderő fegyelmének fenntartására s egyben ideológiai ellenőrzésére. Ezt az is indokolta, hogy a tanácshatalom legfőbb támasza, a városi munkásság ekkortájt jóval kevesebb harci tapasztalattal bírt, mint a társadalom más rétegei –

különösen a vidéki parasztság –, mivel a világháború idején zömük a hadianyag-utánpótlás gyártásával foglalkozott. A Forradalmi Kormányzótanácsnak így – túlélése érdekében – nem pusztán a parancsnoki posztok többségében kellett beérnie a régi császári és királyi haderő törzstisztjeivel, tisztjeivel, altisztjeivel, hanem a legénységi állományban is fel kellett használnia a „reakcióra" hajló embereket. Más kérdés, hogy minden rendfokozat elé a „volt" szócskát illesztették, jelezve: a proletárdiktatúra hadseregében nincs helye osztálykülönbségeknek vagy bármifajta megkülönböztetésnek.

Lukács mindkét feladatkörébe nagy elánnal vetette bele magát, de a kibontakozó súlyos katonai krízis hamarosan a frontra szólította. A román királyi haderő ugyanis április elején offenzívára szánta el magát, és nem csupán a Vix-jegyzékben vindikált semleges zónát foglalta el, hanem a hónap közepére lényegében a teljes Tiszántúlt megszállta – ezt annál is könnyebben megtehette, mivel a Székely Hadosztály április 26–án letette a fegyvert. Ezzel a volt Népköztársaság utolsó ütőképes alakulata veszett oda.

A román haderő azonban megállt a Tiszánál, a proletárdiktatúra így levegővételhez jutott, hogy egy valamennyire ütőképes haderőt szervezzen. Lukácsot a tiszai front egyik legveszélyeztetettebb szakaszán küzdő, de a szétesés szélére került 5. hadosztályhoz küldték. A divíziónak ugyanis nem pusztán a román királyi haderővel, hanem a csehszlovákokkal is számolnia kellett, és az egység könnyen harapófogóba kerülhetett volna, amennyiben a két másik hadsereg kooperál egymással. A proletárdiktatúra szerencséjére azonban a Magyarországot megszálló antanterők egymás tevékenységét is gyanakvással figyelték, sőt nemegyszer fegyveres összecsapásokra is sor került, mint például Csapnál vagy szerb–román relációban a Bánátban.

A KOMISSZÁR

Mennyire volt elhivatott komisszár Lukács? Bár feladatának fontosságát felismerte, a filozófus elsősorban szűkebb szakterületével, a közoktatással akart foglalkozni. Visszaemlékezése szerint hivatali idejének nagyobb részét a fronton töltötte, de így is számos rendeletet fogalmazott meg és fogadtatott el. A reakció egyik fészkének tekintett Magyar Tudományos Akadémia esetében például a következőket rendelte el: *„A közoktatásügyi népbiztosság elhatározta, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát, melynek mai összetétele és működése a komoly tudomány fejlesztésének és védelmének érdekeivel mindenképpen ellentétben áll, a legrövidebb időn belül átszervezi. Addig is, amíg ez az átszervezés megtörténhetik, a közoktatásügyi népbiztosság a következőképpen rendelkezik: az MTA és annak osztályai további intézkedésig üléseket nem tarthatnak és mindennemű működésük szünetel. A közoktatásügyi népbiztosság az Akadémia adminisztratív ügyeinek intézésével az irodaigazgatót bízza meg. Az Akadémia eddigi elnökének és eddigi főtitkárának intézkedési joga megszűnik. A népbiztosság felhívja az Akadémia eddigi elnökét, hogy a fenti rendelkezések értelmében hivatalát adja át és hasonló eljárás végett erről az eddigi főtitkárt is értesítse."*

Lukács intézkedései tehát lényegében szétzúzták volna a Széchenyi István gróf nagylelkű felajánlásából létrehozott – az alapító eredeti szándéka szerint a magyar Országgyűlésnek alárendelt – köztestületet. A népbiztos az ország tudományos szentélyét készült megtisztítani, vagyis annak függetlenségét felszámolni, bár védelmére szokás felhozni, hogy végül nem vitte végbe nagy ívű terveit. Ám – mint maga is írja – ennek oka az idő hiánya, nem pedig ideológiai megingás vagy defetizmus volt: *„Hogy magamon illusztráljam ezt a helyzetet (érthető módon erre emlékszem a legjobban): április végétől június közepéig a fronton voltam mint az V. hadosztály politikai megbízottja, a tiszántúli vereség után újra visszavezényeltek hadosztályomhoz; a júniusi ellenforradalom idején a szovjethház és a Duna-part védelmével voltam megbízva stb. Úgyhogy azt hiszem, annyi munkaórát töltöttem »házon kívül«, mint a népbiztosságban."* Magyarul fogalmazva: a feladatköreiben megosztott Lukácsnak kevés volt a rendelkezésre álló 133 nap arra, hogy megteremtse a proletárdiktatúra szilárd ideológiai alapjait. Erre azonban mindvégig törekedett – a népbiztos az ideológiai átképzés biztosítására életre hívta a „történelmi materializmus kutatóintézetét" is.

A gorlicei áttörés negyedik évfordulója, 1919. május 2. a forradalmi Budapestet végveszélyben találta. Az 5. hadosztály a szétesés határára került.

TIZEDELÉS

A tizedelés legismertebb esetére a – munkásmozgalom egyik fő történelmi előzményeként emlegetett – Spartacus-felkelés során került sor Kr. e. 72-ben. Marcus Licinius Crassus – miután a rómaiak több esetben megalázó vereséget szenvedtek a jogi értelemben csak tárgynak tekintett rabszolgáktól – az itáliai legiók parancsnokságának átvétele után rendelt el tizedelést. Becslések szerint mintegy 1000 legionáriust végeztek ki ekkor. A kivégzések érintettek olyan katonákat is, akik a szégyenteljes vereség ellenére hősiesen harcoltak és nem futamodtak meg, de Crassus, hogy példát statuáljon, az ő kivégzésüket is elrendelte. Plutarkhosz feljegyzése szerint a hadvezér e tettével nemcsak a római haderő becsületét, hanem a res publica reputációját is megmentette. A kitűnő emberismerő, lélekbúvár Lukács így joggal számíthatott erre a tényezőre, vagyis hogy a tömeges kivégzés megérteti a vöröskatonákkal: vagy becsülettel harcolnak a fronton, és szükség esetén ott halnak meg, vagy – megingás esetén – a biztos halál vár rájuk.

Az első világháború során a francia, olasz és orosz haderőnél is előfordult tizedelés. A franciáknál 1914 őszén egy tunéziai zászlóalj tíz katonáját végezték ki így, de a legnagyobb megtorlás 1917 májusában történt, amikor a francia hadsereg fronton lévő egységei lázadtak fel. A kivégzettek száma meghaladta a négyszáz főt. Pétain tábornok drákói – esetünkben tehát crassusi – szigorral járt el. Az olaszok pedig 1916 májusában, dél-tiroli vereségük után, illetve a caporettói szégyen nyomán is éltek ezzel az eszközzel. Cadorna olasz vezérkari főnök tehát nem pusztán harctéri működése révén érdemelte ki a mészáros jelzőt katonái körében. Még fontosabb azonban, hogy Trockij is rendszeresen alkalmazta az eszközt a Munkás–Paraszt Vörös Hadsereg fegyelmezése során, így az eljárást az orosz hadifogságból hazatérő magyarok jól ismerték.

Lukács György és Jancsik Ferenc az ellenforradalmi puccs után, 1919. június

A hadsereg-parancsnokság hadműveleti naplója szerint miután a miskolci direktórium egyezményt kötött a csehekkel, és azok délután három órakor megkezdték a borsodi megyeszékhely megszállását, a *„saját csapatok nagyobb része meglógott”*. Fél évszázaddal később Lukács így emlékezett vissza az esemé-

KEREPESZKI RÓBERT | **LAKÁSREKVIRÁLÁS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN**

A világháború kritikus szociális viszonyokat eredményezett Magyarországon, különösen Budapesten. 1918-ra súlyos élelmiszer-, tűzifa- és szénhiány alakult ki, amit tetézett a szinte kezelhetetlennek látszó lakáshiány. Az utóbbi legfőképp a fővárosban okozott kilátástalan helyzetet, ahol a háború idején lényegében stagnált a lakásépítés, és ahová folyamatos volt a beáramlás. Egyes adatok szerint 1914 és 1918 között több mint százezer fővel gyarapodott a főváros lakossága, ehhez a fegyverszünet után hozzáadódott a környező országok által megszállt területekről Budapestre özönlő menekültek és a frontokról hazatérő katonák tömege. Sokan még egy szobát sem tudtak bérelni saját maguk vagy családjuk számára, hanem csak egy-egy ágyat, így tömegessé vált, hogy egy szobában heten-nyolcan vagy még többen éltek.

Ezeket az embertelen körülményeket az egymást követő politikai rendszerek mindegyike megpróbálta kezelni. Még a háború ideje alatt, 1917 decemberében létrehozták a Központi Lakáshivatalt, majd 1918 májusában az Országos Lakásügyi Tanácsot, amelyek jogkörét az őszirózsás forradalom után megalakuló Károlyi-kormány rendeleti úton kiterjesztette. Az ekkor Garbai Sándor által vezetett testület főbb feladatai a lakbérviták rendezése, a lakásigénylő beadványok elbírálása és a kényszerköltöztetés voltak, de hoztak intézkedést a lakbéremelés tilalmáról, lakbértámogatás és lakbérhátralékok folyósításáról is. Az állapotokat jól jellemzi, hogy 1918 decemberében a kezelhetetlenné duzzadt ügyfélforgalom miatt egy hónapra felfüggesztették a lakáshivatal működését.

nyekre: *„Tiszafüredre küldtek, ahol védekező hadállásban voltunk. Tiszafüred védelme nagyon rosszul sikerült, mert a pesti vöröskatonák egy puskalövés nélkül elszaladtak, és ezzel a másik két zászlóalj, mely hajlandó lett volna tisztességesen védekezni, szintén nem védhette az állásait, úgyhogy a hátuk mögé kerültek a románok, és Tiszafüred elesett. Akkor én nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet: amikor átmentünk Poroszlóba, összehívtam egy rendkívüli hadbíróságot, és ennek a megfutamodott zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren főbe lövettem."*

Csupor Lajost, Málik Ferencet, Fenyő Nándort, Sück Emilt, Tóth Lajost, Varga Károlyt, valamint két azonosítatlan rendőrt a Tisza-parti vasúti töltés mellett lőttek agyon. Lukács ítéletét Sárói Szabó Tibor hadosztályparancsnok jóváhagyta – azaz nem merte nem végrehajtani –, magát a kivégzést pedig Saskői Miklós 24 éves századparancsnokra bízták. Sárói Szabó egyébként nem tartozott a túlságosan érzékeny parancsnokok közé: április utolsó napjaiban már hat másik vöröskatonát likvidált Tiszafürednél.

A világháborúban huszárszázadosi rendfokozatig jutó Sárói Szabó egyike volt azon elszánt, bolsevizálódott tiszteknek, akik katonai téren is profinak számítottak, ugyanakkor megtestesítették a „tanult, hivatásos katonaproletár" prototípusát. A hadosztálynok rendíthetetlen brutalitásával nem pusztán a frontot akarta stabilizálni, hanem az általa ellenforradalmi söpredéknek tartott karhatalmiakból toborzott katonákat is meg kívánta félemlíteni: ezzel magyarázható, hogy zömében rendőröket, csendőröket likvidáltak.

Lukács keze így vérrel szennyeződött, és a poroszlói történések valódi „birnami erdőként" nyugtalaníthatták volna, ha nem bontja le még 1919 elején erkölcsi korlátait. Poroszló a bolsevik legendárium egyik elhallgatott fejezetévé vált: nyolc ember egyszerre történő – még a Magyarországi Tanácsköztársaság jogrendszere szerint is visszás – kivégzése kimeríti a tömeggyilkosság fogalmát, és emberiesség elleni bűnténynek értékelhető.

Az „agitprop" atyja

Lukács mindvégig nagy szerepet szánt egy új, progresszív embertípus megteremtésének. 1919. június 11-én kiadott, a Közoktatási Népbiztosság által jegyzett rendelete szerint *„A proletárdiktatúrának legfontosabb feladata a proletárlelkeket a szocialista világnézettel átitatni. E feladat fontosságát és nehézségét tekintetbe véve, a Közoktatásügyi Népbiztosság szocialista propagandatanfolyamok rendszeres létesítését határozta el."*

Lukács regnálása alatt államosították a színházakat, iskolákat, a filmgyárakat, a könyvkiadókat, könyvtárakat, „szocializálták" – rekvirálták – a magántulajdonban lévő műkincsek zömét. Az iskolák államosítása egyszersmind a felekezeti oktatás azonnali beszüntetését jelentette. A filozófus az általa reakciósnak tekintett elemeket eltávolította a kulturális vezetők soraiból, a művészeti élet irányítását pedig a proletárdiktatúrához hű alkotókból alapított direktóriumok kezébe adta. Továbbá művészeti katasztereket hozott létre, hogy a művészeknek ne a „piacról" kelljen megélniük, hanem – hűséges, „progresszív" magatartás esetén – az állami apanázs váljon a megélhetés forrásává.

Mindent egybevetve, Lukács az 1945 után közismertté vált „agitprop" atyjának is tekinthető. Bár hozzá kell tenni, a filozófus egész életében küzdött azzal, hogy gondolatait közérthető formába öntse. Itt idézzünk a Gratz Gusztáv által szerkesztett, 1945 után betiltott és üldözött, *A bolsevizmus Magyarországon* című munkából: *„Lukács elméje rendszertelen, fegyelmezetlen foglalata lett a ki nem forrott, kellően föl nem dolgozott, zavaros és homályos eszméknek. Mint író teljesen élvezhetetlen, gondolatait a józan emberi értelem nem tudja nyomon követni."*

Lukács György oroszlánrészt vállalt a proletárdiktatúra védelmében 1919. június 24-én, amikor a Duna-parti szovjetházat – a magyar bolsevizmus egyik idegközpontját – védte az ún. monitorlázadás során. Itt játszott pontos szerepét – megfelelően adatolt Lukács-biográfia hiányában – további kutatásokkal kell tisztázni.

Mindent egybevetve, Lukács György egy totalitárius diktatúra elkötelezett, rettenthetetlen és kérlelhetetlen elméleti és gyakorlati harcosának bizonyult. A tudós – dacára annak a ténynek, hogy a humántudományok terén hazánk egyik nemzetközileg legismertebb, kiváló elméje, valamint szorgalmas teoretikusa volt – morális értelemben már 1919-ben elbukott. 1971-ben bekövetkezett haláláig ugyanis semmifajta megbánást, könyörületet nem mutatott ekkori tevékenységéért. Summa summarum: Lukács – minden humántudós legfontosabb feladata, vagyis a humánum megőrzése terén – már 1919-ben elégtelenre vizsgázott. Kicsit saját fátumát foglalta össze 1919 elején, amikor ezeket a sorokat vetette papírra: *„A rosszból jó származhatik, és lehetséges* […] *az igazságig keresztülhazudni magunkat."*

Az 1919. március 21-én hatalomra kerülő Forradalmi Kormányzótanács a kritikus lakáshelyzetet is radikális eszközökkel kívánta orvosolni, és ennek érdekében már az első héten több intézkedést is foganatosított. Március 26-án rendeletet adtak ki a lakóházak köztulajdonba vételéről, két nappal később pedig a lakbérek általánosan 20%-os csökkentéséről és a lakásrekvirálás bevezetéséről. Március 31-én felszámolták a korábbi lakáshivatalt, és helyére a drasztikus rendelkezések végrehajtására létrehozták a Központi Lakásbiztosságot, amelyet három-, majd öttagú direktórium irányított, székhelye az Országház épületében volt. Intézkedései során a legroszszabb körülmények között élő fővárosi munkások ezreit költöztették a módosabb budapesti polgárok lakásaiba. A korábbi tulajdonosok innentől kezdve – mivel a bérházakat az állam kisajátította – maguk is bérlőkké váltak a saját ingatlanaikban. Minden budapesti lakosnak a lakásával kapcsolatban bejelentési kötelezettsége volt, és aki megpróbálta eltitkolni, hogy kiadható lakrésszel rendelkezik, azt a forradalmi törvényszék tíz évig terjedő fegyházzal és ötvenezer koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntethette. Súlyos szankciókat helyeztek kilátásba azzal szemben is, aki vesztegetéssel akarta lakásügye intézését elérni.

De nemcsak bérházba költöztették a lakásigénylőket, erre a célra számos kocsmát, szórakozóhelyet és szállodát kisajátítottak. Megkezdték a rossz állapotban lévő épületek elengedhetetlenül szükséges felújítását, illetve ekkor indult el a Mária Valéria barakk-kórház szükséglakóteleppé alakítása, amely később a főváros egyik legismertebb, nyolc-tízezer ember lakóhelyéül szolgáló nyomornegyedévé vált. A Tanácsköztársaság idején foganatosított rendelkezések azonban nem enyhítették, hanem épp ellenkezőleg, sok esetben inkább súlyosbították a szociális feszültségeket, s ezeket csak az 1920-as évek folyamán sikerült megoldani.

A NEMZET
VÉRTANÚINAK
1918 - 1919

BÖDŐK GERGELY

A NEMZET VÉRTANÚINAK EMLÉKMŰVE

A Horthy-korszak hivatásos történetírói és a keresztény-konzervatív-nemzeti rendszer ideológusai szemében az 1918–1919-es magyarországi forradalmak – markáns különbségeik ellenére is – összemosódtak, a polgári demokratikus és radikális baloldali kommunista berendezkedést általános elutasítás övezte. A megemlékezés a forradalmak és a Tanácsköztársaság áldozatairól az 1920-as években mindvégig a magyar politikai diskurzus része volt, az azonban csak 1929-ben, az események tizedik évfordulóján konkretizálódott, hogy külön emlékművet szenteljenek az első világháborút követő forradalmak áldozatainak. A nemzet vértanúinak állított emlékműre Tisza István, az 1918. október 31-én meggyilkolt miniszterelnök és a hazai vörösterror áldozatainak nevei kerültek fel. A köztéri szobrot 1934-ben leplezték le.

Nemzeti Vértanúk Emlékműve, 1934.
Füredi Richárd szobrász és Kismarty-Lechner Jenő építész alkotása

Az 1919 nyarán létrejött és 1920 tavaszára megszilárdult ellenforradalmi rendszer vezetői, véleményformálói és történeti ideológusai szemében az 1918–1919-es forradalmak – különösen a Magyarországi Tanácsköztársaság – szélsőségesen negatív megítélés alá estek. A proletárdiktatúra a radikális társadalomátalakító reformjai mellett az állami szintre emelt erőszak, valamint a vörösterror gyilkosságai és túszgyűjtő akciói miatt váltott ki különösen éles ellenszenvet és dühöt. *„Ez a Ház maga szégyenteljes kínzókamrává változott, ahol a nemzetnek vértanúi voltak, ahol hazánknak legjobb fiait halálra kínozták csak azért, mert önérzetes honpolgárok, magyarok és keresztények voltak. Tartozunk azzal, hogy egy pillanatot áldozzunk mindazon hősök emlékének, akik mint a nemzet, az állami rend és a kereszténység mártírjai a magyar nemzet jövendőjéért való harcokban életüket, egészségüket, családi boldogságukat elvesztették. Pihenjenek nyugodtan sírjaikban, az utánuk jövendő nemzedék neveiket elfelejteni soha sem fogja. Az ő mártír vérük és vértanui haláluk lesz erőssége az utánuk következő generációknak”* – ezekkel a szavakkal emlékezett meg a forradalmak és a Tanácsköztársaság áldozatairól a Nemzetgyűlés 1920. február 16-i ünnepélyes külsőségek közepette megnyitott alakuló ülésén mondott nyitóbeszédében a koalíciós kormány miniszterelnöke, Huszár Károly. Az ülésen hangsúlyozott emlékezést és emlékeztetést azonban jó ideig nem követték tettek, és csak 1929-ben, az események tizedik évfordulóján konkretizálódott, hogy külön emlékművet állítsanak az első világháborút követő forradalmak hazai áldozatainak.

Szoborállítási kezdeményezés

A kezdeményezés a Fehér Ház Bajtársi Egyesülettől érkezett. 1929. január 2-ai ülésükön határoztak arról, hogy a nemzet vértanúinak emléket állító országos szervezet létrehozását kezdeményezik. Január 22-én a Nemzeti Múzeum tanácstermében, a „Nemzet Vértanúinak 1918–1919” Országos Emlékmű Bizottság alakuló ülésén elhangzott megnyitó beszédében József királyi főherceg, tábornagy – az eseményről beszámoló Magyar Távirati Iroda jelentése szerint – *„kifejezést adott az egész nemzet azon kívánságának, hogy a magyar nemzeti eszméért vértanúhalált halt hazafiaknak emlékét megörökítsük. Utalt arra, hogy tíz év után most jut a nemzet abba a helyzetbe, hogy a nemzetgyűlés első határozatának végrehajtásaképen vértanúinak emlékét megtisztelje.”* A bizottság elnökéül Pekár Gyula kormánypárti országgyűlési képviselőt választották.

Az eredetileg a belvárosi Eskü térre tervezett emlékműről Lechner Jenő építőművész-tanár és Fritz János főorvos számolt be. Az ülés előadói ismertették a műemlék tervét és elkészítésének tervezett menetrendjét. Az emlékműbizottság tagjai a magyar közélet jeles alakjai voltak: a megjelentek között volt vitéz Szinay Béla ezredes, a Ludovika Akadémia parancsnoka, Preszly Elemér és Agorasztó Tivadar, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja és alispánja, Mészáros János püspök, érseki helynök, Józan Miklós unitárius püspök, Hevesi Simon főrabbi, Sztrache Gusztáv főügyész és Váry Albert – ekkor már országgyűlési képviselő –, de képviselőt küldött a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, valamint *„kimentett távolmaradása”* miatt a miniszterelnök, Bethlen István, Vass József népjóléti miniszter, illetve Ripka Ferenc budapesti főpolgármester és a kerületi polgármester is.

Az emlékmű felállításához szükséges összeget költségvetési pénzekből, valamint különféle egyesületek és magánszemélyek adományaiból kívánták előteremteni. 1929. március 21-én, egy évtizeddel a Tanácsköztársaság kikiáltását és két hónappal az emlékműbizottság megalakítását követően Scitovszky Béla belügyminiszter engedélyezett egy hat hónapos országos pénzgyűjtési akciót az *„1918. és 1919. években a magyar nemzet az állami és társadalmi rendhez való ragaszkodásuk miatt hősi halált haltak emlékét megörökítő emlékmű felállításához”*. Május 18-án ugyanő a törvényhatóságokat is felkérte, hogy ha módjuk van

FEHÉR HÁZ BAJTÁRSI EGYESÜLET

A Magyarországi Tanácsköztársaság alatt szervezett aktív ellenforradalmi csoport. A keresztény-nemzeti érzelmű, konzervatív, legitimista és antiszemita – döntően – kispolgári, alkalmazotti, szellemi szabadfoglalkozású és értelmiségi bázisú egyesület tagsága a forradalmi éveket egzisztenciális lecsúszásként és a magyar történelem folyamatosságán esett sérelemként élte meg. A proletárdiktatúra megdöntését célzó szervezet vezető tagjai közé tartozott Pekár Gyula író, újságíró, Csilléry András fogorvos mellett a magyarországi német kisebbségi mozgalom egyik vezetője, Bleyer Jakab is.

1919. augusztus 6-án az egyesület elnöke, Friedrich István mátyásföldi gépgyáros – a Károlyi-, majd a Berinkey-kormány hadügyminiszterének politikai államtitkára – vezetésével s a Budapestet megszálló román katonaság támogatásával megdöntötték a Peidl Gyula vezette szociáldemokrata szakszervezeti kormányt. A Fehér Ház Bajtársi Egyesület a két világháború között is aktív maradt, saját vagy más ellenforradalmi megemlékezésekhez és ünnepségekhez kapcsolódó felolvasóestjeit, bankettjeit, vacsoráit, felajánlásait, összejöveteleit és köztéri reprezentációit a Tanácsköztársaság vörösterrorjának emlékére szervezte és a revíziós törekvések szolgálatába állította.

Az első világháborút követő forradalmak 10. évfordulóján, 1929 januárjában az egyesület kezdeményezte a „Nemzet Vértanúinak 1918–1919” Országos Emlékmű Bizottság felállítását, amelynek célja az volt, hogy a meggyilkolt miniszterelnök, Tisza István és a hazai vörösterror áldozatai saját köztéri szobrot kapjanak. A Kossuth tér tőszomszédságában, a Vécsey, Báthory és Nádor utca találkozásánál felállított emlékmű ünnepélyes avatására 1934. március 18-án került sor az ország notabilitásainak jelenlétében. A szobor hátoldali felirata külön is utalt a Fehér Ház kezdeményező szerepére. A bajtársi egyesület ettől kezdve itt tartotta ünnepélyeit, megemlékezéseit. A világháborús vereséget követően a Szovjetunió érdekszférájába került Magyarországon feloszlatták a Fehér Ház Bajtársi Egyesületet, neve szerepelt a „lex Sulyokként” elhíresült 1947. évi XXII. tc.-ben, amely listázta a háború előtti jobboldali szervezeteket, tagjaikat pedig kizárta a választhatók sorából.

rá, *„némi anyagi hozzájárulással”* tegyenek az adománygyűjtés sikeréért. A Budapesten felállítandó emlékmű ügyét a fővárosi közgyűlés illetékes bizottsága is napirendre tűzte, és tárgyalt a főváros anyagi hozzájárulásáról. Az emlékműbizottság külön ügynököt nem bízott meg az adakozás előmozdítására, a sajtóban közölt felhívásokban ezért gyakran hangsúlyozták, hogy az adakozók az adományokat a Pénzintézeti Központba, a „Vértanuk” 36.800 számú számlájára küldjék be.

A fővárosi közgyűlés június 7-i ülésén Liber Endre tanácsnok terjesztette elő az emlékmű terveit, amelynek elkészítésére Lechner Jenő (1878–1962) építészt és Füredi Richárd (1873–1947) szobrászművészt kérték fel. A főváros műemlékekre felügyelő állandó bizottsága – Buzáth János alpolgármester vezetésével – az eredetileg tervezett helyszín mellett több lehetséges közteret is szemrevételezett, végül ők döntöttek arról, hogy a szobormű ne az Eskü téren, hanem a Kossuth tér tőszomszédságában, a Báthory, a Vécsey és Nádor utcák találkozásánál lévő háromszögletű téren kerüljön felállításra. Az 1931-ben a piaristák régi rendházának, gimnáziumának és kápolnájának lebontásával jelentős mértékben megnagyobbodott Eskü téren – a vértanúk szobra helyett – 1932. szeptember 25-én Zala György szobrász Erzsébet királyné-emlékművét és Hikisch Rezső műépítész e köré épített kupolás gloriettjét leplezték le Horthy Miklós kormányzó és számos országos vezető politikus és tisztségviselő jelenlétében.

Arra való tekintettel, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 10 ezer pengőt ajánlott fel az emlékmű felállítására, a székesfőváros is ugyanekkora összeget helyezett kilátásba, a további feltételek megállapítását pedig a művészeti és közművelődési bizottság hatáskörébe utalták. A magyar revíziós törekvések külföldi támogatója, Lord Rothermere gróf 2000 pengővel járult hozzá a szoborállításhoz.

A Fővárosi Közgyűlés művelődésügyi és közművelődési bizottságának június 17-i ülésén éles szóváltás bontakozott ki a kormánypárti és a szociáldemokrata képviselők között. Az utóbbiak szószólója Bechtler Péter volt, kritikájuk pedig arra vonatkozott, hogy az emlékmű – szakítva a pártatlansággal – az „összes vértanú emléke” helyett kizárólag a Népköztársaság és a Magyarországi Tanácsköztársaság áldozatait kívánta megörökíteni, s nem

VÁRY ALBERT

1908-tól budapesti királyi ügyész, 1914-től 1918-ig sajtóügyész, majd sajtócenzor, 1917 augusztusától királyi főügyészhelyettes, 1918 áprilisától budapesti királyi főügyész. A Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követően, 1919. augusztus 4-től újra budapesti főügyész egészen 1920. október 26-ig, amikor az igazságügy-minisztérium börtönügyi osztályára helyezték át. 1916-tól a Nemzeti Egység Pártjának országgyűlési képviselője, de országgyűlési képviselőnek választják 1926-ban és 1931-ben is (képviselő 1939. május 4-ig).

foglalkozott az 1919. őszén kibontakozó ellenforradalom és a magyarországi fehérterror áldozataival. *„Ilyenekről nem tudunk”* – fogalmazott Csilléry András, a Fehér Ház tagja, az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) főorvos-igazgatója. A szociáldemokrata javaslat elvetése mellett érvelt Pergovácz Gyula is, aki szintén különbséget tett a két forradalom és az ellenforradalom áldozatai között. Míg az előbbieket *„egy egész nemzet egyetemével szemben történt erőszakos cselekedeteknek”* minősítette, addig – álláspontja szerint – az 1919. őszi *„felpanaszolt” „szomorú atrocitások” „nem a nemzet egyeteme ellen elkövetett atrocitások”* voltak, és *„nem a hatalom részéről történtek az egyeseken elkövetett erőszakoskodások”*. Éppen ezért – vonta le a konklúziót – *„ezek egy közemlékmű felállítását nem involválhatják magukban”.*

Vitát generáltak a felállítandó emlékmű terveiről készült képek és az anyagi hozzájárulás mértéke is. Az előzetesen bemutatott fényképek esztétikai minőségét többen is kifogásolták, a demokratikus blokk listáján a székesfőváros törvényhatósági bizottsági tagjává választott Lázár Miklós egyenesen *„kőbe faragott közhelynek”* és *„gyenge szoborműnek”* tartotta, amelynek ráadásul – fogalmazta meg – *„nincs semmiféle kontaktusa sem korunkkal, sem azzal az eszmével, amit reprezentálni akar”.* A törvényhatósági bizottság a tervezett szobor küllemére vonatkozó kifogásoknak helyt adott, és végül hajlandó volt húszezer pengőre, azaz a tervezett költség duplájára emelni a főváros hozzájárulását az emlékműhöz, abban az esetben, ha a *„város szépsége érdekében”* új tervek születnek.

Budapest főváros törvényhatósági bizottságának június 19-i rendes közgyűlésén is alig csitultak az emlékmű által generált indulatok. Bánóczi László kritikájában egyfelől a készülő tervek korábban is kárhoztatott esztétikai értéke ellen emelt kifogást, másfelől nehezményezte, hogy az emlékmű 1919. augusztus 6-áig, azaz nem a Tanácsköztársaság bukásának augusztus eleji dátumáig, hanem az azt követő rövid életű szociáldemokrata kormány bukásáig terjesztette ki az áldozatok összegyűjtésének időhatárát. Ezzel a „provokációjával” ugyanis – hangsúlyozta – szándékoltan összemossák a szociáldemokrácia és a kommunista párt időszakát, azaz úgy tesznek – fogalmazta meg –, *„mintha a bolsevizmus ellen kívánna harcolni, holott a szociáldemokrata munkásokon kíván egyet ütni”.* Szót emelt a *„fehér forradalom”* áldozatainak érdekében is, hogy őket is sorolják a nemzet vértanúinak tagjai közé. A közgyűlés a kifogások ellenére többségi szavazással elfogadta a tanács javaslatát a tervekről.

Az újratervezés miatti időveszteség, de leginkább a gazdasági világválság hatására csak nehézkesen gyűlő adományok együttesen eredményezték, hogy az emlékmű augusztus 6-i átadásából semmi nem lett. Ehelyett a belügyminiszter a gyűjtés időhatárát többször is módosította. Először az 1929. augusztus 23-án kiadott körrendeletében, amikor több mint hét hónappal, a következő év április 1-jéig tolta ki a gyűjtés időkeretét. Nem segítette a munkálatokat az sem, hogy a fővárosi közgyűlés csak az október 17-i ülésen hozott – nyilvánosan pedig csak a *Fő-*

városi Közlöny november 8-i számában közölt – döntésében engedélyezte a húszezer pengős fővárosi hozzájárulás póthitelként történő kiutalását. Az emlékmű felállítását célzó adakozási kedv visszaesését jelezte, hogy a fővárosi közgyűlés az 1930. október közepi ülésén a gyűjtés időhatárának ismételt, immár 1931. május 31-ig kitolt meghosszabbításáról rendelkezett.

A számos esetben kollektív mementóként funkcionáló szobroktól eltérően a forradalmakhoz köthető áldozatok névsorát a döntnökök fel akarták tüntetni az emlékművön. A halálos áldozatok neveinek precíz és hiteles összegyűjtése céljából a Nemzet Vértanúinak 1918–1919 Országos Emlékbizottsága névsor-összeállító bizottságot hozott létre, amelynek elnökéül Váry Albert országgyűlési képviselőt és koronaügyészhelyettest választották. Váry azért is lehetett alkalmas a posztra, mert 1922-ben megjelentetett, *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című munkájában precíz regisztert állított össze a Magyarországi Tanácsköztársaság idején erőszakos halált halt személyekről, így a hazai vörösterror áldozatai első számú specialistájának számított. A Váry vezette „verifikáló" bizottság az összegyűjtött neveket összevetette más bírósági dokumentumokkal és hivatalos jelentésekkel, a hitelesnek tartott névsort pedig kinyomtatta és „észrevételezés céljából" elküldte az illetékes hatóságoknak. Végül a listát átadták Lechner Jenőnek az elhunytak neveinek *„az emlékmű síkjaira való megtervezése és bevésetés*[e] *céljából".*

A hazai zsidó szervezetek is – eleget téve a belügyminiszter felhívásának – igyekeztek a magyarországi vörösterror zsidó származású áldozatainak neveit összegyűjteni. Ezt azért is tartották fontosnak, mert a zsidóság szerepvállalásáról az első világháborút követő forradalmi mozgalmakban folyó vita már a kortársak között is éles polémiát generált. Az, hogy a háború alatti hadiszállítási botrányok vádlottjai és a kommün népbiztosai között számos esetben zsidó származásúakat találunk, a háború alatt és után megerősödő antiszemita sztereotípiák egyik legfőbb hivatkozási alapja lett. Éppen

MAGYAR KÜLÜGYI TÁRSASÁG

A Magyar Külügyi Társaság 1920. április 18-án a Magyar Tudományos Akadémia épületében tartotta meg alakuló közgyűlését. A szervezet célja a magyar társadalom „külpolitikai képzése" volt. A társaságnak – érdemei és fontos kitűzött céljai elismeréseként – kezdettől fogva az Országház épületében biztosítottak hivatali helyiséget.

ezért tűnt különösen fontosnak és vált alig titkolt céllá, hogy az áldozatok névsorának összeállításával a hazai zsidóság mintegy „igazolja”, hogy maga is áldozata volt a vörösterrornak, hiszen a meggyilkolt emberek között voltak zsidó származásúak is. A Magyar Zsidó Levéltárban őrzött levelezés és a vonatkozó dokumentumok forrásértékét növeli, hogy a hitközségek nemcsak a halálos áldozatokat gyűjtötték össze, de igyekeztek a kommün idején igazolhatóan túszként fogva tartott zsidó személyek névsorát is közzétenni.

Hevesi Simon főrabbi az Országos Emlékbizottság tagjaként 1929. február 1-jén levélben fordult a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája elnökségéhez, hogy az áldozatok összegyűjtésének munkájából a hazai zsidóság szervezetei is vegyék ki a részüket. Az országos iroda elnöksége február 7-én felkérte az országos zsidó szervezeteket és elöljáróságokat, hogy a forradalmak helyi zsidó áldozatairól hiteles névjegyzéket küldjenek a fővárosi központba. Ugyanilyen tartalmú felhívást tettek közzé a legfontosabb felekezeti hetilapokban is. Az egyes hitközségek a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának Sas utcai címére küldött válaszleveleikben beszámoltak a kommün alatti eseményekről, és elküldték a zsidó áldozatok listáját, valamint azokét is, akiket túszként fogva tartottak a Tanácsköztársaság időszaka alatt. Az iroda a válaszokat rögzítette, ha hiányosságokat tapasztalt vagy a kapott információk bizonytalanok voltak, újra érdeklődött a részletek iránt az adott hitközségnél. Néhány esetben kiderült, hogy a zsidónak vélt áldozat mégsem tartozott a hitfelekezethez. Ennek

Az emléműterv makettképei, 1929 (jobbra)

A Vértanúk tere a Vécsey utcából nézve a Nemzeti Vértanúk Emlékművével (lent)

több oka is lehetett: előfordult, hogy az adott férfi nem volt körülmetélve vagy már kikeresztelkedett és áttért valamely keresztény vallásra, esetleg nem a Chevra Kadisa (Szentegylet) temette el. Az ellenőrzések során a zsidó származásúak száma így a kezdeti 40-ről 27-re csökkent. Ez a szám az összes áldozat 4,6%-át adja, azaz a zsidóság emberveszteségének majdnem teljesen megfelelt az összlakossághoz viszonyított 5%-os arányuknak.

A Magyarországi Izraeliták Országos Központja a hitközségek anyagi erőforrásait is mozgósítani igyekezett, és felszólított arra, hogy az egyes közösségek lehetőségeik szerint anyagilag is járuljanak hozzá a felállítandó emlékmű költségéhez, amelynek végösszege 120 ezer pengő volt. Az országos gyűjtés, a többszöri határidő-módosítás és felhívások ellenére 1930 májusáig az előirányzott összeg alig több mint háromnegyede, 96 ezer pengő gyűlt össze. Pekár Gyula, az emlékműbizottság elnöke ezért 1930. május 31-én külön levélben fordult az Izraelita Központhoz, hogy az „osztó-igazság" elve szerint a zsidóságra jutó 6000 pengő különbözetét minél hamarabb gyűjtsék össze. A zsidóságot „terhelő" költségekből ugyanis ekkorra még csak 270 pengőt fizettek be a központi kasszába.

Néhány nappal később, 1930. június 9-én az igazolóbizottság az Országház Külügyi Társaság termében Váry Albert elnöklésével tartott ülésén megállapította az emlékműre felvésendő nevek végleges listáját. Bár a Lechner Jenő építőművész tervezte kőpillér már 1930 végére készen volt, a Füredi Richárd által az elejére és a hátoldalára állítani szándékozott szoborművek csak 1933-ra készültek el, így az átadást a következő évre halasztották.

A szobor

A Nemzet Vértanúinak emlékművét 1934. március 18-án avatták fel a Vértanúk terén. A szoborművet egy alsó, szélesebb és három, felfelé haladva egyre kisebb keresztmetszetű, közelítően ovális lépcsőtalapzat vette körül, amelynek legfelsőbb fokán állt az emlékmű. A pillér előtt a magyar Szent Koronát viselő, kezében kardot tartó Hungária nőalakja állt, hátoldalán pedig a bolsevizmust megtestesítő sárkánygyíkkal viaskodó, izmos, a magyarságot szimbolizáló férfi szerepelt, a haraszti kőből készült kőpillér tetejére pedig honfoglaláskori motívumokkal ékesített – a mártírok vértanúságára utaló – kőszarkofágot helyeztek. *„Két oldalán az ún. Attila kincsről vett bikafőn nyugvó áldozati csésze van, mely ünnepélyes alkalmakkor áldozati láng vagy füstölő tömjén befogadására szol-*

gál" – írta le a szobormű magasan fekvő díszítéseit a *Fővárosi Közlöny* szerkesztője, a főváros szobrairól és emléktábláiról külön kötetet jegyző későbbi alpolgármester, Liber Endre.

Az emlékmű négy oldalára vésték az áldozatok neveit, akiknek száma – az eseményről beszámoló sajtócikkek szerint – 542 volt. Közöttük volt a meggyilkolt Tisza István, továbbá 9 egyházi személy, a Ludovika Akadémia 5 és a csendőrség 39 halottja, valamint a főváros 27 áldozata. Az elhunytak összesen 136 településről kerültek ki, melyek közül kiemelkedett Solt a maga 14, Kalocsa 22, Kecel 24, Szolnok 31 és Dunapataj 49 kivégzett áldozatával. Elejére, a hatalmas Hungária-szobor lábaihoz *„A Nemzet Vértanúinak 1918–1919"* felirat került, hátoldalán pedig a szoborállítás kezdeményezőire való utalás szerepelt: *„A »Fehér Ház« kezdeményezésére kegyelettel emelte a magyar nemzet."*

Az emlékmű-leleplezés már március 17-én elkezdődött Váry Albert rádióelőadásával. Ebben a nyugalmazott koronaügyész-helyettes megemlékezett az *„ünnep jelentőségéről és az 1918–19. évi ellenforradalom emlékeiről. Az előadást* – ahogy azt egy sajtócikkben olvashatjuk – *feszült figyelemmel kísérték a rádió hallgatói, és Váry Albert drámai erejű rajzot adott arról a tragikus délutánról, amikor gróf Tisza Istvánt Hermina-úti villájában orgyilkos katonák lelőtték. Szavai nyomán újból közvetlen erővel tárult a magyar lélek elé az a sötét óra, amelyben Tisza mártírhalálával útjára indult a magyar tragédia, amely a nemzet összeomlásához vezetett, s amelyet az ellenforradalmárok bátor fellépése akasztott meg végkifejlésében."*

A vasárnap délre tervezett ünnepélyes avatás katolikus, református, evangélikus, unitárius és izraelita istentiszteletekkel vette kezdetét. Az ünnepi leleplezésen – amelyet a filmhíradó is rögzített – Horthy Miklós kormányzó és József királyi herceg mellett a kormány több képviselője, a felsőház alelnöke, a honvédség főparancsnoka és több egyházi méltóság, városvezető és ismert notabilitás is megjelent. A *Szózat* eléneklését követően az ünnepi beszédet Pekár Gyula, az Országos Emlékműbizottság elnöke tartotta. Beszédében a forradalmi időkre úgy utalt, mint amikor *„a leroskadt nemzetet a vörös rém korbácsa szaggatta gyáván. Temetővé lett akkor a honfoglalók földje, mohácsi mély sírgödörré, melybe a rikoltva osztozkodók már-már tetemként taposták be a halódó Hungáriát, hogy örökre elföldeljék."* Kérte a kormányzó *„magas engedelmét arra, hogy erről a vértanú emlékről a lepel lehullhasson. Tizenöt golgotás esztendő múltán újra él nemzeti nemtőnk, s amint Hungária ez emlékmű hulló leple alól előtűnik, hogy ez ünnepi percben márványtestvérként lépjen oda a Parlamenti Kossuth tér többi szobrai közé, szívünk mélyéről a hála fohásza buzog fel a magyar gondviselés iránt."*

Beszédét követően az Országos Magyar Dalos Szövetség dalkara elénekelte a *Himnusz*t, és meghallgatták a város főpolgármesterének, Sipőcz Jenőnek a szavait, aki a főváros kezelésébe vette át a szobrot. Ezt követően vitéz Somogyváry Gyula *Vértanúemlék avatására* című saját költeményét szavalta el, majd Szelőczei Kovách Aladárné mondta el Kiss Menyhért *Magyar Miatyánk* című versét. Az Országos Magyar Dalos Szövetség által elénekelt *Szózat*ot követően az emlékművet megkoszorúzták – elsőként vitéz Koós Miklós alezredes helyezte el a szobor talapzatán a kormányzó nemzetiszín szalagos koszorúját. A hivatalos ünnepség délután 4 órakor ért véget. A vasárnapra időzített emlékműavatást a Zeneművészeti Főiskola dísztermében rendezett esti ünnepi hangverseny zárta, amelyen szintén Pekár Gyula mondott ünnepi beszédet. A felavatását követő években az emlékműnél ellenforradalmi megemlékezéseket tartottak, és az áldozatok emlékére mindenszentekkor rendszeresen megkoszorúzták.

Utóélet

Az emlékműnek „otthont adó" teret 1933-ban Vértanúk terének nevezték el. Az áldozatok neveit anyagi okokból csak 1936. augusztus 6-ára vésték fel a kőoszlopra. Mivel a Fehérház Bajtársi Egyesület lehetőség szerint az 1918–1919-es forradalmakhoz köthető minden áldozat nevét szerette volna a köztéri szobron feltüntetni, az első és második bécsi döntés nyomán visszacsatolt felvidéki, valamint a „keleti és erdélyi" részeken pótlólagos gyűjtést kezdeményeztek. Az áldozatok összegyűjtéséhez és a *„nemzeti vértanúság"* sikeres dokumentációjához a felszabadult területek katonai és közigazgatási hatóságainak segítségét vették igénybe.

A forradalmi idők után tíz évvel megálmodott, hosszas tervezgetések és adománygyűjtések után grandiózus avatással átadott alkotás nem volt hosszú életű: 1945 tavaszán megrongálták – megcsonkították és összefirkálták –, majd szeptember 23-án ledöntötték. A teret 1951-ben Ságvári Endréről nevezték el, majd később az emlékmű helyére szökőkút került. A teret csak több mint négy évtizeddel később, a rendszerváltást követően nevezték vissza Vértanúk terére. Néhány évvel később, 1996-ban az egykori szobormű helyére magánemberek adakozásából Nagy Imre miniszterelnök életnagyságú, a Parlamentre néző, Varga Tamás szobrászművész által készített bronz szoborkompozícióját állították.

KELECSÉNYI KRISTÓF

HUNGÁRIA ÉS A SÁRKÁNY
EMLÉKMŰ AZ ÁLDOZATOKNAK

Az 1918–1919-es vértanúk emlékműve egy úgynevezett *kenotáfium* volt, azaz a görög eredetű kifejezés szó szerinti fordítása alapján: üres sír. Ilyesfajta szimbolikus nyughelyet egy konkrét személynek vagy jellemzően inkább emberek egy bizonyos csoportjának volt szokás állítani, olyanoknak, akiket a valóságban máshol vagy esetleg sehol sem temettek el. A budapesti emlékmű sokszor kritika tárgyává tett formai megoldása – a vaskos kőpillér és a tetejére helyezett koporsó – az ókori eredetű típus I. világháborút követő londoni újjáélesztéséből eredeztethető.

Londonban az 1919 júliusában tartott győzelmi menet útvonalán, a Whitehallon a harcokban elhunytaknak való tiszteletes helyéül állították fel a Sir Edwin Lutyens tervezte, máig is egyszerűen Kenotáfiumként (The Cenotaph) ismert emlékművet. A népszerűsége miatt 1920-ban tartósabb anyagokból újraépített, jelképes sír másolatai utóbb a Brit Birodalom több városában is feltűntek, és maga a típus a világháborús áldozatoknak való emlékállítások kedvelt szobrászati megoldásává vált.

Nem ismert, hogy az 1918–1919-es magyarországi események során elhunytak iránti tiszteletadás kifejezésére kitől származott a kenotáfium ötlete, azonban a sajtóban 1929 januárjában közölt gipszmakett már ezt a formát mutatta, miként a végül megvalósult emlékmű is. A brit példához képest eltérés, hogy a szarkofág alatti pillér két hosszanti oldalára egy-egy figurális ábrázolás is került: Hungária alakja az Országház felé, míg a bolsevizmust jelképező sárkányt legyőző férfialak a Szabadság tér felé néző oldalra. Az emlékművet az utca szintjétől elemelő három lépcsőfokos posztamens, valamint a kőpillér építészetileg semleges megfogalmazásúak voltak, jellegüket és az egész tömeget mindössze néhány ív gazdagította. Ezt egészítette ki az alkotói szándék alapján honfoglalás kori motívumvilág felhasználásával megformált kőkoporsó, valamint a nagyszentmiklósi kincs 13. és 14. számú ivócsanakjának bikafejével ékesített egy-egy áldozati lángedény a hosszanti oldalakon.

Az áldozatokra csoportosan emlékeztető alkotásokhoz sokszor társult nevük megörökítésének igénye is – bár ez nem volt törvényszerű. A Nemzeti Vértanúk emlékműve esetében azonban ez kezdettől cél volt. 1936-ban a szarkofág alatti kőpillér négy oldalára vésték fel az elhunytak névsorát. Az emlékmű fő nézetének számító, Kossuth Lajos tér felőli oldal tetejére került egy magyarázó mondat: *„A következő névsor azok neveit örökíti meg, akik*

KEREPESZKI RÓBERT

FELKELÉSEK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ELLEN

A Tanácsköztársaság ideje alatt foganatosított intézkedések, elsősorban a hadikommunizmus bevezetése, a rekvirálások, a vallásüldözés, a statárium és a terrorisztikus, erőszakos hatalomgyakorlás miatt a kommunista diktatúra társadalmi bázisa rohamosan csökkent, ami egyre gyakoribb lázadások, zendülések, „ellenforradalmi" felkelések formájában öltött testet. Az elsőre már 1919. április 7-én sor került Sárospatakon, de május és június folyamán váltak gyakoriakká elsősorban a Duna–Tisza közén és Budapesten. Ezek többségét szinte azonnal, de még a jobban szervezetteket is néhány napon belül elfojtották, és nem tudtak jobban kibontakozni. Ebben az is közrejátszott, hogy bár általános elégedetlenség volt az országban, ezek a felkelések – többnyire – egymástól elszigetelten robbantak ki, résztvevőik felkészületlenek voltak, nem rendelkeztek elegendő fegyverzettel és élelmiszerrel a tartós harchoz, illetve külső támogatásra sem számíthattak.

Budapest, 1919. május 16.

A Tanácsköztársaság megbuktatására irányuló „összeesküvés" leleplezése Rákospalotán. A szervezkedés tagjai főképpen a korábbi államrendőrség tisztjei voltak, és egyes források szerint összeköttetésben álltak annak a felkelésnek a résztvevőivel, amely bő egy hónappal később, június 24-én tört ki a fővárosban. Érdekesség, hogy az összeesküvés tagjai között volt Budapest őszirózsás forradalom utáni rendőrkapitánya, Dietz Károly is, aki még februárban letartóztatta a kommunista vezetőket, majd később, miután a rendőri pálya elhagyására kényszerült, a magyar labdarúgó-válogatott szövetségi kapitánya lett 1934 és 1939 között, és az ő irányítása alatt érte el a nemzeti tizenegy az első nagy sikerét az 1938-as világbajnoki ezüstéremmel.

Duna–Tisza köze, 1919. június 18–24.

A gabonafejadag bevezetéséről és az újabb sorozásról szóló rendelet bejelentésére kirobbanó „parasztforradalom", amely több Duna-menti településre is átterjedt. Kiindulópontja Dunapataj volt,

bátran szembeszállva a nemzetgyilkos forradalommal, a magyar nemzetért és kereszténységért vértanúhalált haltak."

Az első, külön kiemelt áldozat az 1918. október 31-én meggyilkolt Tisza István volt. Az ő nagyobb betűkkel szedett neve alatt pedig két dátum, 1919. március 21., a tanácsköztársaság kikiáltásának és 1919. augusztus 6., a szociáldemokrata Peidl-kormány hatalomból való elmozdításának napja jelölte ki azt az intervallumot, amelyre a Fehér Ház Bajtársi Egyesület – saját szerepét hangsúlyozandó – a vörösterror időszakaként kívánt emlékezni. A főoldalon kapott helyet a római katolikus egyház, a Ludovika Akadémia és a csendőrség halottjainak névsora. A katonai tisztképző kivételével – amelynek minden elhunyt tagja Budapesten vesztette életét – a nevek mellett a meggyilkolásuk helyszínét is feltüntették.

Az emlékmű keskenyebb – szemből nézve jobb – oldalán indult el a többi áldozat névsora települések szerinti betűrendes csoportosításban. Erre az oldalra kerültek Abaligettől Hartáig, a hátsó, nagyobb oldalra, a sárkányölő alakja köré Hatvantól Pápáig, a negyedik oldalra pedig Péceltől Zagyvarékasig az elhunytak nevei. A 497 név besorolása nem követett egyetlen, kizárólagos logikát, ugyanis jó néhány esetben – valószínűleg azért, hogy több érintett település szerepelhessen – nem a meggyilkolás helyszínéhez, hanem a születési vagy az állandó lakóhelyhez sorolták az elhunytakat. A nevek helyesírását is gyakran megváltoztatták, a Váry Albert-féle kötetben közöltekhez képest magyarosabb formában feltüntetve azokat. Az áldozatoknak az 1920-as évek elején összeállított listájához képest jó néhány új név is megfigyelhető volt, melyeket már valószínűleg az e célra felállt igazolóbizottság gyűjtött össze.

Az emlékműre került település- és névsort 1942-ben kibővítették. Már 1936-ban is felvésték olyan községeket, melyek a trianoni országhatáron kívül estek, így számos, a Felvidék déli részén elkövetett kegyetlenkedés áldozata is szerepelt. A II. bécsi döntés nyomán visszacsatolt keleti országrészekben viszont átfogó vizsgálatot kezdeményeztek a további vértanúk felderítése érdekében, aminek eredményeképp az emlékmű Hungária-alakos oldalát és a rövid oldalait összekötő keskeny, homorú felületekre is vésték, megközelítőleg húsz további település és ötven újabb vértanú nevét. Nem csupán korábbi határon túli, de néhány, az 1920-as határokon belül eső település és kapcsolódó áldozat is megörökítésre került ekkor. Megfelelő minőségű és részletességű fotók és az áldozatokat igazoló bizottság egyelőre ismeretlen sorsú iratainak hiányában a teljes egykori névsor ma még nem állapítható meg, az áldozatok nevét és számát újabb történeti kutatások deríthetik fel a jövőben.

ahol 18-án este lefegyverezték a vörösőröket, letartóztatták a helyi kommunista vezetőket, elfoglalták a postát, és a Budapest felé vezető úton fegyveres őrséget állítottak fel. A felkelés láncreakciót indított el, június 21-ig Dunapatajtól délre Érsekcsanádig, keleten Kunszentmiklósig, Kiskörösig, északon Kiskunlacházáig terjedt, illetve átnyúlt a Duna nyugati partján a Tolna megyei településekre is. A felkelőket elsősorban a magántulajdont ért sérelmek motiválták. A terjedő „parasztforradalmat" a „Lenin-fiúk" és a Vörös Hadsereg alakulatainak Szamuely Tibor vezetésével történt bevetése állította meg. A június 22–23-i harcoknak többtucatnyi áldozata és legalább száz sebesültje volt. A megtorlások során a felkelés központjának tekinthető Dunapatajon 12, Kalocsán 22 embert végeztek ki statáriális módon.

Budapest, 1919. június 24.

Lemberkovics Jenő százados, a hadügyi népbiztosság osztályvezetője szervezésével zajló egyik legjelentősebb „ellenforradalmi" kísérlet, amely főképpen az akkori Engels (korábban Vilmos főherceg) kaszárnya tisztjeire, a Ludovika Akadémia növendékeire, illetve a Dunán állomásozó monitorokon (páncélozott hadihajókon) szolgálatot teljesítő katonákra támaszkodott. A résztvevők abban bíztak, hogy a budapesti munkásság jelentős része és a főváros katonai parancsnoka, Haubrich József is támogatni fogja őket. Ám a Tanácsköztársaság vezetői előzetesen tudhattak arról, hogy készül valami, mert 24-én reggelre Budapesten és környékén újra szigorú statáriumot vezettek be. Ennek ellenére délután felkelés robbant ki a kaszárnyában, a Ludovika Akadémia növendékei az utcára vonultak és megszállták a fővárosi telefonközpontot.

Ezzel egy időben a Dunán állomásozó őrnaszádok három ágyúlövést adtak le a Hungária Szállodára, ahol Kun Béla lakott és a Tanácsok Országos Gyűlése is ülésezett. Azonban a felkelés a nem megfelelő előkészítés és – vélhetően – árulás miatt még aznap elbukott. A kivezényelt Vörös Őrség az Engels kaszárnyában letartóztatta a résztvevőket, a ludovikások még néhány óráig tartották az Akadémiát és a telefonközpontot, de végül ők is megadták magukat. Lemberkovicsot még aznap főbe lőtték, a további (július 8-án meghozott) statáriális halálbüntetéseket azonban Guido Romanelli olasz antantalezredes közbenjárására már nem hajtották végre.

A VÖRÖS HADSEREG VEZÉREI

BÖHM, LANDLER, BOKÁNYI
A FŐHADISZÁLLÁSON
(A FOTOPROPAGANDA FELVÉTELE)

GALI MÁTÉ

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG A MAGYAR TÖRTÉNETI EMLÉKEZETBEN

A Magyarországi Tanácsköztársaság egyesek szerint „dicsőséges”, mások szerint viszont inkább „dicstelen” 133 napja mindmáig a honi történeti emlékezet egyik sokat vitatott eleme. A kommün megítélésével kapcsolatos polémia ugyanis már a bolsevista rendszer 1919 nyarán bekövetkezett összeomlása után elkezdődött, de végleges nyugvópontra napjainkig sem jutott. Írásunkban az egykorú források bemutatásával teszünk kísérletet arra, hogy szemléltessük, miként is változott a proletárdiktatúráról alkotott – elsősorban történetírói – vélekedés az elmúlt egy évszázad során.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A Horthy-korszak jobboldali-konzervatív „hivatalos” Magyarországa számára – főképpen a proletárdiktatúra és a vörösterror negatív tapasztalatai nyomán – az antikommunizmus egyfajta eszmei sarokkövet jelentett. A rendszert ideológusai és történetpolitikusai élesen elhatárolták az 1918–19-es baloldali forradalmaktól, melyek véleményük szerint nagymértékben hozzájárultak a történelmi magyar állam széteséséhez. Ennek megfelelően igen negatívan ítélték meg mind az őszirózsás forradalmat, mind pedig a történelmünk mélypontjának tartott kommünt. (Említést érdemel, hogy a Tanácsköztársaságot más okokból ugyan, de egyaránt elvetette az 1919 tavaszán emigráló szociáldemokrata Garami Ernő és a polgári radikális Jászi Oszkár is a ’20-as években közölt emlékirataikban.)

A proletárdiktatúra bukását követően hatalomra jutó kormányok kezdetben arra törekedtek, hogy az utókor okulása céljából részletesen feldolgozzák a forradalmak történetét. A neves történeti topográfus, Csánki Dezső vezetésével ezért már 1919 decemberében megalakult a Tanácsköztársaság Adatainak Gyűjtésére Szervezett Országos Bizottság (TAGYOB), amely számos forrást gyűjtött egybe a minisztériumoktól a falvakig. Részben ezekre az adatokra támaszkodva látott napvilágot 1921-ben a jeles gazdasági szakember és történetíró, Gratz Gusztáv által szerkesztett, *A bolsevizmus Magyarországon* címet viselő tanulmánykötet, melynek szerzői arra vállalkoztak, hogy átfogó képet nyújtsanak a kommün működéséről a politikai és gazdasági élet, a jogalkotás, valamint a kultúra terén.

A munka alaptétele az volt, hogy a *„magyar bolsevizmus egy hosszú háború okozta pusztulás végső eredménye”,* vezetői pedig az *„orosz pénzzel fizetett ügynökök”* közül kerültek ki. Utóbbi bizonyított tény volt, hiszen a magyarországi kommunisták Szovjet-Oroszországból jelentős anyagi támogatást kaptak, és Kun Béla szikratávírón tartotta a kapcsolatot Leninnel. A könyv a kommunista társadalmi berendezkedést megvalósíthatatlan utópiaként jellemezte, amelynek vezéreszméje csakis *„a fanatikusok, romantikusok és szellemileg kellően nem egyensúlyozott zavaros gondolkodású ideológusok”* szemében lehet vonzó. E műben már megjelent az az antiszemita toposz is, mely szerint a hazai zsidóság, pontosabban annak sikertelenül asszimilált rétege *„a bolsevizmus baktériumainak befogadására és terjesztésére különös hajlandóságot mutatott”.*

A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó anyagok feltárása során a vörösterror áldozatainak összeírása is megkezdődött. E feladatra Váry Albert koronaügyész-helyettes kapott megbízást, aki 1922-ben publikálta *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című művét. Váry a vörösterror következtében elhunytak számát 590 főben állapította meg, ám a felsorolása pontosításra szorul, mivel a listáján szerepelnek egyebek mellett bűncselekmény elkövetése miatt, személyes bosszúból vagy katonai parancsmegtagadás okán meggyilkolt személyek is. A legújabb történeti kutatások (Bödők Gergely) a vörösterror kivégzett áldoza-

A Lenin-fiúk laktanyájának bejárata a mai Erzsébet körúton

Lőwy Béla, a Ludovika politikai megbízottja (komisszárja) két vöröskatonával

tainak számát nagyjából 365 főben határozzák meg, továbbá mintegy 110-re teszik azokét, akik a Vörös Őrséggel, valamelyik terrorkülönítménnyel vagy más fegyveres csoporttal szembeni összecsapásokban hunytak el.

Az 1918–19-es emigráció történetének megírása a honi középkorkutatás egyik legkiválóbb alakjának, Mályusz Elemérnek a nevéhez köthető. Ő 1931-ben a *Napkelet* című folyóiratban – melyet a kor ünnepelt írónője, Tormay Cécile szerkesztett (akinek a háborús összeomlást követő forradalmakról *Bujdosó könyv* címmel jegyzett naplószerű regénye a két világháború között komoly népszerűségnek örvendett hazánkban) – *A vörös emigráció* címmel közölt erről tanulmánysorozatot. A könyv formájában németül *(Sturm auf Ungarn)* és angolul *(The fugitive Bolsheviks)* 1931-ben, magyarul viszont csak a rendszerváltoztatás után megjelent munka célja a Horthy-rendszert külföldről keményen ostorozó baloldali emigrációs propaganda ellensúlyozása és leleplezése volt.

Mályusz szerint az 1919. március 21-én bekövetkezett bolsevista államcsíny nyomán *„kezdetét vette a legdurvább abszolutizmus, a legkíméletlenebb rémuralom”.* A kommün vezetői ugyanis *„ázsiai vörös diktatúrát”* vezettek be. Az elnyomó államhatalom nem rendelkezett széles körű támogatottsággal, mivel csupán *„egy maroknyi ember uralkodott és nyomta el a polgárságot, meg a parasztságon kívül magát a munkásosztályt is”.* Miután pedig a szervezett munkásság is ráeszmélt, hogy *„nevükben, félrevezetésükkel galád játékot űztek vezéreik”,* a tanácskormány bukása törvényszerűen ment végbe.

Mályusz ezen értékelése valós alapokon nyugodott, mivel a magántulajdon minél teljesebb felszámolására törekvő hatalom a parasztságot és a városi középrétegeket is meg kívánta fosztani vagyonától, miközben a kommün internacionalizmusa és antiklerikalizmusa erősen sértette számos vallásos és hazafias ember érzelmeit.

A proletárdiktatúra csekély társadalmi elfogadottságáról Gratz Gusztáv is nagyon hasonlóan vélekedett *A forradalmak kora* címmel 1935-ben közreadott monográfiájában, amelyben hazánk 1918 és 1920 közötti történelmét tekintette át. Szavai szerint a proletárdiktatúra *„egy kisebbségnek a terror véres eszközeivel fenntartott”* uralma volt, és az egész rendszer *„visszataszító jelleggel”* bírt. A szinte teljhatalommal felruházott kormányként működő Forradalmi Kormányzótanács, illetve a vidéki direktóriumok tagságáról igen lesújtó véleménnyel volt, mert úgy ítélte meg, hogy azokban *„a társadalom szemetje”* foglalt helyet. Gratz szerint a kommün *„senkit nem tett boldogabbá, még a proletár munkásokat sem”,* sőt a *„társadalom javát földönfutóvá tette”.*

A szerző kimerítően értekezett a vörösterrorról, melyet a rendszer egyik alapvetésének tekintett, és azt az álláspontot képviselte, hogy a *„politikai hatalmat birtokló kisebbség”* terror és erőszak nélkül *„egyetlen hétig sem maradhatott volna fenn”.* Gratz e művében – a korábban idézett tanulmánykötetre támaszkodva – megismételte azon tételét, mely szerint a nem asszimilált zsidóság vezető szerepet játszott a Tanácsköztársaság működtetésében. Ennek okát abban látta, hogy nem voltak áthatva a magyar nemzeteszmétől, s így *„mohón és skrupulus*

Lenin-fiúk egy csoportja. Középen Mikota György, 1919

nélkül" kaptak az internacionalista kommunista eszmék után.

Gratz zsidósággal kapcsolatos nézeténél utalnunk kell arra, hogy a közel félmilliós hazai zsidóságnak csupán elenyésző része kompromittálta magát a proletárdiktatúrában, mert annak rendelkezései éppúgy sújtották a zsidó közép- és nagypolgárságot, mint a társadalom nem zsidó tulajdonosrétegeit. A vörösterror ráadásul az ő köreikben is áldozatokat követelt. A kommün zsidó származású vezetői pedig – mai értelmezések szerint – „osztálytudatuk" miatt csatlakoztak a bolsevista mozgalomhoz, s nem etnikai vagy vallási megfontolásokból.

A Tanácsköztársaság kérdése a 20. század egyik legnagyobb hatású magyar történészét, Szekfű Gyulát is foglalkoztatta. Szekfű a kéziratban maradt s csak a 2000-es évek elején publikált *Rövid magyar történet 1606–1939* című kötetében Kun Bélát és társait Lenin ügynökeinek nevezte, akik szovjet pénzből próbálták bolsevizálni az országot. Akárcsak Mályusz és Gratz, ő is amellett tört lándzsát, hogy hazánkat egy *„elenyészően csekély kommunista kisebbség"* irányította *„abszolutisztikus"* eszközökkel. A kommün a terrorra alapozódott, melynek feje, a népbiztos Szamuely Tibor *„minden formaságtól mentesen"* hajtotta végre a kegyetlenkedéseit. Szekfű a Hóman Bálinttal közösen jegyzett *Magyar történet* általa írt ötödik kötete végén is érintette néhány mondat erejéig a magyarországi szovjethatalmat, melyet *„történelmünk örök mélypontjaként"* értékelt.

1945 UTÁN

A második világháború után a magyarországi múltértelmezésben radikális fordulat következett be. A Szovjetunió közvetlen érdekszférájába került országban a hatalmat magukhoz ragadó kommunisták 1948-tól kezdve átalakították a történettudomány intézményes kereteit, és az abban megszerzett befolyásuk révén rögvest nekiláttak a nemzeti történelem átírásához.

A proletárdiktatúráról alkotott kép átfestése már 1945-ben megkezdődött, amikor a Moszkvából hazaérkezett történész, Andics Erzsébet megjelentette rendkívül leegyszerűsítő, vulgármarxista szemlélettel átitatott brosúráját *Fasizmus és reakció Magyarországon* címmel. Ebben a reakciósnak és fasisztának bélyegzett Horthy-korszakot szöges ellentétbe állította a kommün időszakával. Andics értelmezésében az 1919. április 7-én lezajlott tanácsválasztások – melyeken csakis a kormányzó Magyarországi Szocialista Párt jelöltjei indulhattak, a voksolásból pedig kizárták a vállalkozókat, birtokosokat, kereskedőket, továbbá a papokat és a szerzeteseket – történelmünk *„eddig ismert legdemokratikusabb választójoga alapján"* zajlottak. Andics a magyar Vörös Hadsereget az *„első magyar nemzeti hadseregnek"* nevezte, míg a Tanácsköztársaság 1919-es felvidéki hadjáratát – amelynek fő célkitűzése a Kárpátoktól mintegy 200 kilométerre lévő szovjet Vörös Hadsereggel történő összeköttetés kivívása lett volna – „honvédelmi harcként" mutatta be, holott a tanácskormány terve nem a történelmi országhatárok visszaállítása volt, sokkal inkább a forradalmi államok föderációját akarták létrehozni.

A kommunisták az iskolai oktatást és a tankönyveket is felhasználták világszemléletük propagálásához. Az első 1945 után publikált magyar történelmi szintézis – melyet éveken át tankönyvként is használtak –, a Köpeczi Béla által 1951-ben szerkesztett, *A magyar nép története. Rövid áttekintés* című munka volt. Ebben a Tanácsköz-

társaságról szóló részt Lukács Lajos jegyezte, akinek meglátása szerint a proletárdiktatúra *„a legteljesebb demokrácia a dolgozó nép számára”*. Andicshoz hasonlóan ő is arról értekezett, hogy a Vörös Hadsereg *„a haza megvédése”* érdekében fogott fegyvert, majd kezdett „honvédő háborúba”. Lukács úgy vélte, hogy a *„dicsőséges”* 133 nap *„a magyar nemzet, a magyar munkásosztály küzdelmeinek az 1945. április 4-i felszabadulásig a legkiemelkedőbb fejezete. Szerves folytatása volt az évszázados magyar szabadságharcoknak és forradalmaknak.”*

A Tanácsköztársaság a Kádár-korszakban vált a kommunista történeti kultúra alapvető elemévé. A rendszer számára 1919. március 21. ellenpontja lett a rendre nacionalista és lehetséges kommunistaellenes jelentésekkel azonosított 1848. március 15-nek, továbbá – s ez volt igazán lényeges – a „forradalmi” 1919-et ellentétévé tették az „ellenforradalmi” 1956-nak. A téma népszerűségét jól mutatja, hogy amíg – Apor Péter történész számításai szerint – 1949 és 1956 között mindössze nyolc monográfia és tanulmánykötet látott napvilágot a kommünről, addig 1957 és 1962 között huszonnégy.

A Kádár-rendszer első reprezentatív történeti összefoglalójában, a Molnár Erik szerkesztésében 1964-ben megjelent *Magyarország története* második kötetében Siklós András dolgozta fel a Tanácsköztársaságot. E munka a korábbiaknál tárgyilagosabb volt a tekintetben, hogy kitért a Forradalmi Kormányzótanácson belül húzódó ideológiai és személyi feszültségekre, valamint a proletárdiktatúra idővel – belpolitikai okokból, illetőleg a gazdasági nehézségek miatt – csökkenő tömegbázisának problematikájára is. A Vörös Hadsereg északi hadjáratára a *„honvédelem”* helyett a *„felszabadítás”* kifejezést használta. A vörösterror ugyanakkor csak a túszszedő akciók említése szintjén jelent meg Siklósnál, aki szerint *„a proletárdiktatúra létéért vívott élethalálharc körülményei között az ilyesféle rendszabályok kétségkívül szükségesek, helyesek és indokoltak voltak”*.

Szocialista forradalomnak nevezte a 133 napot Szabolcs Ottó az Unger Mátyással közösen jegyzett, elsőként 1965-ben megjelent, majd az államszocialista időszakban több alkalommal is kiadott, *Magyarország története* című, népszerűsítő történeti munkájában. Szabolcs a Tanácsköztársaság *„hősies vállalkozását”* az 1871-es párizsi kommünhöz, illetve az 1917-es oroszországi bolsevista forradalomhoz hasonlította. A tanácshatalom szerinte *„gigászi küzdelembe”* fogott *„egy új jövő”* megalapozása érdekében, melynek részeként sok szociális intézkedést vezettek be (béremelés, ingyenes orvosi ellátás, gyereknyaraltatás stb.). A magántulajdon erőszakos szocializását a szer-

Kádár János 1919-es veteránokkal a Tanácsköztársaság 60. évfordulóján rendezett ünnepségen, 1979. március 21.

ző úgy értékelte, hogy azzal az állam csupán *„át akarta alakítani a velejéig kóros magyar társadalmat”.* A belső ellenségekkel szembeni harc élén *„a kommunisták legjobbjai”,* Korvin Ottó és Szamuely Tibor álltak, míg a külföldi intervenciós csapatok ellen indított északi hadjárat alkalmával az *„1848–1849-es forradalmi és honvédelmi harc leglelkesebb napjai elevenedtek meg”.* A románoktól 1919 nyarán elszenvedett katonai vereség után viszont a Forradalmi Kormányzótanácsot *„a bomlott hadsereg, árulás, túlerő, elkeseredettség és csalódás együttesen arra kényszerítette”,* hogy távozzon a hatalomból.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulóján, 1969-ben publikálta Hajdu Tibor *A Magyarországi Tanácsköztársaság* címet viselő monográfiáját, amely a korszakban kötelező ideológiai kiegészítések (ún. „vörös farok”) ellenére is a téma első szakszerű összegzésének tekinthető. Hajdu azt az álláspontot képviselte, hogy a kommün *„a forradalmi honvédelem jegyében született”,* de *„nem volt nacionalista jellegű, célja nem a határok korrigálása, hanem ledöntése”* volt. Könyve részletekbe menően fejtette ki, hogy a tanácskormány első hetekben tapasztalható szilárd és széles körű támogatottsága miért fogyatkozott meg: a szerző a kommün „legsúlyosabb hibájának” a földosztás elmulasztását tartotta, de akadtak más jellegű gazdasági bajok is (infláció, kettős pénzrendszer, nyersanyaghiány stb.).

Az 1945 után született munkákkal ellentétben Hajdu nyíltan értekezett kötete hasábjain arról, hogy a munkásmozgalmi vezetők és a baloldali intellektuelek társadalmi összetételéből adódóan a Forradalmi Kormányzótanács tagjainak *„mintegy 60%-a nem felelt meg Bangha páter igényeinek”,* azaz izraelita származású volt (2012-ben a *Rubicon*ban megjelent írásában pontosított: számításai alapján az arányuk 57 és 68% között mozgott a Tanácsköztársaság különböző időszakaiban). A vörösterrort illetően a túszejtéseken túl már négy, Cserny Józsefhez és a Leninfiúk néven hírhedtté vált terrorkülönítményhez köthető gyilkosságról is beszámolt, ám a további kegyetlenkedéseket az „ellenforradalmi sajtó” kitalációjának minősítette.

1976-ban Hajdu Tibor lett a kommünről szóló fejezet felelőse az eredetileg tízkötetesre tervezett (de végül csak hét részletben kiadott) *Magyarország története* sorozat elsőként elkészült 8. könyvében. Ebben kisebb változtatásokat tett a hét évvel azelőtt lefektetett gondolataihoz képest. A felvidéki hadjáratot „honvédő” háborúnak nevezte és bőséges terjedelemben értekezett róla. A vörösterrorról viszont lényegesen rövidebben szólt. Megfogalmazása szerint *„bírói ítélet nélkül”* 12 embert végeztek ki, míg a *„forradalmi törvényszékek ítéletei alapján”* 27-et. A Forradalmi Kormányzótanács izraelita származású tagjai kapcsán ugyancsak szűkszavúbb lett a korábbiakhoz képest: a testület tagjai között *„igen sok zsidó származású volt. Ezt a körülményt az ellenforradalmi antiszemita agitáció nagymértékben kihasználta.”*

1977-ben a *Valóság* című társadalomtudományi folyóiratban két részletben jelent meg egy fiatal kecskeméti segédlevéltáros, Romsics Ignác írása a Kalocsa környékén 1919 nyarán kirobbant parasztfelkelésről, *A Duna melléki ellenforradalom* címmel. Romsics – szakítva a kánonnal – azt bizonyította, hogy a rendszer bukása elsődlegesen belső és nem külső okokra vezethető vissza. A Tanácsköztársaság 1919 júniusára már a *„tulajdonképpeni osztálybázisa”,* azaz a városi ipari munkásság és az agrárproletariátus körében is népszerűségét vesztette. Ennek számos oka volt, a szociális problémáktól elkezdve az élelmiszer- és áruhiányon át egészen a vásárlóértékkel alig bíró fizetőeszközig. A Duna–Tisza közének birtokos parasztságát mindemellett súlyosan érintette – és ellenállásra sarkallta – az élelmiszer- és állatbegyűjtés is, sok esetben nemcsak a tanácskormány, hanem a frontok mögötti vonalakba vezényelt vagy pihenőre küldött vöröskatonák által is.

Romsics Ignác tanulmányának publikálása után két évvel, 1979-ben tette közzé Borsányi György, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének munkatársa *Kun Béla. Politikai életrajz* című, tudományos igénnyel írt monográfiáját a Tanácsköztársaság tényleges vezetőjéről. A könyv historiográfiai érdekességét elsősorban az adja, hogy miután szerzője kritikával illette egyebek mellett Kun Bélának az 1919-et követő emigrációban játszott megosztó szerepét, a forradalmár unokája, Kun Miklós történész Szerényi Sándoron, az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának elnökén keresztül elérte, hogy a munkát megjelentető Kossuth Kiadó a könyvesboltokból visszavonja.

Röviddel a rendszerváltoztatás előtt, 1985-ben jelent meg Balogh Sándor szerkesztésében a *Magyarország a XX. században* című tankönyv, melyben Gergely Jenő jegyezte a kommünről szóló fejezetet. Gergely szerint a Tanácsköztársaság *„a forradalmi honvédelem jegyében született”,* de *„mindenfajta államhatár és nemzeti elkülönülés lerombolása”* érdekében szállt harcba. A szerző meglehetősen részletesen ismertette a tanácskormány folyamatos nehézségekkel küzdő gazdaságpolitikáját, de szociális intézkedéseit, valamint művelődéspolitikáját is. Utóbbinál szót ejtett arról, hogy a proletárdiktatúra egyházpolitikáját „túlzó radikalizmus” jellemezte (kimondták az állam és az egyház teljes szétválasztását, eltörölték a kötelező hittanoktatást az iskolákban, a papokat egyházi állásuk elhagyására szólították fel stb.), s ez *„helyeként a vallásos lakosság elégedetlenségét váltotta ki”.* A vörösterror esetében Gergely Jenő szintén a túszszedéseket emelte ki, ám hozzátette, hogy az ellenforradalmi szervezkedések leverése során Szamuely Tibor népbiztos *„szokatlan, drasztikus eszközöket alkalmazott a lázadók megfélemlítésére”.*

A RENDSZERVÁLTOZTATÁS UTÁN

A rendszerváltoztatást követően létrejött politikai pluralizmushoz hasonlóan a Tanácsköztársaság megítélése is sokszínűvé vált 1989 után. Az 1919. évi proletárdiktatúra mindazonáltal nem tartozott a történetírói szempontból legnépszerűbb témák közé, s kevés, új adatok, források feltárásán alapuló munka született. A fiatalabb történészgeneráció tagjai közül Apor Péter a proletárdiktatúra 1945 és 1989 közötti emlékezetéről, Bödők Gergely a vörösterrorról, Szabó Viktor a kommün propagandájáról, míg Vörös Boldizsár a Tanácsköztársaság szimbolikus politikájáról közölt mérvadó, az 1919-es események mélyebb és árnyaltabb megértését segítő, friss műveket.

Az 1989 után kiadott összefoglaló munkák közül elsőként L. Nagy Zsuzsa egyetemi jegyzete érdemel említést, amely 1991-ben *Magyarország története 1919–1945,* majd négy évvel később *Magyarország története 1918–1945* címmel jelent meg. Utóbbi műben a szerző amellett érvelt, hogy *„Közép-Európa első szovjet típusú hatalmának”* társadalmi bázisa kezdetben nagy volt, mert az 1919 márciusára eluralkodott *„kaotikus állapotokkal”* szemben *„erős, határozott hatalmat érvényesített”,* és

szembehelyezkedett a párizsi békekonferencia döntéseivel, ezáltal a társadalom széles rétegei *„a nemzeti érdekek védelmezőjét látták benne”*. Támogatottsága viszont az átgondolatlan gazdaságirányítás, az egyházellenes lépések, a rekvirálások vagy éppen a szesztilalom miatt egyre csökkent. L. Nagy szerint az, hogy a munkásmozgalomban s így a Tanácsköztársaság vezetői között is *„nagy számban voltak zsidók, az ellenforradalom antiszemita propagandájának hatását erősítette. Olyan tragikusnak mondható helyzet alakult ki, amelyben az ellenforradalom kisajátíthatta a nemzeti trikolort.”* A könyv a vörösterror kérdését csak annyiban érintette, hogy a *„rendszerellenes akciók”* letörése Szamuely és *„különleges alakulata”* nevéhez volt köthető, aki *„kemény ítéletekkel”* fékezte meg az ellenforradalmi mozgalmakat.

A vörösterrorról, illetve általában a Tanácsköztársaságról L. Nagynál jóval kritikusabban fogalmazott Ormos Mária az 1998-ban kiadott, *Magyarország a két világháború korában* címet viselő monográfiájában. Úgy ítélte meg, hogy a proletárdiktatúra nem oldotta meg a földkérdést, az ipari termelés szintje alacsony volt, a szociális intézkedések pedig az általános áruhiány és az infláció okán érdemben nem javították a lakosság helyzetén. A csendőrség és a rendőrség helyébe szervezett vörősőrségek *„vagy működtek, vagy nem, esetleg igazságosak voltak, esetleg nem”*. Májustól a megszaporodó ellenforradalmi cselekmények miatt *„a terror eluralkodása”* volt jellemző: Szamuely *„minden formalitást félretéve”* hozott halálos ítéleteket, míg Cserny *„egy ideig bántatlanul gyilkolhatott szerte az országban”*. A Tanácsköztársaság bukását végül a morálisan leromlott és számszerűen alárendelt helyzetben lévő Vörös Hadsereg románokkal szembeni kudarcos tiszai offenzívája hozta el 1919 nyarán.

A bolsevisták hatalomra jutása hazánk életében *„gyors és mélyreható, a hagyományokkal szinte minden téren szakító átalakulást kezdeményezett”* – fogalmazott Romsics Ignác az 1999-ben írt *Magyarország története a XX. században* című egyetemi tankönyvében. Romsics a rá jellemző távolságtartó tényszerűséggel mutatta be, hogy a kommünt főképpen a városi munkáscsoportok és bányászok, illetőleg a kultúra területén a századelő modern fiataljai, valamint a régi renddel szembeforduló öregek támogatták. Velük szemben álltak az egykori társadalmi és politikai elit képviselői, a tulajdonos középpolgárság, továbbá a parasztság. Szintézisében szót ejtett arról is, hogy a tanácskormánynak minden erőfeszítése ellenére sem sikerült úrrá lennie az élelmezési és ellátási nehézségeken. Ráadásul a 133 nap alatt *„több terrorista szellemű felfegyverzett különítmény működött”*, amelyek az *„eszközeikben nem válogattak”*. S bár a proletárdiktatúra bukását a románoktól elszenvedett vereség hozta el, a Vörös Hadsereg már a Felvidék június legvégén kezdődő kiürítésekor bomlani kezdett.

Államcsínynek minősítette Kun Béláék uralomra kerülését Salamon Konrád *Nemzeti önpusztítás 1918–1920* címet viselő, 2001-ben publikált monográfiájában. Véleménye szerint *„a proletárdiktatúrával a magyar társadalom, a magyar munkásság legszélsőségesebb és legértéktelenebb elemei kerültek hatalomra”*. Salamon igen negatív tónusban írt a kommünről. A kommunista eszme szerinte Magyarországon 1919-ben aratott első ízben diadalt *„a józan ész fölött”*. Úgy ítélte meg, hogy a Károlyi-kormányzat tehetetlensége és az antanthatalmak *„kielégíthetetlen területrabló mohósága”* együttesen vezetett ahhoz, hogy létrejöjjön *„egy végzetes történelmi tévedés”*, a Tanácsköztársaság. Művében hosszan taglalta a vörösterror kegyetlenkedéseit, s leszögezte azt is, hogy bár a Forradalmi Kormányzótanácsban jelentős volt az izraelita származásúak aránya, *„a proletárdiktatúra tragédia volt mind a zsidó magyarok, mind a keresztény magyarok számára, s az sem feledhető, hogy mindkettőnek a döntő többsége szemben állt azzal”*.

Felsorolásunk végére a Napvilág Kiadó *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről* címmel jegyzett, többszerzős, ismeretterjesztő igényű kötetét hagytuk, amely dacára annak, hogy 2018 tavaszán jelent meg, rövid idő alatt historiográfiai fontosságra tett szert, mert heves közéleti vita robbant ki körülötte. A műben – főképpen a vörösterrorra vonatkozóan – erősen vitatható kijelentések szerepelnek. A munka a vörösterror kifejezést több ponton is – véleményünk szerint helytelenül – idézőjelbe téve használja, mondván, *„a kivégzettek és más módon megöltek száma más forradalmakhoz hasonlítva nem volt magas”*. Ami példának okáért az 1917 és 1922 dúló orosz polgárháború vérengzéseinek áldozatszámaihoz viszonyítva igaz, mégsem ad felmentést a vörösterrornak, valamint a benne szerepet vivőknek. Emellett a számos beszédében és írásában a (vörös)terror szükségességét hangsúlyozó, továbbá a kivégzések többségénél jelen lévő Szamuelyről azon állítás olvasható a kötetben, hogy *„nem volt vérszomjas figura”*.

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy az 1919-es Tanácsköztársaság megítélése mind a történetírás, mind pedig ebből következően a történeti emlékezet szempontjából koronként és politikai berendezkedésenként változott.

A Horthy-korszakban született művek elsősorban azt próbálták bizonyítani, hogy a magyar történelem folyamatosságát megtörő bolsevista diktatúra egy szűk, Szovjet-Oroszországból támogatott kör műve volt. Túlhangsúlyozták az izraelita származású személyek részvételét a kommün vezetésében és működtetésében, igazolandó azt az antiszemita toposzt, mely szerint a hazai zsidóság a dualizmus korában megszerzett kulturális és gazdasági hatalma után ekkor már a politikai irányítás megkaparintására törekedett. Emellett kimerítően értekeztek a vörösterror tényeiről és rémtetteiről is.

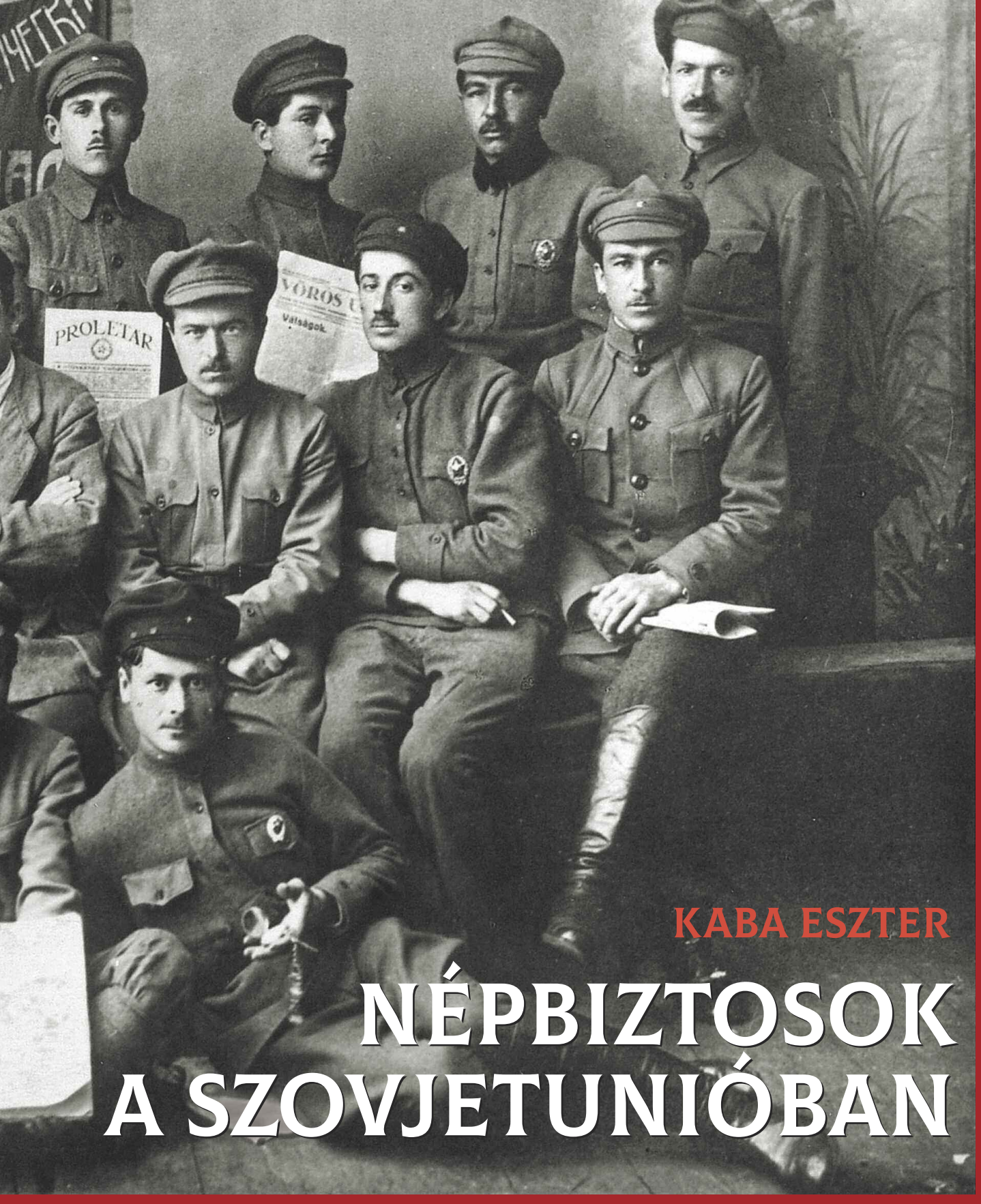
Az államszocialista időszakban íródott munkák ellenben igyekeztek kerülni a vörösterror kérdését – nem úgy a fehérterrorét! –, illetve a zsidó származású vezetők problematikáját. Bőséges terjedelemben foglalkoztak viszont a Tanácsköztársaság „honvédő” vagy esetleg „felszabadító” harcaival, a „dicsőséges” 133 napot pedig a magyar forradalmi hagyományba illesztették bele. 1945 és 1989 között ugyanakkor – miközben a kommunista emlékezetkultúra számára alapvetően pozitív volt a kommünhöz való viszonyulás – a hivatalos történetírásban lassú szakszerűsödés volt megfigyelhető a proletárdiktatúra értékelését illetően.

A rendszerváltoztatást követően, az ideológiai kötöttségektől mentesülve, nem alakult ki újabb kanonizált kép a Tanácsköztársaságról. Emiatt egyes aspektusait – például a vörösterrort – napjainkig eltérően értékelik a történészek, akárcsak a magyar társadalom jobb- és baloldala. Mindez megnehezíti múltunk egy szeletének konszenzuális alapon történő lezárását.

A magyar pártiskola hallgatóinak egy csoportja Szaratovban, 1921. április 25. A polgárháború során alapított pártiskolákban folyt az első világháború során orosz hadifogságba került katonák politikai képzése. Az általában hat hónapos iskola elvégzését követően sokuk politikai agitátorként vagy vöröskatonaként szolgálta az új szovjet rendszert. 1931. november 20-án, a magyar hadifoglyok és a kommunisták kicserélésének 10. évfordulóján rendezett ünnepségeken Moszkvában sok vidéki magyar klub mellett a szaratovi is képviseltette magát.

Az 1920 júliusában kezdődött és öt hónappal később véget ért népbiztosper a Tanácsköztársaság tíz volt népbiztosának (Vántus Károly, Haubrich József, Bokányi Dezső, Bajáki Ferenc, Dovcsák Antal, Nyisztor György, Ágoston Péter, Kalmár Henrik, Kelen József és Szabados Sándor) sorsáról döntött: a bírák közülük négyet halálra, hatot pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítéltek. Az ítéletek teljes körű végrehajtására azonban sohasem került sor. A népbiztosok a hadifogolycsere-egyez-

KABA ESZTER

NÉPBIZTOSOK A SZOVJETUNIÓBAN

mény keretében családtagjaikkal és több száz, tanácsköztársaságbeli szerepvállalása miatt elítélt személlyel Szovjet-Oroszországba távozhattak. A szovjet emigrációban töltött évek azonban korántsem teltek gondtalanul: a tízből öten a sztálini terror áldozatai lettek, ketten kiérkezésük után szinte azonnal elhagyták az országot, hogy másutt keressék a boldogulást. A népbiztosok közül csak Nyisztor György tért vissza 1945-ben Magyarországra, s halt meg itthon 1956 januárjában.

Az első világháborút a központi hatalmak és Oroszország között az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki béke zárta le. Az egyezmény aláírását követően megindulhatott az Oroszországban raboskodó több százezer hadifogoly hazatérése a Monarchia, majd 1918 októbere után az utódállamok területére. A hazaszállítás lebonyolítása többszörösen is akadályokba ütközött: az oroszországi polgárháború, a rossz közlekedési viszonyok, a nagy földrajzi távolság mindmind nehezítette a folyamatot. Ehhez társult az a nem elhanyagolható tény, hogy a kint raboskodó, Magyarországon honos hadifoglyok számát nem tudták pontosan megállapítani.

Jungerth Mihály

Népbiztosért hadifoglyot?

A hazatérés először Szovjet-Oroszország európai részéről, vagyis az Uraltól nyugatra eső területekről indult meg. Az 1918 decembere és 1921 augusztusa között Lengyelországban, Litvániában és Ukrajnában működő hadifogoly-fogadó bizottságoknak köszönhetően tízezrek térhettek haza, de az Uraltól keletre eső vidékeken, Turkesztánban és Szibériában még mindig több százezres tömeg várakozott a hazaszállításra. Helyzetüket nehezítette az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság – 1919 augusztusáig csaknem teljesen leállt a hadifoglyok repatriálása. A foglyok helyzete a Tanácsköztársaság bukása után sem lett sokkal könnyebb: Magyarország és Szovjet-Oroszország közt nem volt diplomáciai kapcsolat, ennek felvételét épp a hadifogolykérdés megoldása „kényszerítette ki".

A magyar kormány eleinte közvetítő bevonásával próbálkozott, ily módon kívánta elkerülni, hogy közvetlen kapcsolatba kelljen lépnie a szovjet kormánnyal. Végül Dánia megfelelő partnernek bizonyult, így a Magyarországot képviselő Jungerth Mihály és szovjet részről Makszim Makszimovics Litvinov 1920 tavaszán Koppenhágában ült le tárgyalni a hadifogolykérdésről. 1920. május 29-én született meg az egyezmény, amelyben mindkét fél kötelezte magát arra, hogy hazaengedi a fennhatósága alatt álló területekről az összes hadifoglyot és polgári személyt, aki haza akar térni.

A szerződésben foglaltak végrehajtását végül a Budapesten 1920. július 5-kén megkezdődött népbiztosper hiúsította meg. A szovjet fél már a per kezdete után kilátásba helyezte, hogy a vádlottak megmentése érdekében leállítja a hadifogoly tisztek hazaszállítását.

A katonatisztek visszatartásának ötlete nem a per kapcsán merült fel először. Kolontári Attila *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok, 1920–1941* című könyvében szerepel, hogy a koppenhágai szerződés megkötése után nem sokkal Rákosi Mátyás Moszkvába érkezett, ahol tájékoztatta Lenint a népbiztosok letartóztatásáról, az orosz területen lévő hadifogoly magyar tisztek létszámáról, illetve a magyar kommunisták elképzeléséről, hogy túszokká kell nyilvánítani a tiszteket – mindezzel a magyar kormány politikai zsarolhatóságának feltételeit kívánták megteremteni.

A magyar kormány nem reagált a szovjetek ezen felvetésére, akik valóra is váltották fenyegetésüket. Mintegy ezer főt zártak koncentrációs táborba (többek között Krasznojarszkban, Moszkvában és Petrográdban), valamint tíz főtisztet (köztük gróf Széchenyi Bálintot) elkülönítettek s a moszkvai Andronyikov-kolostorba zártak azzal, hogy *„rájuk ugyanaz a sors vár majd, mint a népbiztosokra"*.

A népbiztosper végül 1920. december 28-án zárult le, négy népbiztost halálra, hatot pedig életfogytiglani fegyházbüntetésre ítéltek. Néhány nappal később, 1921. január 4-én a *Pesti Hírlap* címlapon közölte a hírt, mely szerint a külföldi sajtóban ismét szárnyra kaptak a híresztelések, hogy a szovjetek túszként tekintenek a magyar hadifoglyok jelentős részére: négy-ötezer tisztet az elítélt népbiztosok megmentése érdekében tartanak vissza.

Teleki Pál miniszterelnök néhány nappal korábban még azt nyilatkozta, hogy a szovjet kormány nem gyakorolhat befolyást a független magyar bíróságokra, melyek a népbiztosok ügyében törvényszerű és nyilvános eljárást folytatnak le. A nemzetközi jognak teljes mértékben ellentmond a hadifoglyok és a népbiztosok ügyének összekapcsolása, s az a szovjet szándék, hogy a népbiztosok kivégzésére a már elkülönített tíz főtúsz valamelyikének kivégzésével válaszolnának, nem egyéb, mint közönséges gyilkosság. A szovjetekkel való alkudozásnak más ellenzője is akadt: Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter jogilag abszurdnak tartotta, hogy a kormány egy idegen államnak magyar állampolgárok ellenében magyar állampolgárokat adjon ki.

A szovjetek hajthatatlanok voltak, végül a magyar kormány belátta, csak úgy segítheti elő a fogoly tisztek hazatérését, ha tárgyalásokba bocsátkozik az orosz féllel. 1921. január 26-án Revalban (ma: Tallinn) ültek asztalhoz a két kormány megbízottai: Jungerth Mihály és Makszim Litvinov. Jungerth az 1920-as koppenhágai egyezményt tekintette tárgyalási alapnak, Litvinov azonban ragaszkodott a túszok és a népbiztosok, valamint a tanácsköztársasági elítéltek és a visszatartott tisztek kicseréléséhez. A tárgyalásokat kényszerszünet szakította félbe, mert a szovjetek újabb és újabb listákkal hozakodtak elő, rajta mindazok nevével, akiknek a kiadatását feltétlenül szükségesnek vélték.

1921 áprilisában változás történt a magyar politikai életben. Teleki Pál helyét a miniszterelnöki székben Bethlen István vette át, az új külügyminiszter, Bánffy Miklós pedig fontosnak tartotta a szovjet–magyar viszony rendezését, amiben Bethlen is támogatta. Jungerth megbízást kapott a magyar kormánytól a tárgyalások folytatására, s a felek ezúttal Rigában ültek össze 1921 júliusában. A szovjeteket Litvinov helyett Jakov Ganyeckij képviselte. A kicserélési egyezmény biztosította a hadifoglyok és a túszként visszatartott tisztek hazatérését, cserébe a szovjetek a magyar kormány képviselőjének egy névjegyzéket adtak át, amelyen 400 fő neve szerepelt – az ő kivándorlásuk lehetővé tétele volt a szerződés megvalósulásának feltétele.

A kicserélés tényleges lebonyolítását közvetítőként a lett kormány és a Nemzetközi Vöröskereszt vállalta magára. A kicserélés folyamata azonban évekig húzódott – egyik fél sem bízott a másikban, így az egyes transzportok összeállítása és tényleges elindítása hó-

napokig tartott. Mind a szovjet, mind a magyar kormány attól félt, ha egyszerre elengedi a másik fél számára fontos személyeket (a népbiztosokat, illetve a túszként visszatartott tiszteket), akkor az bojkottálni fogja a rigai egyezmény teljes körű végrehajtását.

Az első transzport végül 1921 októberében indult el Moszkva felé, ezt egy hónappal később követte a második, 60 főből álló csoport. A kicseréltek zöme 1922 nyaráig elhagyta Magyarországot, azonban 1924 őszén, majd 1925 márciusában és végül 1925 augusztusában újabb csoportok indultak. Ennek egyik oka az volt, hogy bár a magyar állam 1922. szeptember 24-én hivatalosan is lezártnak tekintette a hazaszállítást és feloszlatta a külügyminisztérium hadifogolyosztályát, még mindig voltak a Szovjetunióban olyan egykori hadifoglyok, akik vagy nem tudtak a hivatalos állami hazaszállításról, vagy lekésték azt, de mindenképpen haza szerettek volna térni. A belőlük verbuválódott csoportok 1924 novemberében és 1925 tavaszán érkeztek haza (számuk feleségekkel és gyerekekkel együtt nem érte el a nyolcszázat) – értük cserébe viszont a szovjetek újabb, korábban bebörtönzött kommunisták kiadatását követelték.

A Politikatörténeti Intézet munkatársai által összeállított, *Magyarok a Szovjetunióban, 1914–1941* című adatbázis információi szerint összesen 749 főnyi magyar állampolgár hagyta el fogolycserével az országot, közülük 555 fő volt az, akinek kicserélését a szovjetek szorgalmazták, és 294 volt a kicseréltek családtagjainak (szülők, feleségek, gyermekek) száma.

„Kún Béla repülőgépen menekült”

A fenti Kosztolányi-idézet a valóságban csak félig állja meg a helyét: a Tanácsköztársaság bukása után annak tényleges vezetője – hivatalosan külügyi és hadügyi népbiztosa – 1919. augusztus 2-án ugyan elmenekült az országból, de nem repülőgépen, hanem vonaton, s nem is egyedül, hanem sokadmagával tartott Ausztria felé. A „népbiztosvonat” 1919. augusztus 2-án reggel hagyta el Királyhidánál az országot. A két szerelvényen azok a népbiztosok és családtagjaik utaztak, akiknek az osztrák kormány menedékjogot ígért, köztük Kun Béla, Landler Jenő és Pór Ernő – írta Petrák Katalin *Magyarok a Szovjetunióban 1922–1945* című könyvében.

A politikai emigránsok többsége pénz és ismerősök híján a bécsi külvárosban, a grinzingi barakktáborban talált szállást magának. Bécs ekkor az emigráció egyik központjának számított, a Kommunisták Magyarországi Pártjának központja is ebben a városban volt. Itt jelentek meg a kommunista emigráció első magyar nyelvű lapjai és kiadványai. A párt 1920-ban és 1921-ben több tucat embert vezényelt át a szomszédos Csehszlovákiába, Kárpátaljára pártmunkára, illetve sokan költöztek Berlinbe is.

Az emigránsok egy része pedig a Szovjetunió és Ausztria közötti megállapodásnak köszönhetően legálisan áttelepült a Szovjetunióba, cserébe a szovjet kormány hazaengedte az osztrák hadifoglyok egy részét.

Kun Béla hadifogolyként került először Oroszországba, a polgárháború idején belépett a Vörös Hadseregbe, és aktívan részt vett a pártmunkában a *Nemzetközi Szocialista* című lap szerkesztőjeként. 1918-ban pártmegbízásból tért haza. 1920-ban Bécsből utazott újból Szovjet-Oroszországba, Bakuba, ahol részt vett a Keleti Népek Kongresszusán. A Komintern munkatársaként, „jó kommunistaként” pártmegbízásból többször járt Németországban és Ausztriában.

Végzetét azonban ő sem kerülhette el: 1937-ben letartóztatták ellenforradalmi szervezet vezetéséért, és 1938 augusztusában Butovóban (ma Moszkva egyik kerülete, 1935-től az NKVD egyik lőtere, 1937–1938-ban több mint húszezer ember kivégzésének színtere) agyonlőtték.

Emigráció a Szovjetunióban

A szovjet emigrációt valójában nem azok alapozták meg, akik a kicserélés során kerültek Szovjet-Oroszországba, hanem azok a hadifogoly tízezrek, akik nem tudták vagy nem akarták elhagyni

Magyar Lajos és Kun Béla (hátul), valamint Varga Jenő (ül) családi körben. Szocsi, 1928

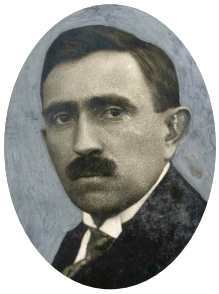
az országot a világháború lezárása után. Ezeket a tömegeket 1922 márciusában a szovjet kormány a Központi Evakuálási Bizottság hivatalos lapokban közzétett parancsával szólította fel, hogy regisztrálás céljából jelentkezzenek a helyi Területi Evakuálási Bizottság irodájában – itt dönthettek arról, hogy hazatérésüket kérik vagy pedig letelepedési engedélyért folyamodnak új hazájukban. Aki nem jelent meg a kiszabott határidőig az irodánál, azt kényszerintézkedéssel bármikor kiutasíthatták Szovjet-Oroszország területéről.

A húszas években a fenti csoporthoz a kicserélteken kívül csatlakoztak mindazok, akik a jobb megélhetés reményében mentek a Szovjetunióba, a gazdasági emigránsok, illetve azok a politikai emigránsok, akik Amerikából, Franciaországból vagy más európai országokból igyekeztek a Szovjetunió felé, hogy segítsenek a kommunista mintaállam megépítésében. A 1920–30-as évek fordulójára az európai országok közül itt alakult ki a legnagyobb lélekszámú magyar emigráció. A létszám az évek során folyamatosan változott, a legnagyobb a harmincas évek elején volt: Kóris Kálmán néprajzkutató – aki 1926 és 1934 között maga is a Szovjetunióban élt – 70 ezer főre becsülte a kint élők létszámát. A kiérkezők sorsának további alakulásáról a Nemzetközi Munkássegély, a MOPR döntött: egészen mások voltak ugyanis azoknak a lehetőségei, akiket a MOPR nem politikai, hanem csak gazdasági emigránsként igazolt. A politikai emigráns státuszával több előny is járt: ezek az emberek, míg nem kaptak munkát, segélyre, szállásra is számíthattak és nagyobb eséllyel maradhattak Moszkvában. Szintén a MOPR döntött arról is, hogy a kérelmező felveheti-e a szovjet állampolgárságot, vagy csupán tartózkodási engedélyt biztosítanak számára.

A húszas évek komoly változást hoztak a Szovjetunió életében. Országszerte gombamód szaporodtak a kommunák: Lenin különösen azoknak a létesítését támogatta, ahol az ipari és mezőgazdasági termelés, valamint az értékesítés párhuzamosan folyt. A kolhozok és szovhozok felépítéséhez külföldi szakembergárda érkezett a Szovjetunióba, 1923-ban az USA-ból, majd 1925-ben Csehszlovákiából is – az innen érkezők célpontja a kirgíziai Frunze volt. Az Interhelpo (Ipari és Mezőgazdasági Munkások Szövetkezete) tagjai – szlovákok, csehek, magyarok, ruténok – elektromos erőművet, textilgyárat és bútorgyárat is építettek Kirgizisztánban. (A szervezet működéséről érdekes adalékokkal szolgál Demszky Gábor *Keleti Éden* című könyve – Demszky nagyapja és annak fivére is évekig élt Kirgizisztánban az Interhelpo tagjaként.)

Népbiztosok, akik „emigráltak” a Szovjetunióból: Ágoston Péter | Dovcsák Antal

Népbiztosok, akik szovjet lágerbe kerültek: Bokányi Dezső | Haubrich József

Népbiztosok, akiket Sztálin kivégeztetett: Bajáki Ferenc | Szabados Sándor Pogány József | Kun Béla

A népbiztosper elítéltjei közül az egyetlen, aki 1945-ben visszatért Magyarországra: Nyisztor György

A gazdasági emigránsok közül sokan csalódtak az „ígéret földjében”, és néhány hónapnyi – vagy évnyi – hiábavaló küszködés után visszautaztak saját hazájukba. A kint maradók viszont hatalmas energiát fektettek be annak érdekében, hogy új életterüket minél élhetőbbé tegyék. Gyermekotthonokat, kórházakat létesítettek, iskolákat rendeztek be, lapokat indítottak, színházat működtettek.

A harmincas évek elején ezt a lázas igyekezetet valami egészen más váltotta fel: az első ötéves terv elfogadása nyomán 1929 novemberétől megindult a kollektivizálás. A mezőgazdaság átalakítása és a kolhozosítás megváltoztatta az ország képét. Szinte teljesen eltűntek az egyéni parasztgazdaságok, a kulákokat kitelepítették. Hatalmas összegeket fordítottak a nehézipar fejlesztésére is, megkezdődött a Bajkál vidékén a cinktelepek kitermelése – ennek feldolgozására nikkelöntödét építettek az Uralban. Fejlődött a vegyipar, a repülőgépgyártás, új iparágként pedig a gépkocsigyártás. A mezőgazdasági és ipari fejlesztések emigránsok ezreinek biztosítottak munkalehetőséget – a kiérkezettek főként a nehéz- és az építőiparban helyezkedtek el specialistaként.

1931 novemberében a hadifoglyok és a kommunisták kicserélésének 10. évfordulóját a magyar emigránsok Moszkvában ünnepelték meg, ami alkalmat adott a Szovjetunióban működő magyar klubok első országos konferenciájára is. A MOPR segítségével a harmincas évek elején megkezdődött a kicseréltek Magyarországon maradt vagy más országba menekült családtagjainak összegyűjtése és a Szovjetunióba szállítása. 1930 és 1936 között sokan kértek letelepedési engedélyt – ismét megnőtt a MOPR szerepe. A maradni szándékozókat ekkor már jóformán nagyítóval vizsgálták: újra és újra igazolniuk kellett, hogyan és miért kerültek a Szovjetunióba.

Sztálin „nagy terrorja” a magyar emigrációt sem kímélte: a fogolycserével kikerültek közül 1926 és 1945 között 156 személyt tartóztattak le, közülük 107 főt ítéltek halálra. S bár Sztálin kijelentette, hogy *„a fiú nem felel az apa tetteiért”,* ez a gyakorlatban egészen más képet mutatott: a fogolycserével kikerül-

A „KRÍMI VÉRFÜRDŐ”

A Kun Béláról szóló nemzetközi irodalomban a „krími vérfürdő” fontos helyet foglal el – írta Borsányi György Kun Bélát bemutató, 1979-ben megjelent s rögtön betiltott könyvében –, alig akadt olyan polgári vagy szociáldemokrata újság, amely nevének említésekor ne utalt volna a „krími rémtettekre”. De még a kommunista mozgalomban is hosszú időn át szóbeszéd tárgya volt a krími november. Azt beszélték róla, hogy több ezer, magát megadó fehértisztet végeztetett ki oktalanul és céltalanul, s hogy ezzel komoly károkat okozott a szovjethatalomnak, mert nehezítette a konszolidációt; hogy emiatt maga Lenin is fölháborodott. Amikor az alábbiakban Borsányi értékelését olvassuk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szerző mindezt a Magyarországi Tanácsköztársaság 60. évfordulóján bocsátotta közre.

A krími helyzet vitathatatlanul megkövetelte a vörösterror alkalmazását; enélkül konszolidációra gondolni sem lehetett. Bizonyosra vehető, hogy voltak kivégzések – nyilván nem is kevés. Az iránt sem lehet kétség, hogy ilyen esetekben elkerülhetetlenül érvényesül a „ha az erdőt irtják, röpködnek a forgácsok” könyörtelen törvénye. Távol áll tőlünk kétségbe vonni annak valószínűségét, hogy Kun Béla – és minden bizonnyal a többi bolsevik vezető is – adtak ki ilyen parancsokat, köztük esetleg helytelenekét is. Azt sem lehet kizártnak tartani – amit a fenti szerzők állítanak –, hogy Kun Béla itt akarta pótolni azt, amit a burzsoázia elleni harcban Budapesten elmulasztott megtenni. Nem csodálkozhatunk azon, ha Vrangel tisztjein állt bosszút a fehérterror magyar áldozataiért: Orgoványért, Izsákért, Siófokért, Korvinért, Szamuelyért, László Jenőért. Végtére is a korabeli felfogás szerint a forradalom és ellenforradalom frontja nem állt meg az országhatároknál.

Egy azonban bizonyos: a szovjetkormány nem tekintette negatívnak Kun Béla krími tevékenységét. Ha Lenin valóban „felháborodott” volna, Kunt aligha küldték volna közvetlen ezután Németországba, nem választották volna be – éppen ezt követően – a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságába.

Tudjuk viszont azt, hogy a Krími Forradalmi Tanács két hónap alatt megoldotta a fentebb vázolt feladatokat. Kun Szimferopolban tartózkodott, innen járta a Krím városait. Eleinte főleg „tűzoltó-munkát” kellett végeznie – élelmet szerezni a kiéhezett Szevasztopolnak, összeszedni és fedél alá juttatni a polgárháború legszánandóbb áldozatait, a szüleiket vesztett, kóbor gyermekeket. Kiépítette a szovjet közigazgatást, elsősorban a volt Déli Front politikai munkásainak segítségével, akik közül sokan végleg letelepedtek itt. Közben azonban már nagyobb perspektívákban is tervezett. Maga a természet predesztinálta a Krímet arra, hogy a gyógyulás és üdülés paradicsomává váljék. Már most meg kellett óvni a pusztulástól mindazt, amire a jövőben erre a célra szükséges lesz; meg kellett akadályozni, hogy kivágják az erdőket, feldúlják a tengerparti villákat, elpusztítsák a kitűnő bort termő szőlőket.

tek családtagjai közül is több tucat áldozatot követelt ez az időszak – az apával együtt a fiát is elvitték, mint pl. Chlepkó Edét és fiát (Chlepkó a Tanácsköztársaság idején a Vörös Őrség politikai megbízottja volt). Akadtak olyan családok, amelyeket teljesen szétvert a sztálini terror: a családfőt kivégezték, feleségét evakuálták, a kiskorú gyermekek pedig menhelyre kerültek – sokan soha többé nem találkoztak szüleikkel.

A NÉPBIZTOSOK ÉLETE, HALÁLA

A tíz népbiztos és családjaik sorsa „kicsiben” modellezi mindazt, ami egy emigránssal a sztálini Szovjetunióban potenciálisan megtörténhetett.

Vántus Károly először hadifogolyként került Oroszországba, ahonnan 1918-ban Kun Bélával együtt tért haza. A Tanácsköztársaság földművelésügyi népbiztosa a csereegyezménynek köszönhetően 1922-ben került a Szovjetunióba. Moszkvában eredeti szakmájában helyezkedett el, ácsként dolgozott, majd építőipari felügyelő lett. 1927. június 16-án bekövetkezett haláláról július elején a *Népszava* is beszámolt. A halál oka: gyomorrák.

Haubrich József vasöntőként dolgozott 1938 májusában történt letartóztatásáig, egy hónappal később Butovóban kivégezték. Haubrich feleségével és három fiával került ki Moszkvába 1922-ben – egyik fiát, Vilmost szintén letartóztatták 1938-ban, majd bizonyítékok hiányában ejtették az ellene felhozott vádakat. A második világháború alatt Cseljabinszkba, munkatáborba internálták, ahonnan 1945-ben szabadult. 1952-ben halt meg Cseljabinszkban, 45 évesen.

Bokányi Dezső éveken át a Kominternmunkatársa volt Moszkvában, majd a rádió magyar nyelvű adásának szerkesztője lett. 1938-ban őt is letartóztatták, lágerben halt meg 1943-ban.

Bajáki Ferencet kiérkezése után néhány hónappal, 1922-ben átigazolták az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba (OK(b)P) 1919-es tagsággal, valamint a vasas szakszervezetbe 1900-as tagsággal. Átigazolása az 1921-es nagy párttagrevízió után történt, amit az OK(b)P X. kongresszusának határozata alapján 1921 késő nyarán és őszén hajtottak végre. A „párttisztítás” célja az volt, hogy eltávolítsák a pártból a „nem kommunista elemeket”, s egyben szigorítsák a belépés feltételeit. Bajákinak, amikor az OK(b)P-be való átigazolását kérte, a moszkvai Magyar Klubhoz kellett folyamodnia, az erre a célra kijelölt bizottsághoz. Akit a bizottság átigazolt, annak párttagságát a KMP-be való belépésétől elismerte, így Bajáki Ferencét is.

Bajáki a kint töltött évek alatt lakatosként dolgozott, először a vasúti népbiztosság autógyárában, majd a Népgazdasági Tanács autógarázsában, végül művezető lett a moszkvai Elektrozavodban. 1938 márciusában fiával együtt letartóztatták, majd Butovóban mindkettejüket kivégezték. Hasonló sors jutott Kelen Józsefnek és Szabados Sándornak is – mindketten áldozatul estek a sztálini tisztogatásoknak.

Dovcsák Antal alig egyesztendei tartózkodás után elhagyta a Szovjetuniót, és feleségével együtt Bécsbe emigrált. Nem ő volt az egyetlen, aki Nyugaton kereste a boldogulást. Ágoston Péter 1924-ben hagyta el Moszkvát, először Londonba, majd Párizsba utazott – hosszú betegség után itt halt meg 1925 őszén. Haláláról a magyar szociáldemokrata emigránsok Világosság Köre is megemlékezett Bécsben, a gyászünnepélyen Dovcsák Antal mellett Böhm Vilmos mondott beszédet. A népbiztosok közül Kalmár Henrik volt az egyetlen, aki soha nem jutott el a Szovjetunióba: pozsonyi születésű lévén szülővárosában leszállt a népbiztosokat szállító vonatról. 1928-ban szeretett volna visszatérni Budapestre, de nem kapta meg az ehhez szükséges engedélyt: örökre kiutasították a magyar fővárosból. 1931-ben halt meg Pozsonyban.

Baross tér 1919 Máj. 1.
Baky A.

A Baross szobor-fölé emelt pirámis

HAHNER PÉTER

PROLETÁRDIKTATÚRA VAGY KOMMUNISTA DIKTATÚRA?

Sok történelmi szakkifejezés pontossága vitatható. Ugyan mihez képest van „középen” a középkor? Vagy miért nevezzük a képviselő-testület nélküli, de valójában korlátozott monarchiát abszolút monarchiának? Mégis használjuk ezeket a kifejezéseket, mert közmegegyezés alakult ki arról, hogy mire utalnak, és nem sikerült jobbakat találni helyettük.

A „proletárdiktatúra” elnevezés azonban kifejezetten megtévesztő. Amit sugall – a nagyipari dolgozók által irányított vagy gyakorolt, korlátozás nélküli hatalom –, annak nincs sok köze ahhoz a politikai rendszerhez, amelyet e névvel illetnek: a hivatásos kommunista politikusok szűk csoportjának centralizált teljhatalmához. Vajon hogyan alakult ki ez a megtévesztő, sőt hazug elnevezés, és miért használjuk mindmáig?

Éljen a proletárdiktatúra. Baky Albert akvarellje az 1919. május 1-jére a Keleti pályaudvar előtti Baross-szobor fölé emelt piramisról.

David Armitage (1965–) amerikai történész arra hívta fel a figyelmünket *Civil Wars (Polgárháborúk,* 2017) című könyvében, hogy a forradalmak tulajdonképpen a polgárháborúk „alfajai", sajátos változatai. A 18. században a felvilágosodás hatására elterjedt az a meggyőződés, hogy az emberiség távolról sem hanyatlik, ahogy a középkorban hitték, hanem a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődés útján halad. A század végére egyesek abban is hinni kezdtek, hogy bizonyos erőszakos akciók felgyorsíthatják ezt a haladást. Az efféle, nem államok közötti, hanem államokon belüli küzdelmeket korábban polgárháborúknak nevezték – csakhogy ezeket másfél ezer éve, a Római Birodalom óta minden történész és politikus céltalan és véres testvérharcoknak tekintette. Ezért akik hinni kezdtek abban, hogy e harcok a haladást is szolgálhatják, megpróbálták új névvel megkülönböztetni az új küzdelmeket a régi polgárháborúktól.

A forradalom két fajtája

Egyre gyakrabban használták a latin *revolutio* szót, amely a 17. században még körforgást, visszafordulást, egy korábbi állapothoz való visszatérést jelentett. A 18. század végére azonban teljesen megváltozott a jelentése. 1775-ben az amerikaiak még polgárháborúnak nevezték a kirobbanó függetlenségi háborút, majd hamarosan áttértek a revolutio, vagyis a forradalom szó használatára. Az 1789-es év fordulatait a francia régi rend védelmezői lázadásnak nevezték, az átalakulás hívei azonban a forradalom szót használták, amely számukra immár radikális szakítást jelentett, szándékos politikai aktust, egy egész nép művét, dinamikus konfliktust a jó és a rossz, a haladás és a reakció között.

1861-ben az Egyesült Államok déli tagállamainak vezetői forradalomnak nevezték az unióból való kilépésüket. Abraham Lincoln azonban kijelentette, hogy forradalomra csak erkölcsileg igazolható cél érdekében kerülhet sor, a déliek tehát nem forradalmat, hanem polgárháborút robbantottak ki. A 20. században pedig aki dicsőíteni akart egy erőszakos belpolitikai akciót, forradalomnak nevezte, aki elítélte, polgárháborúnak, puccsnak vagy egyenesen ellenforradalomnak bélyegezte.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy fel kell hagynunk a forradalom szó használatával, bár tagadhatatlan, hogy jelentése egyre tágult. A 19. században megjelent az „ipari forradalom" szakkifejezés, a 20. században pedig minden nagy jelentőségű, akár lassabban és erőszak nélkül lezajló gazdasági, társadalmi vagy kulturális átalakulást forradalomnak neveztek. Szűkebb, politikai értelemben azonban a viszonylag gyorsan és erőszakosan lezajló, jelentős változást hozó, népi közreműködéssel végrehajtott hatalomváltást nevezzük forradalomnak. A polgárháborúval való szoros kapcsolata távolról sem merült feledésbe: Lenin arra ösztökélte a munkásokat, változtassák polgárháborúvá az első világháborút.

Roger Scruton (1944–) brit filozófus elgondolkodtató véleményt tett közzé: *„Legalább kétféle forradalom van, s amikor bálványozni kezdjük e szót, fontos feltenni a kérdést, hogy melyikre gondolunk. Az egyik példája az angol, 1688-as dicsőséges forradalom és az 1783-as amerikai forradalom, melyekben egy alapvetően törvénytisztelő nép megkísérli meghatározni és megvédelmezni jogait a bitorlással szemben. A másik példája az 1789-es francia forradalom és az 1917-es orosz forradalom, mely-*

„A forradalom a demokratikus jellegű eljárások kudarcát jelenti. A forradalom és a demokrácia egymással ellentétes fogalmak." (Raymond Aron)

Pierre Demachy kortárs festménye a francia királyság megdöntésének első évfordulóján, 1793. augusztus 10-én rendezett ünnepséget mutatja be. A forradalmárok elégetik a monarchia jelképeit a párizsi Concorde téren. A jobb jövőbe vetett reményt madarak szabadon engedésével jelzik. Több forradalomban is sor került hasonló rendezvényekre, amelyek a múlttal való radikális szakítást hangsúlyozták, s ezek során jelentős műkincsek is elpusztultak.

ben egy elit elragadja a hatalmat egy másiktól, majd a terror uralmával szilárdítja meg helyzetét. E két jelenség között hatalmas a különbség, és nagy jelentőségű a számunkra…" (Times Literary Supplement, 2012. augusztus 31. 8. o.) Mind az 1848-as, mind az 1956-os magyar forradalom az első kategóriába tartozik. Akár szabadságharcnak is nevezhetnénk mindkettőt – hiszen ne feledjük, hogy Kossuth Lajos nem forradalomnak, hanem törvényes átalakulásnak, majd ezen átalakulás eredményeit védelmező, szintén törvényes önvédelmi harcnak tekintette 1848 magyarországi eseményeit. (Lásd erről Hermann Róbert cikkét a *Rubicon* 2017/10. számában!)

A Scruton által emlegetett kétféle forradalom között vannak hasonlóságok, ugyanakkor a különbség is szembeötlő. Az első típusba tartozó események (a két magyar forradalom, az amerikai függetlenségi háború, az itáliai egységmozgalmak) viszonylag gyorsan megvalósítható célokat tűztek ki maguk elé: a függetlenség megvédelmezését, egy külső hatalom befolyásának felszámolását vagy a nemzeti egység létrehozását. Ezeket a célokat széles körű társadalmi összefogással és az erőszak tartósabb alkalmazása nélkül is el lehet érni, a forradalmakat pedig viszonylag rövid időn belül le lehetett (volna) zárni egy új alkotmány bevezetésével. Vagyis terrorra és diktátorokra nem volt szükség.

A második típusba tartozó forradalmakat (az 1640-es angolt, az 1789-es franciát vagy a 20. századi oroszt és kínait) a hagyományos hatalom meggyengülése robbantotta ki, s a hatalmat megszerezni kívánó csoportok gyorsan eljutottak a polgárháborúig. A forradalmárok meg voltak győződve arról, hogy a társadalom többsége érdekében lépnek fel. Csakhogy az évszázadok során kifinomodott és humanizálódott társadalmi kapcsolatokat a forradalmak felszámolták, az állam hatalmát pedig megerősítették. Raymond Aron (1905–1983) *Az értelmiség ópiuma* című könyvében e „második típusú" forradalmakra gondolt, amikor megfogalmazta, hogy *„minden felszabadítás magában hordja egy új formájú szolgaság veszélyét.* […] *Egy forradalmi hatalom a meghatározásánál fogva zsarnoki hatalom* […] *A hatalomnak az erőszak révén történő megszerzése és gyakorlása olyan konfliktusokat feltételez, amelyek feloldhatatlanok tárgyalások és kompromisszumok segítségével, más szóval a forradalom a demokratikus jellegű eljárások kudarcát jelenti. A forradalom és a demokrácia egymással ellentétes fogalmak."*

Amikor a néptömegek elfordultak a forradalmi kormányzatoktól, a forradalmárok csak azzal igazolhatták a hatalomhoz való ragaszkodásukat, hogy kijelentették: jobban tudják, mi a nép igazi érdeke, mint maga a nép. Ráadásul – ahogy Albert Camus (1913–1960) megfogalmazta *A lázadó ember* című könyvében – *„a forradalmi kormányok legtöbbször arra kényszerülnek, hogy háborús kormányok legyenek. Minél szélesebb a forradalom, annál nagyobb az általa feltételezett háború tétje".* Háború vagy polgárháború esetén viszont már az ókori rómaiak is diktátort vá-

Charles Müller 19. századi festménye a francia forradalmi terror utolsó áldozatainak emlékét idézi fel. A hivatalnok éppen felolvassa a börtönben a kivégzendők listáját. A kép közepén André Chénier, a kor legnagyobb költője ül, akit Robespierre megbuktatásának napján fejeztek le. 1794. július 27-én a terror ideológusát már vád alá helyezték, de a gépezet működött tovább. A későbbi forradalmak terroristái szívesen hivatkoztak a nagy francia forradalom példájára.

„Az a kérdés, hogy mi jó a népnek, nem az, hogy mi tetszik neki!" (Oliver Cromwell)

lasztottak a hatékonyabb hadviselés érdekében. Az újkori forradalmak diktátorai közül azonban csak kevesen tértek vissza „az eke szarva mellé", mint a római Cincinnatus, s inkább utópisztikus, megvalósíthatatlan célok kitűzésével, az emberi természet megváltoztatásának programjával tartósították hatalmukat. Az ilyen forradalmakat meglehetősen nehéz volt befejezni vagy lezárni, s a történészek máig vitatkoznak azon, hogy mikor is értek véget.

A diktatúra dicsőítői

Bár a 17. századi angol radikálisok vallási kategóriákban gondolkodtak, ők is egy fényesebb jövő ígéretével, egy jobb, elmélyültebben vallásos társadalom megalapításával igazolták hatalmuk fenntartását. Ezért könnyen túltették magukat azon a tényen, hogy I. Károly király vád alá helyezését a parlament alsóházának egyötöde sem fogadta el, s a főtörvényszék tagjainak a fele sem írta alá a halálos ítéletét. John Milton kijelentette, hogy *„jobb, ha egy kisebbség kényszeríti a többséget a szabadságra, mint ha a többség a kisebbséget arra, hogy rabszolgatársa legyen!"* Oliver Cromwell megállapította: *„az a kérdés, hogy mi jó a népnek, nem az, hogy mi tetszik neki!"* Néha ő is a forradalmak legtávolabbi és legreménytelenebb céljáról, az egész emberiség megújulásáról álmodozott: *„Bár az Úr egész népe prófétákból állana!* – írta egyik levelében. – *Kívánnám, hogy mindenki alkalmas lenne az elhívásra és az elhívatásra."* Újra és újra megkísérelte helyreállítani a képviseleti rendszert, de végül saját kiválasztottsága tudatával nyugtatta meg lelkiismeretét, és haláláig katonai diktatúrával kormányozta az országot. A későbbi századok forradalmárai ugyanígy a nép éretlenségével, megújításának szükségességével és önmaguk elhivatottságával fogják indokolni diktatúrájukat.

Cromwell kormányzata távolról sem számított követendő példának a 18. században. Az angol forradalmat a franciák többsége véres polgárháborúnak tartotta, Cromwellt pedig zsarnok bitorlónak. A felvilágosodás filozófusai ismerték az ókori rómaiak által alkalmazott ideiglenes diktatúrát, tisztában voltak előnyeivel és hátrányaival, de abban reménykedtek, hogy a társadalom megújítása békés eszközökkel is megvalósítható. Még az utókor által kifejezetten radikálisnak tekintett Jean-Jacques Rousseau is így vélekedett az európai „örökbéke" tervezetéről: *„Elégedjünk meg azzal, hogy rajongunk egy ilyen szép tervért, és vigasztaljuk magunkat azzal, hogy úgysem lehet megvalósítani. Ezt ugyanis csak erőszakos és embertelen eszközökkel tehetnénk meg. Föderatív szövetségeket csak forradalmakkal lehet létrehozni, és ilyen alapon* […] *talán egyetlen csapásra több rossz származik belőle, mint amennyit évszázadok magukkal hozhatnak."*

1789-ben a francia politikusok mindössze reformokat akartak – mégis gyorsan eljutottak odáig, hogy gyökeresen felszámolják országuk társadalmi-politikai rendjét, és egészen új eszmék alapján alakítsák át intézményeit. A Rousseau által emlegetett *„erőszakos és embertelen eszközök"*, vagyis a diktatúra bevezetését elsőként Jean-Paul Marat újságíró javasolta 1791 júniusában, a királyi család szökési kísérlete idején: *„Egy, csupán egy módon emelkedhettek fel a mélységből, ahová becstelen vezetőitek miatt zuhantatok: válasszatok haladéktalanul katonai tribunt, teljhatalmú diktátort, hogy lesújthassatok a közismert árulókra.* […] *Válasszátok meg azt a polgárt, akit eddig a legtájékozottabbnak, leglelkesebbnek és legmegbízhatóbbnak találtok! Esküdjetek meg, hogy tűzön-vízen át követitek* […] *Tribunt, katonai tribunt, vagy menthetetlenül elvesztetek!"* Lapja egyik későbbi számában azt is elárulta, kire gondol: *„Én a nép egyik barátját kívánom nekik!"* Mivel lapjának címe *A nép barátja (L'Ami du Peuple)* volt, s magát Marat-t is így emlegették, aligha volt kétséges, kit tart legalkalmasabbnak e szerepre.

A diktatúrát és terrort végül a Nemzeti Konvent vezette be fokozatosan 1793 nyarán és őszén. A háborús és polgárháborús válság, valamint a népi követelések miatt rendkívüli hatalommal ruházta fel Közjóléti Bizottságát. A sajátos forradalmi gondolkodásmód is hozzájárult ahhoz, hogy a képviselők diktatúrával próbálják elejét venni a külső és belső ellenforradalom győzelmének: a nemzeti szuverenitást ugyanolyan egységesnek képzelték el, mint korábban a királyi szuverenitást, ezért aki nem azonosult a Konvent által képviselt nemzeti akarattal, azt a haza ellenségének nyilvánították. Mindazonáltal tisztában voltak azzal, hogy csak egy kisebbséget képviselnek: a Nemzeti Konventet a szavazójoggal rendelkezők 18%-a választotta meg.

Tényleges társadalmi támogatás hiányában hogyan képviselheti egy kormány az egységes nemzeti szuverenitást? Louis Antoine de Saint-Just, a Közjóléti Bizottság tagja ezt az ellentmondást azzal a kijelentéssel oldotta fel, hogy a forradalom még csak a kormányzatban zajlott le, de nem hatolt be a társadalomba. Kollégája, Maximilien Robespierre egyszerűen azonosította önmagát a néppel: *„Nem vagyok sem a nép hírvivője, sem közvetítője, sem tribunja, sem védelmezője; én maga a nép vagyok!"* Majd megfogalmazta minden utópista forradalmár célját: *„Megfontolva, hogy régi társadalmi rendszerünk gonoszsága milyen mélyre süllyesztette az emberi fajt, meg vagyok győződve egy teljes újjászületés végrehajtásának és, ha szabad így kifejeznem magam, egy új nép létrehozásának szükségességéről."* Számtalan későbbi forradalmár is azzal érvelt a diktatúra fenntartása és a demokrácia bevezetésének elhalasztása mellett, hogy a leghívebb barátait nem támogató, megtévesztett népet át kell nevelni, mielőtt részesíthetnék a politikai hatalomból.

A francia forradalmi diktatúra sikereiről és kudarcairól kétszáz éve tart a történészek vitája. Egyesek szerint megmentette a forradalom eredményeit – mások szerint ártatlan áldozatainak nagy számával szembefordította a társadalom többségét a forradalommal. Akik átélték a két-háromszázezer áldozatot követelő diktatúrát és a belőle származó polgárháborút, örömmel fogadták annak 1794-es felszámolását. A következő nemzedékek forradalmárai viszont már csak a diktatúra sikereire emlékeztek, nagyszerű, prométheuszi erőfeszítésnek, a szellem és az emberek felszabadítására, a társadalom racionális megszervezésére tett nagyszabású kísérletnek tekintették. Az 1793–94-es francia forradalmi kormányzatot a radikálisok már nem egy konkrét történelmi korszak egyedi körülményeire adott, sajátos válasznak tartották, hanem univerzális megoldásnak valamennyi társadalmi problémára. Vagyis megszülettek a hivatásos forradalmárok, akik készen álltak a dik-

tatúra bevezetésére. Hamarosan azokat is megtalálták, akiknek a nevében gyakorolhatják.

A proletariátus felfedezői

A forradalom által keltett társadalmi elvárások hatalmas csalódáshoz vezettek: kiderült, hogy a szegényeknek meg kell elégedniük a jogi egyenlőséggel. Ekkor merült fel a „teljesebb", „igazi" egyenlőség megvalósításának célja. François-Noël Babeuf (1760–1797) volt az első politikus, aki 1795-től összeesküvést szőtt a magántulajdon felszámolásának programjával. Harcostársával, Philippe Buonarrotival együtt gyakran használták az „osztályharc" és a „proletariátus" kifejezéseket, s ezzel megalapozták későbbi elterjedésüket. Az osztályharcot még afféle örök, abszolút és morális küzdelemnek tekintették. A „proletár" szó valószínűleg a latin elnevezések népszerűsége miatt terjedt el (akár a „plebejus"), és nem azért, mert egy új társadalmi osztályt kívántak megjelölni vele. Jelentése egyelőre azonos volt a „nép", a „szegények" vagy a „sans-culotte-ok" jelentésével.

Az *Egyenlők kiáltványá*ban Babeufék bejelentették, hogy *„a francia forradalom csak előfutára egy* […] *sokkal nagyobb szabású forradalomnak, mely az utolsó is lesz."* Tisztában voltak azzal, hogy a nép nem támogatja őket, kommunista terveiket ezért el is hallgatták követőik többsége elől. Hivatásos forradalmárok kis csoportjával, puccsszerűen kívánták megszerezni a hatalmat – a nép nevében és a nép érdekében. Babeuf 1796-ban csak három hónapra akart diktatúrát bevezetni, Buonarroti, Robespierre tisztelője azonban minden bizonnyal hosszabb időt kívánt a nép átnevelésére fordítani, mert így fogalmazott: *„Az erkölcsök reformjának meg kell előznie a szabadság élvezetét.* […] *Mielőtt a népnek juttatják a főhatalom gyakorlását, általánossá kell tenni az erény szeretetét, önzetlenséggel és szerénységgel kell helyettesíteni a kapzsiságot, hiúságot és nagyravágyást."* A mozgalmat 1796-ban felszámolták, két vezetőjét kivégezték, de Buonarrotinak könyvében *(Összeesküvés az egyenlőségért)* sikerült átörökítenie eszméiket az utókorra.

A forradalmárok következő nemzedékének körében olyannyira népszerűvé vált a „proletár" név, hogy Louis-Auguste Blanqui (1905–1881), a század

A klasszicista hatásokat mutató festmény a francia forradalom szörnyűségeit idézi fel allegorikus formában. A nép lámpavasra akasztja, lefejezi és rangjelzéseitől is megfosztja nemesi áldozatait. Az öldöklés felett egy angyal egyik kezében a szabadságot jelképező vörös sapkát tartja, a másikban lefelé fordítja fáklyáját a halál szimbólumaként. A festmény a francia forradalmi terrort véres népítéletek sorozataként mutatja be. Több forradalomban is sor került ilyesmire, de a felülről irányított, államilag megszervezett terror sokkal több áldozatot szedett a spontán népi erőszak megnyilvánulásainál.

„Meg vagyok győződve egy teljes újjászületés végrehajtásának és, ha szabad így kifejeznem magam, egy új nép létrehozásának szükségességéről.” (Maximilien Robespierre)

egyik leghíresebb összeesküvője 1832 januárjában a bíróság előtt is proletárnak vallotta magát: *„Ez harmincmillió francia foglalkozása, akik kezük munkájából élnek, és akiket megfosztottak politikai jogaiktól.”* Ő sem a nagyipar munkásaira utalt ezzel a névvel, hanem a társadalom szegényebb tagjaira. Maga Blanqui azonban nem a „keze munkájából” élt, hanem anyja és testvérei támogatásából.

Mint a többi, népi támogatásban nem részesülő forradalmár, Blanqui is hivatásos forradalmárok kis csoportjának felkelésével próbálta megszerezni a hatalmat. Tervei szerint a győzelem után forradalmi diktatúrát kell létrehozni, amely megadóztatja a gazdagokat, és segíti a szegényeket. 1837-ben megalapította az Évszakok Társaságát, s a tagfelvétel során mindenkinek feltettek egy kérdést: *„Közvetlenül a forradalom után képes lesz-e majd a nép önmagát kormányozni?”* Erre ezt a választ kellett adni: *„Mivel a társadalom állapota rothadt, ahhoz, hogy egészséges állapotba kerüljön, erős gyógyszerek kellenek; a népnek, bizonyos ideig, forradalmi hatalomra lesz szüksége.”*

Blanqui mind az 1848-as forradalom győzelme, mind a második császárság 1870-es bukása után a választások elhalasztását követelte. *„A népnek nincs tudása; ezt meg kell szereznie. Ehhez nem elég egy nap vagy egy hónap. Mivel ötven éve csak az ellenforradalomnak volt joga hallatni a hangját, túl nagy adomány lenne, ha a nép, aki csak a pódium felére tart igényt, s nem fogja be ellenfele száját sem, kapna talán egy év szabadságot?”* Vagyis számára a választások elhalasztása volt a szabadság biztosítéka. Vajon hány tényleges proletár vett részt mozgalmában? Csak annyi bizonyos, hogy az 1866 novemberében letartóztatott negyvenegy blanquista összeesküvő közül tizenhat volt kétkezi munkás. Blanquit ez nem zavarta, egyik levelében így fogalmazott: *„Hálistennek sok polgár csatlakozott a proletár táborhoz. Ők alkotják ennek fő – vagy legalábbis legkitartóbb erejét. Olyan felvilágosult csoportot képviselnek, amelyet sajnos a nép maga még nem képes létrehozni. A polgári osztály tagjai emelték föl elsőként a proletariátus lobogóját, ők alakították ki az egyenlőség doktrínáit, ők terjesztik, támogatják és állítják helyre azokat a bukás után. Mindenhol a polgár vezeti harcba a népet a polgárság ellen.”*

Marx és Engels nézetei

A 19. század közepére tehát számtalan radikális elfogadta, hogy a forradalom győzelme után ideiglenes diktatúrát kell bevezetni, s egyre többen nevezték proletariátusnak a dolgozó, nincstelen tömegeket. Vajon ki kapcsolta össze elsőként a két szót? Karl Marx (1818–1883) és Friedrich Engels (1820–1895) *A Kommunista Párt kiáltványa* című, 1848-as röpiratukban már a nagyipar dolgozóit nevezték proletároknak, akik termelőeszköz híján csak a munkaerejüket bocsáthatják áruba. A proletáriátust, afféle kollektív megváltóként, egyetemes küldetéssel ruházták fel: saját kizsákmányolása felszámolásával a proletariátus fog majd megszüntetni minden kizsákmányolást. Ennek feltételét, a magántulajdon megszüntetését azonban a kiáltvány szerint sem lehet békés eszközökkel megvalósítani. *„A munkásforradalom első lépése az* – olvashatjuk a második fejezet végén –, *hogy a proletariátust uralkodó osztállyá emeli, a demokráciát kivívja.”* E demokrácia első lépései azonban meglehetősen diktatórikusak lesznek, mert néhány sorral lejjebb ezt olvashatjuk: *„Ez, természetesen, egyelőre úgy történhetik csak meg, hogy a proletariátus zsarnokian beleavatkozik a tulajdonjogokba és a polgári termelőviszonyokba…”*

Ha a proletárdiktatúra név nem is született még meg, lényegét, a proletariátus érdekében működő „zsarnoki” hatalom létrehozásának célját a kiáltvány szerzői elég nyíltan megfogalmazták. Természetesen azt is hangsúlyozták, mint oly sok későbbi követőjük, hogy a proletármozgalom a lényegét tekintve demokratikus, hiszen *„a rengeteg többség önálló mozgalma a rengeteg többség érdekében”*. A kiáltvány utolsó mondatai pedig azt hirdetik, hogy a kommunisták céljai *„csakis minden eddigi társadalmi rend erőszakos*

Az értelmiség ópiuma

A 20. század legfontosabb könyveinek listájáról nem hiányozhat Raymond Aron kötete, amely 1955-ben jelent meg *Az értelmiség ópiuma* címmel. A francia filozófus arra kereste a választ, hogy miért bírálja oly könyörtelenül az értelmiség a demokráciák legkisebb hibáit is, amikor oly elnéző *„a legnagyobb büntettekkel szemben, amennyiben azokat a jó tanok nevében követik el”* – a baloldalra, a forradalomra és a proletariátusra hivatkozva. Kijelentette, hogy *„az értelmiség misztifikációja, amikor proletárnak neveznek egy olyan rendszert, amelyben a hatalom marxista ideológiára hivatkozik* […] *A marxizmus az értelmiség filozófiája, amely elcsábította a proletariátus töredékét, a kommunizmus pedig ezt a pszeudo-tudományt saját céljaira használja fel, a hatalom megszerzésére. Maguk a munkások nem hiszik, hogy ők lennének kiválasztottak az emberiség megváltóinak szerepére. Sokkal inkább vágyódnak a polgársághoz való közeledésre.”*

Aron megállapította, hogy a történelmi helyzet ellentmond a marxizmus próféciáinak, és senki sem jelölte ki a nagyon is megosztott, egységes véleménnyel vagy akarattal egyáltalán nem rendelkező munkásosztályt a történelem megváltásának feladatára. A proletariátus dicsőítését a francia elmaradottság bizonyítékának nevezte, s megállapította, hogy a munkások a nagyobb fizetéstől, a szociális törvényektől, a szabad szakszervezeti tevékenységtől és a társadalmi előrelépést biztosító oktatásügy fejlődésétől remélhetik valódi „felszabadulásukat”. A forradalmi erőszakot nem lehet önmagában vett értéknek tekinteni, az ideális társadalmat pedig aligha lehet polgárháborúval létrehozni.

Raymond Aront könyve megjelenése után a *Le Monde*-ban árulónak, a *Nouvelle Critique*-ban renegátnak, a *Les Temps modernes*-ben komédiásnak nevezték. A francia baloldal nem bocsátotta meg a marxista ideológia legszentebb tételeinek mítosszá nyilvánítását.

Frankel Leó, a Párizsi Kommün magyar vezetőségi tagja, 1871

felforgatásával érhetők el. Reszkessenek az uralkodó osztályok egy kommunista forradalomtól!"

Szerzőink már az első fejezetben közölték, hogy a proletárok küzdelmét nem proletár vezetők is irányíthatják: *„Az egész régi társadalmon belül a bomlás folyamata olyan heves, olyan rikító jelleget ölt, hogy az uralkodó osztály kis része elszakad tőle és a forradalmi osztályhoz csatlakozik, ahhoz az osztályhoz, amelynek kezében van a jövő. Amint azelőtt a nemesség egy része átpártolt a burzsoáziához, úgy pártol át most a burzsoázia egy része a proletariátushoz, éspedig különösen a burzsoá ideológusok egy része, akik felküzdötték magukat az egész történelmi mozgalom elméleti megértéséig."* Ugyan ki mások lehetnek ezek, mint a marxizmus ideológiájának képviselői?

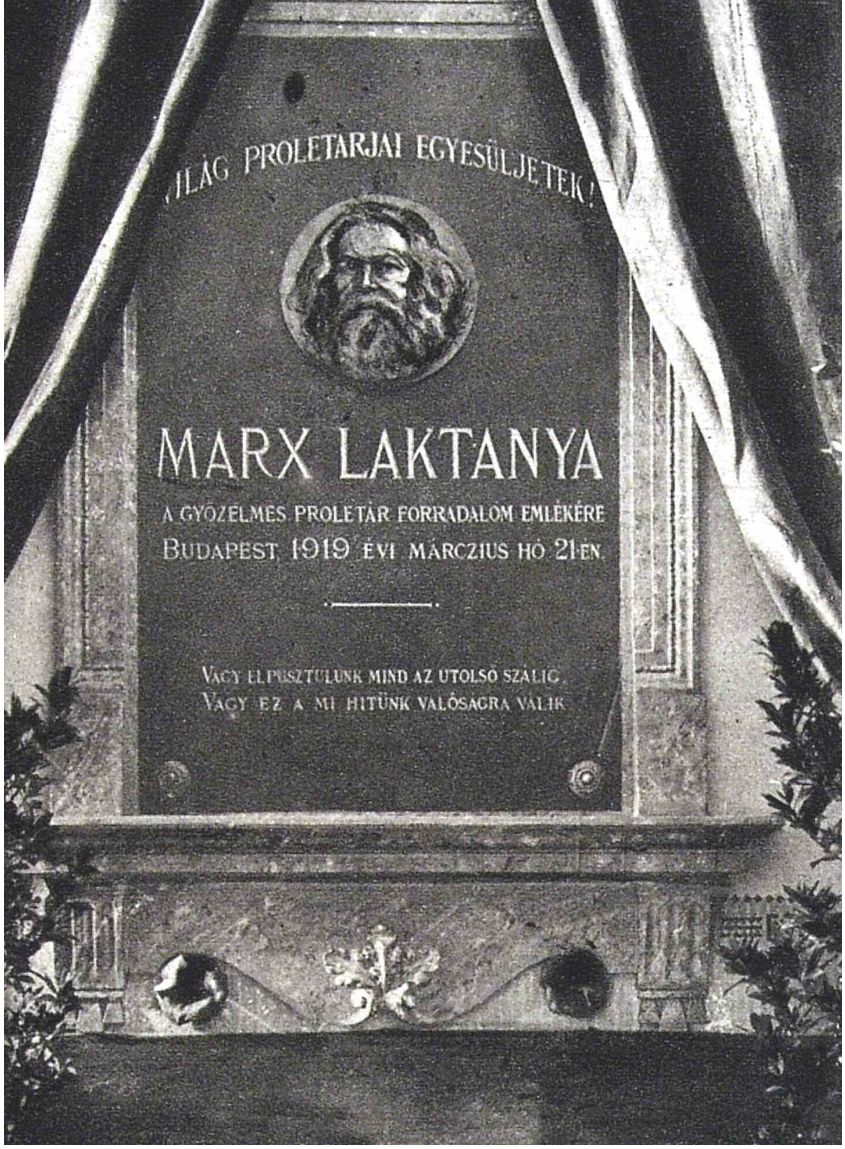
Egyes szakértők szerint Marx barátja, Joseph Weydemeyer (1818–1866) alkotta meg a proletárdiktatúra kifejezést, amikor 1852-ben *A proletariátus diktatúrája* címmel publikált egy cikket az Egyesült Államokban megjelenő, német nyelvű *Turn-Zeitung* című lapban. Ebben angol és francia történelmi példákkal próbálta igazolni, hogy a burzsoázia osztályuralmának megdöntéséhez diktatúrára lesz szükség. Marx 1852. március 5-i válaszlevelében egyetértett vele, s megállapította, hogy *„az osztályharc szükségszerűen a proletariátus diktatúrájához vezet",* amely átmenet lesz az osztály nélküli társadalom felé. Részletesen azonban nem dolgozta ki a proletárdiktatúra elméletét, s *A gothai program kritikájá*ban csak ennyit állapított meg: *„A tőkés és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben a tőkés társadalom forradalmi úton kommunista társadalommá alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint a proletariátus forradalmi diktatúrája."*

Karl Kautsky (1854–1938) és Julius Martov (1873–1923) szocialista gondolkodók Leninnel vitázva egyaránt azt állították, hogy Marx számára a proletárdiktatúra nem egy konkrét politikai szervezet teljhatalmát jelentette, hanem mindössze egy társadalom osztálytartalmát. A burzsoázia uralma parlamentáris viszonyok közepette is „burzsoádiktatúra", a proletariátusé pedig proletárdiktatúra lesz, akár erőszakmentesen, akár erőszakkal vezetik be. Kautsky ezt azzal támasztotta alá, hogy Marx és Engels proletárdiktatúrának tartotta az 1871-es párizsi kommünt is, holott szabad választásokkal alakult meg, demokratikus elvek alapján.

A marxizmus megalapítói valójában alapos bírálatban részesítették a párizsi kommünt, amíg működött – véres leverése után azonban védelmükbe vették. *A polgárháború Franciaországban* című tanulmányában Marx azt írta róla, hogy *„lényegében a munkásosztály kormánya volt, annak a harcnak a terméke, amelyet a termelő osztály az elsajátító osztály ellen vívott, az a végre felfedezett politikai forma, amelyben a munka gazdasági felszabadítása lehetővé vált".* Engels pedig ugyanehhez a műhöz írt, 1891-es utószavában a proletariátus diktatúrájának nevezte.

Kissé meg is szépítették a valóságot: Marx kijelentette, hogy a kommün *„tagjainak többsége természetszerűleg munkás vagy a munkásosztály elismert képviselője volt".* Pontosabb lett volna úgy fogalmazni, hogy a tagok fele tartozott a munkásosztályhoz, a többi kistulajdonos és értelmiségi volt. Marx, majd őt követve Lenin is azt állította, hogy a kommün tagjai „munkásmunkabérért" látták el a közszolgálati tevékenységet. Valójában a kommün 6000 frankban maximálta alkalmazottjainak éves fizetését, ami négyszerese volt egy

„AZ OSZTÁLYHARC SZÜKSÉGSZERŰEN A PROLETARIÁTUS DIKTATÚRÁJÁHOZ VEZET." (KARL MARX)

A budapesti Marx Károly laktanyában létesített emléktábla a leleplezési ünnepségen. Csillag István alkotása, 1919

munkás évi átlagkeresetének, s megfelelt az ezredesek éves fizetésének.

Annyi bizonyos, hogy Marx és Engels nem tekintette a terrort a proletárdiktatúra nélkülözhetetlen eszközének. A terroron *„olyan emberek kormányzatát értjük* – írta Engels Marxnak 1871. szeptember 4-én –, *akik rémületet keltenek, pedig megfordítva, olyanok uralma ez, akik maguk vannak megrémülve. A terror nagyrészt haszontalan kegyetlenségekből áll, amelyeket olyan emberek követnek el önmaguk megnyugtatására, akik maguk félnek."* A terror szükségességét hangsúlyozó bolsevikokkal tehát aligha értettek volna egyet.

Lenin és követői

A történelem nem igazolta az ortodox marxizmus tételeit. A kapitalista piacgazdaság fejlődésének és a szociális törvénykezésnek köszönhetően a proletariátus életszínvonala emelkedni kezdett. Ennek eredményeként a munkások nagy része elfogadta a polgárság értékeit (család, tulajdon, vallás, hazafiasság), s életmódját is követendő példának tekintette. Európa országaiban egyre csökkent a forradalmi pártok támogatottsága. Nagy-Britannia munkásosztálya sohasem volt forradalmi, megelégedett a szakszervezeti mozgalommal és a választójog kiterjesztésével. Franciaországban Jean Jaurès követői úgy vélekedtek, hogy Marx híres kijelentésének dacára a munkásoknak igenis van hazájuk, érdemes bekapcsolódniuk a békés, parlamentáris politikai küzdelmekbe, az új világot pedig nem a republikánus rendszer megdöntésével, hanem annak továbbfejlesztésével kell megvalósítani. Németországban széles körökben terjedt Eduard Bernstein revizionizmusa. A szocialisták többsége lemondott a forradalmi eszközökről, az erőszakról, a felkelésről és a proletárdiktatúráról. Kiderült, hogy a mozgalom eredeti céljait (a társadalmi igazságosságot, a jobb élet- és munkakörülményeket, a nagyobb egyenlőséget és a politikai szabadságjogokat) a piacgazdaság és a parlamentáris rendszer megdöntése nélkül, békés úton is el lehet érni.

Az Orosz Birodalom lakói azonban nem szerezhettek tapasztalatokat a szakszervezeti mozgalom és a parlamentáris küzdelmek eredményeiről. Ezért itt több követőre talált egy olyan szocialista mozgalom, amely hű maradt mind a régi célokhoz (a kapitalista piacgazdaság és a parlamentáris rendszer felszámolásához), mind a régi eszközökhöz (a felkeléshez és a diktatúrához). Vlagyimir Iljics Lenin (1870–1924) a régi, forradalmi diktátorok nyomdokaiba lépve *Mi a teendő?* című tanulmányában kifejtette, hogyan kell a nép nevében diktatúrát gyakorolni a nép felett. A munkásosztály csak a „szakszervezeti tudatosság" szintjére tud eljutni, vagyis jobb bérért, kedvezőbb munkakörülményekért harcol, nem a kapitalista társadalmi rend megdöntéséért. A forradalmi tudatosságot ezért a munkásság „élcsapatának", forradalmi pártjának kell képviselnie. E forradalmi párt tagjaitól viszont Lenin azt követelte, hogy pártmunkát is végezzenek, amelyre a gyári munkásoknak kevéssé volt idejük és lehetőségük. Ennek következtében a „proletárok pártjának" nevezett bolsevik szociáldemokrata frakció értelmiségi hivatásos forradalmárok pártjává vált.

A proletárdiktatúra eszméje kulcsfontosságú volt Lenin számára: *„Olyan nagyfontosságú kérdés, hogy az, aki elveti vagy csak szavakban ismeri el, nem lehet a szociáldemokrata párt tagja."* A proletariátus diktatúráját annak élcsapata, a párt gyakorolja, s aki *„csak valamelyest is gyengíti a proletariátus pártjának vasfegyelmét – különösen a proletariátus diktatúrája idején –, az ténylegesen a burzsoáziát segíti a proletariátus ellen".* A vasfegyelemmel irányított pártban pedig a vezetőé a végső szó, mert *„a történelem már régen megmutatta, hogy a nagy forradalmak harcuk során nagy embereket vetnek felszínre, és olyan tehetségeket fejlesztenek ki, amilyenek azelőtt lehetetlennek látszottak".* Az *„igazság monopóliumától",* amely a totalitárius gondolkodásmód jellegzetessége, Lenin gyorsan eljutott a totalitárius hatalom és a terror igazolásáig.

A terror hatásairól

BENJAMIN CONSTANT A FORRADALMI DIKTATÚRÁRÓL

„Amikor egyszerre ítélnek el egy bűnöst és egy ártatlant, akkor kétségkívül rettegés tölti el minden bűnös lelkét, akárcsak minden ártatlanét. A bűnös megbüntetése azonban éppen elegendő lett volna annak érdekében, amire szükség volt. A bűnösök ugyanígy reszkettek volna akkor is, ha csak a bűnre sújtanak le. Amikor egyszerre pillantunk meg egy atrocitást és igazságszolgáltatást, óvakodnunk kell attól, hogy e két dolgot egy rettenetes egésszé olvasszuk össze! […]

Azt állítják, hogy ezeknek az atrocitásoknak megvolt a maguk eredménye, s mivel a halál nem válogatott, mindenki reszketett. Igen, kétségkívül mindenki reszketett, csakhogy elegendő lett volna, ha csak valamennyi bűnös reszket, és megvádolt, de ki nem vallatott nyolcvanéves öregeknek és tizenöt éves kislányoknak a kivégzésére nem volt szükség ahhoz, hogy az összeesküvőket megrémítsék.

Azt a következtetést vontam le, hogy a terrorból semmi jó sem származott. A terror oldalán ott voltak azok az eszközök, amelyekre minden kormánynak szüksége van, ezek azonban a terror nélkül is ott lettek volna, a terror pedig megrontotta és megmérgezte őket, amikor összekeveredett velük. […] Megtévesztő dolog, hogy azért dicsérjük a terrort, mert leküzdötte azokat az akadályokat, amelyeket maga hozott létre […] A kár, amit a terror okoz, helyrehozhatatlan, ha sikerül elterjeszteni azt az elgondolást, hogy minden olyan forradalomban terrorra van szükség, amely a szabadságot tűzte ki céljául."

(Des effets de la terreur [A terror hatásairól], röpirat, 1797)

Lenin teóriája

DEMOKRÁCIA ÉS DIKTATÚRA

„Ti megsértettétek a szabadságot, az egyenlőséget, a demokráciát – kiáltják nekünk mindenfelől, és arra hivatkoznak, hogy alkotmányunkban a munkás és paraszt nem egyenlő, hogy az alkotmányozó gyűlést szétkergettük, hogy erőszakkal elvesszük a gabonafelesleget stb. Erre azt feleljük: nem volt még olyan állam a világon, amely annyit tett volna a dolgozó parasztságot évszázadok óta kínzó tényleges egyenlőtlenség, tényleges rabszolgaság megszüntetése érdekében, mint a miénk. De sohasem fogjuk elismerni a spekuláns paraszt egyenlőségét, mint ahogy nem ismerjük el a kizsákmányoló és a kizsákmányolt, a jóllakott és éhező »egyenlőségét« sem, mint ahogy nem ismerjük el az előbbi szabadságát az utóbbi kifosztására. És azokkal a művelt emberekkel, akik nem akarják megérteni ezt a különbséget, úgy fogunk bánni, mint a fehérgárdistákkal, még ha demokratáknak, szocialistáknak, internacionalistáknak, Kautskyknak, Csernovoknak, Martovoknak nevezik is magukat. […]

A szocializmus az osztályok megszüntetése […] Az osztályok a proletárdiktatúra korszakában megmaradtak és megmaradnak. Ha majd az osztályok eltűnnek, nem lesz szükség diktatúrára. De a proletariátus diktatúrája nélkül az osztályok nem tűnnek el. […] A proletariátus szempontjából csak így tehető fel a kérdés: melyik osztály elnyomásától való szabadság? Melyik osztálynak melyik osztállyal való egyenlősége? Demokrácia a magántulajdon talaján vagy pedig a magántulajdon eltörléséért folytatott harc alapján? […]

Azt az elemi igazságot, hogy az egyenlőség burzsoá demokratikus fogalma egészen más, mint szocialista fogalma, folytonosan elfelejtik. De ha ezt nem felejtjük el, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a proletariátus a burzsoázia megdöntésével döntő lépést tesz az osztályok megszüntetése felé, és hogy ezt befejezze, a proletariátusnak tovább kell folytatnia osztályharcát, fel kell használnia az államhatalom apparátusát, és a harc, a befolyásolás, a ráhatás különböző módszereit kell alkalmaznia a megdöntött burzsoáziával és az ingadozó kispolgársággal szemben."

(Lenin: Gazdaság és politika a proletárdiktatúra korszakában, 1919)

Proletárdiktatúra

LEXIKONCÍMSZÓ, 1976

A szocialista forradalommal hatalomra jutott munkásosztály kormányzati rendszere; a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet állama, a szocialista állam fejlődésének első szakasza; a munkásosztály más osztályokkal meg nem osztott hatalma. Diktatúra a nép ellenségeivel szemben, demokrácia a dolgozó tömegek számára. A diktatúrát a szocializmussal szemben álló osztályok, törekvések elnyomása, valamint a külső, imperialista beavatkozás elhárítása teszi szükségessé. Új módon diktatúra: az addig kizsákmányolt többségé a korábban kizsákmányoló kisebbség felett. Célja: a kizsákmányolás teljes felszámolása. Új módon demokratikus: a dolgozó többség számára igazi demokráciát biztosít; lehetővé teszi, hogy aktívan részt vegyen a társadalmi, gazdasági, politikai élet intézésében. […]

A proletárdiktatúra különleges osztályszövetség a proletariátus és a dolgozók nem proletár rétegei között, olyan szövetség, amely a tőke ellen irányul; amelynek célja a tőke teljes kiküszöbölése, a burzsoázia ellenállásának és restaurációs kísérleteinek elfojtása, a szocializmus felépítése és megszilárdítása. E szövetségben a vezető szerep a munkásosztályé. A vezető szerep a proletárdiktatúrában állami formát ölt. A hatalom politikai alapja a munkás–paraszt szövetség. A különböző államhatalmi funkciókat nemcsak a munkásosztály képviselői tölthetik be, de a munkásosztály vezető szerepe, politikájának érvényre juttatása elengedhetetlen követelmény. A szocializmus építése során szélesedik a szövetségesek tábora, kialakul a társadalom szocialista tartalmú erkölcsi-politikai egysége. A proletárdiktatúra rendszerében a fő vezető és irányító erő a munkásosztály élcsapata, a kommunista párt.

(Munkásmozgalom-történeti Lexikon, 1976, Kossuth Könyvkiadó)

Proletariátus és diktatúra

BERTRAND RUSSELL LÁTLELETE

Az 1920-ban Oroszországba látogató angol filozófus a következőket állapította meg: „Oroszország barátai itt úgy vélik, hogy a proletariátus diktatúrája mindössze a képviseleti kormányzás új formája, melyben csak a dolgozó férfiaknak és nőknek van szavazatuk. […] Azt hiszik, hogy a proletariátus proletariátust jelent, de a diktatúra nem egészen jelent diktatúrát. Ennek az ellenkezője igaz. Amikor egy orosz kommunista diktatúráról beszél, szó szerint érti, de amikor a proletariátusról beszél, átvitt értelemben használja a szót. A proletariátus osztályöntudatos részét érti rajta, vagyis a kommunista pártot. Olyan emberekre gondol, akik nem proletárok, mint Lenin […], de helyesen gondolkoznak, és kizárja a proletárok közül azokat a bérmunkásokat, akik nem helyesen gondolkodnak, és a burzsoázia lakájainak nevezi őket."

(The Practice and Theory of Bolshevism. London, 1920, George Allen & Unwin.)

Leszek Kołakowski (1927–2009) lengyel filozófus az alábbiakban foglalta össze a proletárdiktatúra lenini értelmezésének következményeit. A hatalom megszerzése után a marxista párt nyugodtan figyelmen kívül hagyhatja az éretlen tömegek akaratát. *„Sőt, ezt meg is kell tennie, különben elárulná történelmi küldetését.* […] *A proletár tudatosságnak efféle koncepciója szerint a szellem felett gyakorolt diktatúra teljesen igazolható: a párt valójában jobban tudja a társadalomnál, melyek a társadalom valódi (vagyis nem az empirikus) kívánságai, érdekei és gondolatai. Ha pedig a párt szelleme egyetlen vezetőben testesül meg – mint a társadalmi egység legmagasabb rendű kifejeződésében –, akkor el is jutottunk a végső egyenletig: igazság = proletár tudatosság = marxizmus = a párt ideológiája = a pártvezetők ideológiája = a főnök döntései. Az elmélet, amely a proletariátust kiváltságokkal ruházta fel a megismerés terén, abban a kijelentésben kulminál, hogy Sztálin elvtárs sohasem téved."*

„A párt valójában jobban tudja a társadalomnál, melyek a társadalom valódi kívánságai, érdekei és gondolatai." (Lenint idézve Leszek Kołakowski)

Vajon mi lesz, ha egy munkás komolyan veszi a proletárdiktatúra tanítását, és megpróbál beleszólni a kormányzat tevékenységébe? Nem sok ilyen eset volt, a munkásság ugyanis gyorsan felismerte, hogy itt elsősorban felette gyakorolnak hatalmat, az ő érdekeire hivatkozva, és többségük bölcsen vagy megfélemlítve hallgatott. 1919 áprilisának elején azonban a magyar katonák és munkások számára ez még nem volt világos, és egy tüntetés során „balról" kritizálták a Lenin magyar tanítványai által létrehozott Tanácsköztársaságot. Kun Béla ekkor kijelentette, hogy nemcsak a burzsoázia ellen kell fellépni, *„de a proletariátus ama rétegeivel szemben is, amelyek deklasszálódtak".* Borsányi György legendás Kun Béla-életrajzából

A proletárdiktatúra mellett tüntető szocialista diákok egy múzeumkerti ifjúmunkásgyűlésen, 1919. március–április

azt is megtudhatjuk, mit mondott a tüntetés kapcsán Kunfi Zsigmondnak: *„Azt én Taknyos Jánostól nem teszem függővé, hogy milyen lesz a magyarországi proletariátus sorsa."* Vagyis aki elfogadja a párt irányítását, az öntudatos proletár, aki nem, az „Taknyos Jánossá" válva „deklasszálódott".

Egy szakkifejezés sikere

A marxista–leninista történészek körében a proletárdiktatúra elnevezés használhatóságát nem lehetett megkérdőjelezni. Még történelmi előzményei is hasonló elnevezéseket kaptak: az 1793–1794-es francia forradalmi kormányzatot például a szovjet történészek jakobinus diktatúrának nevezték el, bár mind a kortársak, mind a francia történészek rendkívül ritkán használták e szóösszetételt. Ennek okát könnyen felismerhetjük, ha összehasonlítjuk Albert Mathiez francia történész *A francia forradalom* című könyvének eredeti és magyarra fordított tartalomjegyzékét. A francia kötetben a harmadik rész alcíme *La Terreur (A terror),* az 1957-es magyar kiadásban azonban ez az alcím *A jakobinus diktatúrá*ra szelídült. Vagyis a jakobinus diktatúra és a proletárdiktatúra fogalma egyaránt arra használható, hogy demokratikusabb színben lehessen feltüntetni egy-egy terrort alkalmazó politikai rendszert, hiszen a korábban elnyomott többség sújt le vele az egykori elnyomókra.

Ha áttekintjük, hogy mit is írtak a marxizmus klasszikusai a proletárdiktatúráról, csak meglepően rövid, nem különösebben kifinomult és meglehetősen kidolgozatlan értekezéseket találhatunk. Gyakorlati szempontból azonban a proletárdiktatúra tanítása rendkívül sikeres és rugalmasan használható ideológiai segédeszköznek bizonyult: ha meg kellett félemlíteni egy társadalmat, hivatkozhattak rá, de ha ilyesmire éppen nem volt szükség, meg is lehetett feledkezni róla. A kelet-európai, kommunista irányítás alatt álló országokban lehetőleg minél ritkábban emlegették. Bizonyos nyugat-európai körökben viszont egészen a 20. század közepéig nagyon komolyan vették. Különösen a baloldali franciák, akik a nagy múlt illúzióját sugalló forradalmi diktatúra emlékét a nemzeti örökség részének tekintették.

Azt a rendszert, amelyet Magyarországon 1919 tavaszán a szociáldemokrata és kommunista politikusok létrehoztak, sokat idézett márciusi kiáltványukban „a proletárság diktatúrájának, a munkások és földművesszegények uralmának" nevezték. A proletárok azonban csekély támogatásban részesítették a kormányt, s Kun Béla a bukás idején keserűen a szemükre is hányta, hogy nem áldozták fel magukat a rendszer védelmében: *„Szerettem volna, hogy a proletariátus barikádokon harcolt volna, szerettem volna, ha a proletariátus kiment volna, hogy inkább meghal, de nem hagyja ott az uralmát."* Búcsúzásként pedig kijelentette, hogy *„ennek a proletariátusnak, elvtársaim, a burzsoázia legkíméletlenebb, legkegyetlenebb diktatúrájára van szüksége, hogy megtanuljon forradalmi lenni."*

Hogyan nevezzük azt a rendszert, amelyről vezetője elismerte, hogy nem részesült a proletariátus támogatásában? A kortársak az orosz „szovjet" szó tükörfordításával „tanácshatalomnak" nevezték, bár a különböző, népi tanácsok itt is ugyanolyan csekély hatalommal rendelkeztek, mint Oroszországban. A Horthy-korszakban sokan „a magyar kommün" néven emlegették, minden bizonnyal a párizsi kommün mintájára. Csakhogy a „kommün" szó eredetileg egy város önkormányzatát jelentette franciául, s egy egész ország állami berendezkedésére aligha alkalmazható. A második világháború után az 1919-es elnevezés (Magyarországi Tanácsköztársaság) módosított változatát használták Magyar Tanácsköztársaság formában. A rendszer diktatórikus jellegére ez az elnevezés nem utal. A „magyar" jelző hazafiasabb hangzású, mint a puszta földrajzi helyre utaló „magyarországi", a „köztársaság" pedig a szélesebb közösség által gyakorolt, demokratikusabb hatalomgyakorlás eszméjét idézi fel.

Az 1989-es rendszerváltás után újra elterjedt a proletárdiktatúra név. Használói ezzel a rendszer erőszakos jellegét hangsúlyozhatták, és arra is hivatkozhattak, hogy Kun Béla és társai is így nevezték ezt az államformát. Csakhogy ezzel újra a nagyipari munkássággal hozzuk kapcsolatba azt a rendszert, amely a munkásokat ugyanúgy elnyomta, mint a társadalom többi részét.

Száz év elteltével itt lenne az ideje, hogy végre „nevén nevezzük a gyereket", s ne próbáljuk vitatható elnevezésekkel kedvezőbb színben feltüntetni. Ezt a rendszert egyetlen kontinensen sem sikerült demokratikus eszközökkel létrehozni. A kommunista pártok hatalmi vákuumokat kihasználva, több-kevesebb fegyveres erőszakkal jutottak hatalomra, s mivel nem voltak képesek társadalmi támogatást biztosítani rendszerüknek – még a proletariátus körében sem, amelyre oly sokat hivatkoztak –, kizárólag a terror eszközével, a társadalom megfélemlítésével vagy pedig egy kommunista nagyhatalom fegyveres támogatásával maradhattak hatalmon. Amint felhagytak a terrorral vagy megszűnt a külső támogatás, a rendszer összeomlott.

Nevezzük tehát annak, ami volt: kommunista diktatúrának.

KOLONTÁRI ATTILA

PROLETÁRDIKTATÚRA

A SZOVJET INTÉZMÉNYRENDSZER KIÉPÍTÉSE ÉS SAJÁTOSSÁGAI

Az 1917 őszén hatalomra jutó bolsevikok a polgárháború küzdelmeivel párhuzamosan teljesen új intézményrendszert építettek ki. A régi rendszer hatalmi struktúrái szétestek, nem működtek, ami megmaradt, azt ők maguk verték szét tudatosan, és hoztak létre helyettük újakat a törvényhozás, államigazgatás, helyi és országos közigazgatás szintjein. Mivel az ebből az intézményrendszerből kinövő sztálini modell képezte a későbbiekben valamennyi, a „szocializmus útjára” kényszerített ország politikai berendezkedésének alapját, genezisének vizsgálata fontos tanulságokkal szolgálhat.

A bolsevikokat és a párt vezérkarát, Lenint is beleértve, egyszerre jellemezte forradalmi messianizmus és nagyfokú erkölcsi relativizmus, erőteljes ideológiai elkötelezettség, doktriner gondolkodás és állandó improvizálás. Elsődlegesen világrendszerben gondolkodtak, a világforradalom győzelmében reménykedtek, a rendelkezésükre álló eszközökkel azt igyekeztek elősegíteni, ugyanakkor a hatalmat egy adott országban szerezték és tartották meg, mindenekelőtt az államot eluraló, általuk is teremtett káosszal kellett kezdeniük valamit. Diktatúrájukat, hatalmi gépezetüket polgárháborús körülmények között, rendkívüli intézkedések egész sora segítségével építették ki. Kérdés volt azonban, hogy ez a hatalom miként konszolidálódik.

Forradalom és a diktatúra

A proletárdiktatúra kifejezés először Marx és Engels munkáiban jelenik meg, ám ők nem gyakran használják és meglehetősen általános formában beszélnek róla mint a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet fázisáról. A proletárdiktatúra kérdése Lenin munkásságában válik igazán központi problémává. A proletariátust mindenekelőtt *„fel kell készíteni az uralkodásra". Mi a teendő* című munkájában Lenin azt fejtegeti, hogy a munkásság önmagában nem rendelkezik szociáldemokrata (forradalmi) öntudattal, és magától képtelen ennek kimunkálására. Ezt a mentalitást kívülről kell bevinni a munkásosztály tudatába, ez pedig a forradalmi értelmiség feladata. A cél eléréséhez szükség van hivatásos forradalmárok elszánt csapatára, akik nemcsak szabadidejüket, hanem egész életüket a forradalom ügyének szentelik.

További fontos eleme volt Lenin gondolkodásának a végletesen kétpólusú jelleg. A mi és ők harcában – különösen ha a hatalom kérdéséről volt szó – számára nem létezett kompromisszum vagy köztes megoldás. Már az 1905-ös forradalom idején a következőket vetette papírra: *„Aki kitér a harc elől, az a feketeszázasok uralmát támogatja. Aki nem támogatja a forradalmat, az a forradalom ellen van. Aki nem forradalmár, az feketeszázas."*

Lenin számára a forradalom és a diktatúra egymástól elválaszthatatlan, csak együtt értelmezhető fogalmak voltak, úgy vélte, a diktatúra feladata bevégezni, amit a forradalom elkezdett: a forradalom ellenségeinek (Lenin gyakorlatilag ide sorolta a bolsevikok valamennyi politikai ellenfelét) szétzúzását és megsemmisítését. Ezt a diktatúrát Lenin több írásában úgy jellemezte, mint a munkásosztály *„vas keménységű, könyörtelen és szilárd hatalmát, ami semmitől nem retten vissza"*, ugyanakkor számos megnyilatkozásában maga is a párt diktatúrájával azonosítja. *„Igen, egyetlen párt diktatúrája! Mi ezen az alapon állunk és ezt nem adhatjuk fel, mert ez az a párt, amely az évtizedek során az egész gyári üzemi, ipari munkásság előőrsévé vált.* […] *Ez a párt egybefonódott a munkásosztállyal, melyet csak egyedül ő képes vezetni a régi rend mély és gyökeres átalakításának útján."*

Állam és forradalom

Elméleti síkon Lenin az októberi hatalomátvétel előtti hetekben írt, *Állam és forradalom* című művében tett kísérletet a jövő általa elképzelt szocialista államának felvázolására, a proletariátus és az államhatalom viszonyának bemutatására. Az államot az osztályuralom, az osztályelnyomás intézményének tekintette. Következésképpen a hatalom megragadása során a proletariátusnak teljesen szét kell zúznia a kapitalizmustól örökölt struktúrákat (a bürokráciát, a hadsereget és a rendőrséget), és a legyőzött ellenséggel szemben létre kell hoznia saját elnyomó apparátusát, diktatúráját. A *„felfegyverzett munkástömegek vasöklét"* tekintette olyan álta-

lános eszköznek, amely képes a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet során felmerülő minden problémát kezelni, biztosítani az átmenethez szükséges *„legszigorúbb vasfegyelmet”*. Ezt a felfegyverzett munkásságot gyakorlatilag az új típusú állammal azonosította, melynek legfontosabb feladata a politikai hatalom birtokában az *„elnyomók elnyomása”*.

Az átmeneti szakaszt *„példátlan elkeseredettségű osztályharcként”* láttatta, másutt viszont azt fejtegette, hogy *„a kisebbség elnyomása a tegnapi bérrabszolgák tömegei által aránylag olyan könnyű, olyan egyszerű és természetes dolog, hogy sokkal kevesebb vért fog követelni, mint a rabszolgák, jobbágyok, bérmunkások lázadásainak elnyomása, és az emberiségnek sokkal kevesebb áldozatába fog kerülni”*. Az új rendszer – Lenin megfogalmazása szerint – demokrácia lesz a többség, diktatúra a kisebbség számára.

Ebben az átmeneti időszakban – amit hol a kommunizmus első szakaszának, hol szocializmusnak nevez – tehát még fennmarad az állam, ráadásul mindenre kiterjedő ellenőrző funkciót fog gyakorolni a termelés és elosztás területén. Minden polgár az egész népre kiterjedő állami szindikátus fizetett alkalmazottjává válik, az egész társadalom egy iroda és egy gyár lesz, ahol egyenlő a munka és egyenlő a fizetés.

A *„megvásárolható és rothadt”* parlamentarizmusról Lenin úgy nyilatkozott, hogy a parlament burzsoá szócsépelde, ahol a választók néhány esztendőnként egyszer eldönthetik, hogy az uralkodó osztály mely tagja fogja a népet elnyomni és eltiporni. A Lenin által emlegetett átmeneti fázisban a választások és a képviseleti rendszer megmaradnának, megszűnne azonban a hatalmi ágak (mindenekelőtt a törvényhozó és a végrehajtó hatalom) szétválasztása. A képviseleteknek „dolgozó testületté” kellene válniuk, a képviselőknek maguknak kell végrehajtaniuk az általuk hozott törvényeket, nekik kell ellenőrizniük, hogy mindez miképp működik a gyakorlatban, *„az életben, és közvetlenül viselik a felelősséget választóik előtt”*. A proletárdiktatúra leendő államát *„Kommün típusú demokrata köztársaságként”*, a *„Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek”* köztársaságaként definiálta.

Lenin egész eszmefuttatását áthatja a gyűlölet mindennel és mindenkivel szemben, akit és amit gondolatmenete során a legcsekélyebb kapcsolatba tud hozni a kapitalizmussal és a kapitalistákkal. A felfegyverzett munkásságnak ugyanakkor valamiféle kollektív bölcsességet tulajdonít, az erőszakot, a kényszert pedig minden másnál hatékonyabb eszköznek tartja a problémák megoldására, a társadalom átnevelésére.

„Szovjet parlamentarizmus”

Szervezeti előzmények terén a bolsevikok mindenekelőtt a szovjetekre (tanácsok) építhettek. Ezek elődei az 1905–1907-es forradalom során jöttek létre, kezdetben egyes üzemek területén a gyári munkások megmozdulásainak, sztrájkjainak irányítására, később egy-egy településre terjedt ki a hatáskörük. A szovjetek prototípusának az 1905 májusában Ivanovo-Voznyeszenszkben létrehozott munkásmeghatalmazottak tanácsát szokták tekinteni. A városi sztrájkhullám során a gyárosok a spontán összeverődött tömeggel nem, de megválasztott vezetőikkel hajlandóak voltak szóba állni. Ennek hatására került sor a meghatalmazottak megválasztására. A testület feladata a sztrájk szervezése, a hatóságokkal és a gyártulajdonosokkal való tárgyalás volt.

1905 folyamán összesen 62 szovjet megalakulásáról tudunk a hatalmas országban, ezek többsége mindössze néhány hétig működött (Szentpéterváron pl. – a régi naptár szerint – október 13-tól december 3-ig, Moszkvában november 21-től december 15-ig). Működésük a közvetlen demokrácia jegyeit hordozta magán. A forradalom leverésével és a központi hatalom konszolidációjával párhuzamosan a szovjetek is beszüntették tevékenységüket. 1917-ben, a cári monarchia bukását követően azonban viharos gyorsasággal alakultak újjá, számuk tavaszra elérte a 600-at.

Már a kezdeti időszaktól jelen volt az a törekvés, hogy a szovjeteket valamiféle országos hálózat kapcsolja össze. 1917. június 3-án (16-án) ült össze Péterváron a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek I. Összoroszországi Kongresszusa. A küldöttek többsége az eszerek és mensevikek soraiból került ki. A kongresszus állandó vezető testületet választott Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság néven, elnöke a mensevik Nyikolaj Csheidze lett. A kongresszuson Lenin bejelentette, a bolsevik párt kész egymaga vállalni a kormányzás felelősségét. A kongresszust követően került sor az első nagyszabású, fegyveres erőpróbára, amely ekkor még a bolsevikok vereségével végződött. Július 3–5-én (16–18-án) részben az anarchisták, részben a bolsevikok befolyása alatt álló munkások és katonai egységek részvételével tüntetésekre, zavargásokra került sor Péterváron. Bár a demonstráció a *„Minden hatalmat a Szovjeteknek!”* jelszó jegyében zajlott, a Központi Végrehajtó Bizottság mensevik és eszer vezetői megrettentek az egyre inkább irányíthatatlanná váló tömegtől, nem

Lenin: Hogyan szervezzük meg a versenyt?

Maguknak a kommunáknak, a falusi, városi kis sejteknek több ezer formát és módszert kell kidolgozniuk és a gyakorlatban kipróbálniuk a gazdagok, csirkefogók és naplopók nyilvántartására és ellenőrzésére. A sokféleség itt az életrevalóság garanciája, a közös cél megvalósításának záloga, hogy megtisztítsuk az orosz földet minden kártékony rovartól, a csirkefogó tetvektől, gazdagok poloskáitól stb. Az egyik helyen börtönbe dugnak néhány tucat gazdagot, egy tucat csirkefogót és egy fél tucat munkást, akik kihúzzák magukat a munka alól [...] Egy másik helyen vécétisztításra rendelik ki őket. Egy harmadikon a fogdában töltött idő letelte után sárga jellel látják el őket, hogy megjavulásukig az egész nép rajtuk tudja tartani a szemét mint kártékony embereken. A negyediken a helyszínen minden tizedik naplopót agyonlövik. Az ötödiken különböző eszközök kombinációját találják ki, és például feltételes szabadlábra helyezéssel érik el a gazdagok, a burzsoá értelmiség, a szélhámosok és huligánok gyors megjavulását. Minél sokoldalúbban teszik ezt, annál jobb, minél gazdagabb lesz a közös tapasztalat, annál biztosabb és gyorsabb lesz a szocializmus sikere, annál könnyebben fogja maga a gyakorlat kidolgozni – mert csak a gyakorlat dolgozhatja ki – a harc legjobb eszközeit és módjait.

NEM FORRADALOM – HATALOMÁTVÉTEL!

Leninben és a bolsevikokban már kortárs politikai ellenfeleik meglátták azt a kettősséget, amit az orosz történelem két szimbolikus alakjával igyekeztek megragadni. Viktor Csernovnak, a jobboldali eszerek vezetőjének, az Alkotmányozó Gyűlés elnökének az emigrációban papírra vetett megállapítása szerint: *„Októberi forradalom nem volt. Októberi hatalomátvétel volt, amely előjátéka volt Lenin-Pugacsov evolúciójának Lenin-Arakcsejevig. Előjátéka volt a vörös drapériába öltözött hamisítatlan ellenforradalomnak.”*

A mensevikek vezetője, Julij Martov 1917 decemberében írt egyik levelében a bolsevikokat kritizálva úgy fogalmaz, hogy egy gazdaságilag és kulturálisan elmaradott országban a szocializmus bevezetésével megpróbálkozni esztelen utópia, ő maga nem tudja elfogadni a szocializmusnak ezt az arakcsejevi, az osztályharcnak pedig a pugacsovi értelmezését. A kialakuló új rendszert a „lövészárkok és kaszárnyák kváziszocializmusaként” aposztrofálja.

A LÁZADÁS SZIMBÓLUMA

Az analógia megértéséhez elengedhetetlen a történeti háttér felvázolása. Jemeljan Pugacsov, az írástudatlan kozák parasztvezér a lázadás, a rombolás, a pusztítás szimbóluma az orosz történelemben. 1773-ban a Jajik (ma Ural) folyó mellől induló felkelése hamarosan országrésznyi területre terjedt ki. Pugacsov a peremvidéken felhalmozódó ösztönös elégedetlenség hullámait lovagolta meg, jövőre vonatkozó programja, elképzelése igazából nem volt, ugyanakkor „legitimációjának” ideológiai alátámasztásához felhasználta a nagy hagyományokra visszanyúló álcáreszmét, azt híresztelve magáról, hogy ő III. Péter, II. Katalin férje, a törvényes cár. A központi hatalomnak komoly erőfeszítésébe került, amíg a megmozdulást 1774 őszére le tudta verni.

AZ ERŐSZAK MEGTESTESÍTŐJE

Alekszej Arakcsejev I. Sándor kormányzatának erős embere, sokak szerint 1814 és 1825 között az orosz birodalom tényleges irányítója volt. Óriási hatalmat koncentrált a kezében, volt hadügyminiszter, a gyalogság és tüzérség főfelügyelője, az uralkodó kancelláriahivatalának irányítója, a Miniszteri Bizottság és az Államtanács ügyeinek előadója. Arakcsejev neve az állami erőszakkal, önkénnyel és reakcióval fonódott össze az orosz közgondolkodásban. Leghírhedtebb próbálkozása az úgynevezett katonai telepek bevezetése volt, ahol az élet minden területét militarizálták, végletesen szabályozták (még a párválasztást és a gyereknemzést is).

A BOLSEVIK TERROR

Az analógia mögött ott húzódik az a probléma, amivel minden politikai erőnek szembe kellett néznie az orosz forradalomban. A hatalom eltűnése, végletes meggyengülése – miközben a háború éveiben milliós tömegeket mozgósítottak és fegyvereztek fel – fékezhetetlen tömegindulatoknak nyitott utat, az elemi erejű, ösztönös lázadás szellemét keltette életre Oroszországban, ami a 16. századi „zavaros időszakra” emlékeztetett. Az egymással is küzdő politikai pártok pedig ezeket az indulatokat megpróbálták a saját javukra becsatornázni, fékezni vagy éppen eszkalálni.

A bolsevikok, amíg a hatalom megszerzése miatt érdekükben állt, szították, támogatták az alulról jövő, népi elégedetlenség minden megnyilvánulását városban és vidéken egyaránt. Majd amikor az elégedetlenség hulláma a hatalomba segítette őket, brutális módszerekkel fogták vissza az általuk is felpörgetett erőszakhullámot. Mihelyt a munkások és parasztok már nem az ideiglenes kormány miniszterei, hanem a komisszárok ellen lázadtak, rögtön ellenforradalmárokká, köztörvényes bűnözőkké, banditákká váltak, akikkel szemben a bolsevik hatalom az intézményesített állami terror teljes eszköztárával lépett fel. Ezen a téren a bolsevikok kétségtelenül sikeresebbek voltak riválisaiknál.

merték vállalni a hatalomátvétel felelősségét, és az ideiglenes kormány támogatása mellett döntöttek. A megmozdulást leverték, a bolsevik vezérkar több tagját letartóztatták, a párt illegalitásba kényszerült.

1917 őszére azonban a bolsevikok javára tolódtak el az erőviszonyok. Többséget szereztek a kulcsfontosságú pétervári és a moszkvai szovjetben, s október közepén Lenin nyomására a bolsevik vezetés a fegyveres felkelés és a hatalomátvétel mellett döntött. Ezt azonban nem a párt, hanem a szovjetek nevében tervezték végrehajtani. A Pétervári Szovjeten belül megalakították a Forradalmi Katonai Bizottságot, amely megkezdte az előkészületeket. Az október 25-re (november 7.) összehívott Munkás- és Katonaküldöttek II. Összoroszországi Kongresszusa volt hivatott legitimálni a fordulatot. Ugyan a formális demokrácia szempontjából a kongresszus maga is legitimációs problémákkal küzdött, az események menete igazolta Lenint, aki úgy vélte, ha a döntő helyeken döntő erőfölényt tudnak kiharcolni, akkor megszerzik és meg is tudják tartani a hatalmat.

A kongresszuson az 1429 szovjet kevesebb mint egyharmada, 402 képviseltette magát, az október 25-ig regisztrált 518 küldöttből 250 bolsevik, 159 eszer, 60 mensevik volt. Ráadásul az ország lakosságának döntő többségét kitevő paraszti társadalom szovjetjei a kongresszuson nem vettek részt. (A Parasztküldöttek Szovjetjei decemberben tartották második kongresszusukat, amelyen a küldöttek eleinte élesen elítélték a bolsevik hatalomátvételt. Közel két hétbe telt, amíg a bolsevikok a baloldali eszerek segítségével szakadást tudtak előidézni a delegátusok soraiban, innentől kezdve a két tábor küldöttei külön üléseztek, a baloldaliak a parasztság egyedüli legitim képviselőinek nyilvánították magukat.)

A második szovjetkongresszus megnyitásának időpontjára a Forradalmi Katonai Bizottság által irányított, bolsevikokhoz hű katonai egységek a főváros stratégiai pontjainak nagy részét ellenőrzésük alá vonták. A mensevik és eszer küldöttek, valamint az előző szovjetkongresszus Központi Végrehajtó Bizottsága elítélték a bolsevikok kalandor akcióját, s elhagyták a kongresszust. A Téli Palota elfoglalását és az ideiglenes kormány tagjainak letartóztatását követően a jelenlévők elfogadták a Lenin által szövegezett felhívást a munkásokhoz, parasztokhoz és ka-

tonákhoz, melyben közölték, hogy a kongresszus saját kezébe veszi a hatalmat, egyúttal elrendeli, hogy a hatalom helyi szinten a szovjetek kezébe menjen át, melyek kötelesek gondoskodni az igazi forradalmi rendről. Hogy ez utóbbi pontosan mit jelent és ki fogja ennek tartalmát meghatározni, a szöveg homályban hagyta.

Tiszavirág-életűnek bizonyultak azok a kísérletek, melyek a kongresszuson és azt követően arra irányultak, hogy a szovjetekben magukat képviseltető pártok valamiféle szocialista egységkormányt hozzanak létre. A Kamenyev által vezetett „mérsékelt bolsevikok" részéről megvolt erre a hajlandóság, és erre hívott fel beszédében Julij Martov is. Lenin ugyanakkor tudatosan olyan helyzetet akart teremteni, amely kizárja, hogy a mérsékelt szocialisták érdemi szerepet tudjanak játszani bármiféle koalícióban (ezért ragaszkodott ahhoz, hogy az ideiglenes kormányt még a kongresszus kezdete előtt megdöntsék). Egyedül a baloldali eszerek léptek a bolsevikokkal való együttműködés útjára. Ez azonban mindössze néhány hónapig tartott és nem mentette meg a pártot a felmorzsolódástól.

A szovjetek jelentették tehát azt a színfalat, amely mögé bújva a bolsevik párt kiépítette a maga diktatúráját Oroszországban. A szovjetek neve megjelent az ország elnevezésében is (Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság, Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége). 1918 folyamán a bolsevikok egységesítették a szovjetek addig meglehetősen kaotikus struktúráját. Az 1918 júliusában elfogadott alkotmány szerint a központi és a helyi hatalom teljessége is a szovjeteket illette meg. A főhatalmat a kongresszusok közötti szünetben az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság (ÖKVB) gyakorolta, a bizottság elnökévé előbb Lev Kamenyevet, majd az ő lemondása után Jakov Szverdlovot választották.

A kongresszusi küldöttek megválasztásánál nem az általános, egyenlő és közvetlen választás elvét követték. Összességében a városi szovjetek részéről 25 ezer választó, míg a falusi szovjetek esetében 125 ezer választó delegált egy küldöttet a kongresszusra. Magyarán egy munkás szavazata ötször akkora súllyal esett latba, mint egy paraszté. Viszont megfosztották szavazati jogától az összes ún. *„nem dolgozó elemet",* akik bérmunkát alkalmaztak, nem munkabérjellegű jövedelmük volt (pl. kamat, osztalék), a kereskedőket, egyházi személyeket, a volt rendőrség munkatársait stb.

Lev Davidovics Trockij (1879–1940) katonák között

Még az alkotmány elfogadása előtt az ÖKVB rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében minden szovjetnek ki kellett zárnia soraiból mensevik és eszer tagjait, ezen pártok választott képviselői elvesztették mandátumaikat. A lépést azzal indokolták, hogy az eszerek és mensevikek országszerte nyíltan támogatják az ellenforradalom minden formáját. Volt, ahol egész egyszerűen szétkergették a nekik nem megfelelő összetételű szovjeteket. Az intézkedés végrehajtását követően a szovjetek gyakorlatilag teljes egészében bolsevik irányítás alá kerültek. Az 1921-es kronstadti lázadásnak nem véletlenül lesznek meghatározó jelszavai: *„Szovjeteket bolsevikok nélkül!", „Minden hatalmat a szovjeteknek és ne a pártoknak!"* Követelték a szovjetek újraválasztását, valamennyi szocialista párt szabad működésének engedélyezését. Röplapjaikon egy harmadik forradalom szükségességéről beszéltek, ezúttal a bolsevik diktatúra ellen.

A KORMÁNYZAT

„Nos hát, ha már elkövettük azt az ostobaságot, hogy átvettük a hatalmat, kormányt kell alakítanunk" – jelentette ki Kamenyev a hatalomátvétel éjszakáján. Az új kormány a Népbiztosok Tanácsa lett. Trockij emlékirataiban magának tulajdonítja a „keresztapaságot". Állítása szerint mindenképpen kerülni akarták a tömegek előtt lejáratott „minisztérium", „miniszter" elnevezéseket. Lenin el volt ragadtatva Trockij javasla-

tától: *„Népbiztosok Tanácsa… Ez nagyszerű: ennek rettenetesen forradalomszaga van!”*

A Népbiztosok Tanácsának elnöke Lenin lett. Amennyire az eseményekkel kapcsolatos memoárirodalomból ki lehet hámozni, Lenin a Központi Bizottság ülésén eredetileg Trockijt javasolta a testület élére. A „forradalom vezéreként” valószínűleg nem akart formális felelősséggel járó pozíciót. Érdemes megjegyezni, hogy kezdetben maga Trockij is ódzkodott a kormányzati szerepvállalástól. Az első napok kaotikus körülményei között a mérsékelt bolsevikok tárgyaltak a vasutas-szakszervezet, valamint a mensevikek és az eszerek képviselőivel egy olyan szocialista egységkormány létrehozásáról, amelyben sem Lenin, sem Trockij nem kapna helyet. A Központi Bizottság lenini többsége azonban elutasította ezeket a próbálkozásokat. A mérsékeltek (Kamenyev, Rikov, Nogin stb.) erre lemondtak minden pozíciójukról, és kiléptek a párt központi bizottságából is, rövid idő elteltével azonban, vereségüket belátva, visszatértek a vezetésbe.

A Népbiztosok Tanácsa megalakulásáról szóló dekrétumban az szerepel, hogy a testület az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáig irányítja az országot. A bolsevikok nem vállalták annak kockázatát, hogy az ideiglenes kormány által kitűzött választásokat ne tartsák meg. Mivel azonban ezeken számukra kedvezőtlen eredmény született (a többséget a jobboldali és centrista eszerek szerezték meg), egynapos ülésezés után az Alkotmányozó Gyűlést feloszlatták, a gyűlés védelmében szervezett tüntetést szétverték. Ezzel a Népbiztosok Tanácsa mint kormány állandó intézménnyé vált, amely egyszerre rendelkezett jogalkotási, végrehajtói és adminisztratív jogkörrel. A tanács tagjai az ágazati népbiztosságok vezetői voltak (a beosztás nagyjából a szokásos miniszteriális struktúrának felelt meg: külügyi, belügyi, hadügyi, igazságügyi, pénzügyi, közlekedésügyi stb.). Minden népbiztosság élén kollégium állt, melynek vezetője az adott népbiztos volt.

Különösen a kezdeti időszakban számos problémát és komoly feszültséget okozott a hatáskörök és hatalmi jogosítványok nem megfelelő elhatárolása a Népbiztosok Tanácsa és az ÖKVB között. Bár az 1918-as alkotmány formálisan alárendelte a Népbiztosok Tanácsát és a népbiztosokat a főhatalom gyakorlójaként definiált testületnek, a gyakorlatban ennek nem sikerült érvényt szerezni. Jelentősége ennek igazából addig volt, amíg az ÖKVB soraiban más pártok képviselői is megtalálhatók voltak. A bolsevikok amúgy is tagadták a hatalmi ágak szétválasztásának „burzsoá elvét”. Maga az ÖKVB sem állandóan ülésező testület volt, egyes ülésszakai között feladatköreit az Elnökség gyakorolta. Az Elnökség külön apparátussal rendelkezett, egyfajta kollektív államfői testület volt. Elnöke, aki egyben az ÖKVB elnöke is volt, az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságok Szövetsége (OSZFSZK), illetve 1922-től a Szovjetunió államfőjének számított.

A kormányzati struktúra tovább bonyolódott a Szovjetunió létrehozását követően, hiszen az új államban egyrészt létezett szövetségi szintű kormányzat, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa, de minden tagköztársaságnak, többek között az OSZFSZK-nak is, megvolt a maga Népbiztosok Tanácsa, benne az ágazati népbiztosságokkal. Hasonló „megkettőződési” folyamat játszódott le a Szovjetunió megalakulásakor a többi intézmény esetében is.

Rendkívüli állapot

Oroszország előtt 1917 folyamán elméletben négy lehetséges út állt: 1.) a nyugati parlamentáris alkotmányos modell; 2.) a közvetlen és részvételi demokrácia jegyeit magán viselő szovjet típusú berendezkedés (amelyhez hasonló másutt nem létezett a világban); 3.) egy erőskezű, a káoszon úrrá levő, „rendteremtő” tábornok diktatúrája; 4.) a bolsevik párt diktatúrája. A körülmények alakulása miatt az első kettő megvalósulására egyre kisebb esély mutatkozott. Az alternatívák véres összecsapásából végül a negyedik változat került ki győztesen.

Az új hatalom intézményrendszerének kiépítésére a polgárháború körülményei között került sor. Mint láttuk, az új rend megszilárdításában Lenin eleve nagy szerepet szánt az erőszaknak, a szocializmus útjában álló politikai erők, társadalmi csoportok felszámolásának. Lenin gondolatvilágában ez az erőszak korántsem valamiféle öncélú eszköz volt, hanem mindig alárendelődött a szocializmus és a világforradalom ügyének. Ennek előmozdítása érdekében azonban semmilyen áldozatot nem tartott túl nagynak.

A forradalmat követő időszakban a „rendkívüli állapot”, a „különleges intézkedések politikája” a mindennapok részévé vált Oroszországban. A polgárháborúban a harcoló felek mindegyike igyekezett a maga különleges szerveit létrehozni, melyeknek fontos szerepet szánt hatalma megszilárdításában. A valamennyire parlamentre emlékeztető Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságon és a kormány szerepét betöltő Népbiztosok Tanácsán túl a bolsevikok a legkülönfélébb bizottságokat, testületeket hívták életre, ezek mindegyike parancsokat, rendeleteket, utasításokat adott ki, s próbálta azokat végrehajtani vagy végrehajtatni.

A Pétervári Szovjet által létrehozott Forradalmi Katonai Bizottság a bolsevik hatalomátvételben töltötte be az irányító központ szerepét. Miután november végén feloszlatták, feladat- és hatásköreit más szervek vették át. Amikor 1918 őszén az ÖKVB egész Szovjet-Oroszországot egyetlen katonai táborrá nyilvánította, létrehozták a Köztársaság Forradalmi Haditanácsát (elnöke a mindenkori hadügyi és haditengerészeti népbiztos volt). A testület a fegyveres erők politikai és katonai irányítását végezte, gondoskodott a párt politikai irányvonalának érvényre juttatásáról a hadsereg soraiban, az elfoglalt területeken forradalmi bizottságokat hozott létre, amelyek a polgári és katonai hatalom teljességével rendelkeztek.

Néhány hónappal később megalakították a Munkás–Paraszt Védelem Tanácsát (1920-tól: Munka és Védelem Tanácsa). A tanács feladata a hadiipar működtetése, illetve a hadsereg részére szükséges anyagi és emberi erőforrások mobilizálása volt, hatáskörébe tartoztak a kiképzéssel, fegyverkezéssel kapcsolatos kérdések is. A testületben a hadsereg irányítása, mozgatása, ellátása szempontjából legfontosabb népbiztosságok vezetői foglaltak helyet, élükön a Népbiztosok Tanácsának elnökével. Ezek a szervek, bár a polgárháborús helyzetből adódó feladatok kezelésére jöttek létre, végül hosszabb távon fennmaradtak, még akkor is, ha esetleg átnevezték őket. Vagyis a politikai vezetés a rendkívüli állapotot békeidőben is kiterjesztette a társadalomra és az országra.

Rendkívüli Bizottság

A különleges szervek közül a legnagyobb és legrettegettebb hírnévre az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság (VCSK, Cseka) tett szert. Az ellenforradalommal és szabotázscselekmények-

Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij (1877–1926), a Cseka elnöke

kel szembeni harcra hozták létre 1917 decemberében a Népbiztosok Tanácsának alárendeltségében. Élére a lengyel származású Feliksz Dzerzsinszkijt nevezték ki. A Cseka rendkívül széles jogosítványokat kapott, gyakorlatilag állam lett az államban, kirendeltségei voltak valamennyi kormányzósági és megyei központban, a vasutaknál, kikötőkben, a hadsereg alakulataiban. Az új szovjet állam első állambiztonsági szerveként hírszerző és kémelhárító tevékenységet végzett. Helyi részlegei egyszerre folytattak nyomozást, foganatosítottak letartóztatásokat, hoztak és hajtottak végre ítéleteket.

A Cseka egységei működtették a koncentrációs táborokat, túszokat szedtek a lakosság köréből. A túszszedés gyakorlatát nem a bolsevikok találták ki, viszont olyan általános, minden nehézségre és problémára „gyógyírt" jelentő módszerként alkalmazták, ami mindenképpen figyelmet érdemel. Az eljárást Lenin egyaránt alkalmasnak tartotta a szovjet állam vezetői ellen tervezett esetleges merényletek meghiúsítására, az egyes körzetekre kirótt gabonabeszolgáltatási kötelezettség teljesítésének biztosítására, a volt cári tisztek mozgósítására (családtagjaik agyonlövetésével fenyegetve meg őket) vagy akár a hóakadályok eltakarításának kikényszerítésére.

Bár a hivatalos bolsevik propaganda előszeretettel ábrázolta a csekistákat a forradalom legelszántabb, legbátrabb harcosainak, akik erkölcsiség, elhivatottság tekintetében felette állnak az átlag kommunistának *(„csekista csak hideg fejű, lángoló szívű, tiszta kezű ember lehet"* – jelentette ki Dzerzsinszkij), a valóság azonban messze esett ettől az idealizált képtől. Az erőszak szükségszerűen demoralizálta annak végrehajtóit, a korlátlan hatalom érzete egyfajta kasztöntudat kialakulásához vezetett a szervezeten belül. A Cseka helyi kirendeltségei sokszor az alsóbb szintű pártszervezeteket, szovjeteket is ellenőrzésük alá vonták. *„Miért van, hogy még a mi legnagyobb napunkon, október évfordulóján sincsen nyugta a proletároknak a Csekától, hogy még akkor is házkutatásokat tartanak?" „Miért van, hogy közvetlen környezetünkben a proletárdiktatúra bűnöző elemek diktatúrájává vált?"*

Dzerzsinszkij Cseka-vezetőkkel

BONCS-BRUJEVICS A CSEKA 1917. DECEMBERI MEGALAKÍTÁSÁRÓL

Mi mindannyian régóta fel voltunk készülve rá, hogy beköszönt az az időszak, amikor a proletárdiktatúra vívmányait nemcsak fegyverrel a kezünkben kell védelmezni, hanem a forradalmi harc egyik legradikálisabb és leghatékonyabb eszközét, a vörösterrort alkalmazva.

Mindannyian éreztük, hogy ez a pillanat egy futárvonat sebességével közeledik felénk, hogy a fő kezdeményezők – a kadetok – va banque-ra játszanak, láthatóan azt feltételezik, hogy pártunknak nem lesz elegendő erkölcsi ereje és bátorsága a terror alkalmazására a szükséges mértékben. Az, hogy mi erre mindig készen álltunk, természetesen jól ismert dolog volt az egész ellenzék, a kadetok, eszerek, mensevikek számára, mivel mi, amikor a múltban felléptünk az egyéni terrorral szemben [...], amely politikailag teljesen értelmetlen, mindig az olyan terror mellett érveltünk, amely a forradalmi vívmányok megvédésének eszköze minden nép számára az osztálytársadalom egész időszakában. Éreztük, hogy a mi harcunk számára eljött ez az óra.

Ilyen, és ehhez hasonló megjegyzéseket tartalmazó levelek tömkelege érkezett Leninhez.

Általánossá vált a meggyőződés, hogy a kommunisták *„szinte kizárólag a fegyverekre és a Csekára támaszkodnak”*. Mindez már a politikai hatalom számára is kihívást jelentett. Lenint sokszor saját párttársai is bírálták a Cseka túlzott hatalmáért, a terrorért. Többek között 1918 októberében Nyikolaj Buharin és Grigorij Petrovszkij belügyi népbiztos is hatékony intézkedéseket követelt a *„bűnözőkkel, szadistákkal és lecsúszott lumpenproletár elemekkel”* teletömött szervezet önkényének megfékezésére. Lev Kamenyev pedig egyenesen a VCSK megszüntetését javasolta. Lenin azonban minden alkalommal a Cseka védelmére kelt, egy általa kezdeményezett központi bizottsági határozat pedig megtiltotta a Cseka és más szovjet intézmények tevékenységének bírálatát a szovjet sajtóban.

A dilemmát végül úgy próbálták feloldani, hogy hol kiterjesztették, hol megnyirbálták a Cseka jogkörét. Ha szükség volt rá, felruházták az ellenséggel, a gyanús elemekkel való legkíméletlenebb leszámolás jogával (mint például a vörösterrort nyíltan deklaráló 1918. szeptember 5-i dekrétumban), ha pedig úgy látták jónak, elvették a helyi Cseka-részlegektől a túszszedés jogát, vagy az ítélkezés jogát átadták a forradalmi törvényszékeknek.

A háttérben állandó küzdelem zajlott az egyes intézmények között a hatáskörök elhatárolása kérdésében. Lenin és Dzerzsinszkij személyén keresztül azonban sikerült biztosítani, hogy a Cseka a pártvezetés ellenőrzése alatt maradjon. A hatalmas megtorlógépezetet bármikor magasabb fordulatszámra lehetett kapcsolni, bevetni a társadalom jól körülhatárolt csoportjai, a vélt vagy valós pártellenzék letörésére, megsemmisítésére, amint arra a későbbi időszakban bőségesen találhatunk példát.

A PROLETARIÁTUS ÉLCSAPATA

A fentiekben röviden ismertetett intézményrendszert egyetlen párt, pontosabban annak vezetése hozta létre (vagy sajátította ki) és működtette. Az OSZDMP bolsevik frakciójából kinövő

Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt a hatalom kizárólagos birtokosaként egyszerre viselte magán a tömegpárt, az állampárt és az elitpárt ismertetőjegyeit. Tömegpárt volt annyiban, hogy taglétszáma gyorsan növekedett. 1917. márciusban 24 ezer taggal rendelkezett, októberre ez a szám megtízszereződött, 1921-ben már elérte a 600 ezer főt. Csatlakoztak a párthoz a megszűnő baloldali eszerekről, mensevikekről leváló csoportok, töredékfrakciók, korábban nemzetiségi alapon szerveződött forradalmi pártok.

A létszámbővülés ugyanakkor magában rejtette az állomány felhígulásának veszélyét, bolsevik felfogás szerint karrierista, kispolgári, nem proletár elemek megjelenését a párt soraiban. Ennek kockázatát a tagjelöltség intézményével igyekeztek csökkenteni, bár például az 1919-es alapszabály meglehetősen enyhe kritériumokat állított fel a belépéssel kapcsolatban. A tagjelöltté váláshoz két, 6 hónapnál régebbi párttagsággal rendelkező párttag ajánlása kellett, munkások egy, bérmunkát nem alkalmazó parasztok két, mindenki más három hónap próbaidő után lehetett a párt tagja.

Ennél radikálisabb megoldást jelentett az úgynevezett „tisztogatás", melynek során speciális bizottságok vizsgálták felül a párttagságot olyan kritériumok alapján, mint származás, a forradalom alatti magatartás, ideológiai képzettség, életvitel, és a nem odaillőnek minősített embereket eltávolították a párt soraiból. Az első nagyszabású általános tisztogatást a pártban 1921 második felében hajtották végre, aminek eredményeképpen a párttagság létszáma 732 ezerről 410 ezerre csökkent.

A kommunista párt elitpárt volt abban az értelemben, hogy – különösen vezérkarát – erős történelmi küldetéstudat hatotta át. Ez a – Lenin körül az illegalitás, a száműzetés és az emigráció körülményei közepette formálódott – mag birtokolta a pártvezetés, a kormányzati irányítás kulcspozícióit. A pártelit tagjai kifelé összezártak, alárendelték magukat a pártfegyelemnek, belül azonban sokszor rendkívül éles vitákat folytattak egymással elvi vagy stratégiai kérdésekben (pl. a breszt-litovszki békéről, a munkás-önigazgatás és a szakszervezetek szerepéről, a hadsereg felépítéséről és irányításáról vagy éppen a gabonabeszolgáltatásról). Ezekben a küzdelmekben már a hatalomért vívott harc elemeit is megtalálhatjuk.

Az alapszabály szerint a párt legfőbb szerve a kongresszus volt, amelyet évente össze kellett hívni (ezt 1925-ig be is tartották). Két kongresszus között a pártot a Központi Bizottság (KB) irányította. Az első időszakban a KB valóban operatív irányító testület volt, 1919-ben 19 tagot és 8 póttagot számlált. 1919-ben a párt VIII. kongresszusán a pártvezetésen belül több olyan, technikainak gondolt testületet hoztak létre, melyek eredeti feladata a KB munkájának segítése lett volna, a későbbiek során azonban ezek egyre inkább átvették az irányítást a párt és – a párton keresztül – az ország felett. A KB Titkárság elsődlegesen adminisztratív ügyekkel, az ülések anyagának előkészítésével foglalkozott, a Szervező Iroda hatáskörébe a káderpolitika irányítása tartozott.

A KB Politikai Irodája (Politbüró) volt az a hatalmi centrum, ahol az ország életével kapcsolatos kérdésekben az érdemi, stratégiai döntések születtek, legyen szó belpolitikáról, a szovjet állam külkapcsolatairól, gazdasági kérdésekről vagy éppen a nemzetközi kommunista mozgalom aktuális problémáiról. De intézményi, személyi ügyekben is itt mondták ki a döntő szót. A párt- és államapparátus egyetlen szintjén sem születhetett semmilyen fontosabb kezdeményezés vagy határozat a Politbüró jóváhagyása nélkül. Első összetételében a testületnek 5 teljes jogú tagja (Lenin, Trockij, Kresztyinszkij, Kamenyev, Sztálin) és 3 póttagja (Buharin, Zinovjev, Kalinyin) volt.

A szűkebb vezérkar tagjai más fontos tisztséget is betöltöttek, ez megkönnyítette a rendszer működését, a végrehajtás ellenőrzését. A teljesség igénye nélkül Lenin a Népbiztosok Tanácsának, valamint a Munka és Védelem Tanácsának elnöke, Trockij hadügyi és haditengerészeti népbiztos, Sztálin nemzetiségügyi népbiztos, az állami ellenőrzés, majd a munkás–paraszt felügyelet népbiztosa, Zinovjev a pétervári Szovjet és a Komintern Végrehajtó Bizottságának elnöke volt, s mindannyian tagjai voltak a KB-nek. A vitákban, a személyi villongások során Lenin a maga tekintélyével egyfajta egyensúlyozó, döntőbírói szerepet töltött be. Mielőtt azonban ez a mechanizmus konszolidálódhatott volna, betegsége, majd halála következtében kidőlt a sorból, így a fenti intézmények az utódlási harc színterévé váltak.

A pártvezetés hatalomkoncentrációjára – a pártállam kiépítésére – úgy került sor, hogy közben sem az OSZFSZK 1918 júliusában, sem a Szovjetunió 1924 januárjában elfogadott alkotmánya (vagyis az állam alaptörvénye) nem tesz említést a pártról, annak felépítéséről és feladatairól.

Összegzés

1917-et követően a káoszba süllyedt Oroszországban a bolsevikok kísérletet tettek arra, hogy a marxi társadalomutópiát átültessék a gyakorlatba. Nagyon hamar szembesültek azonban azzal, hogy az általuk elképzelt és hirdetett ideák, valamint a tömegek valóságos vágyai és törekvései között jókora szakadék húzódik. Az intézményesített erőszak elfojthatja a lázadást – mint például Kronstadt vagy Tambov esetében –, de nem jelent megoldást a valódi problémákra. A világforradalom elmaradt, a régi rendszer megdöntése pedig nem hozta el a szép új világot Oroszországban. A hatalom birtokában a bolsevikok nagyon könnyen feladták az önkormányzatiság, önigazgatás általuk korábban fennen hangoztatott alapelveit. Világossá vált számukra, hogy a „kommunák öntevékenységére" és a „munkásellenőrzésre" alapozott gazdaság a fikciók világába tartozik.

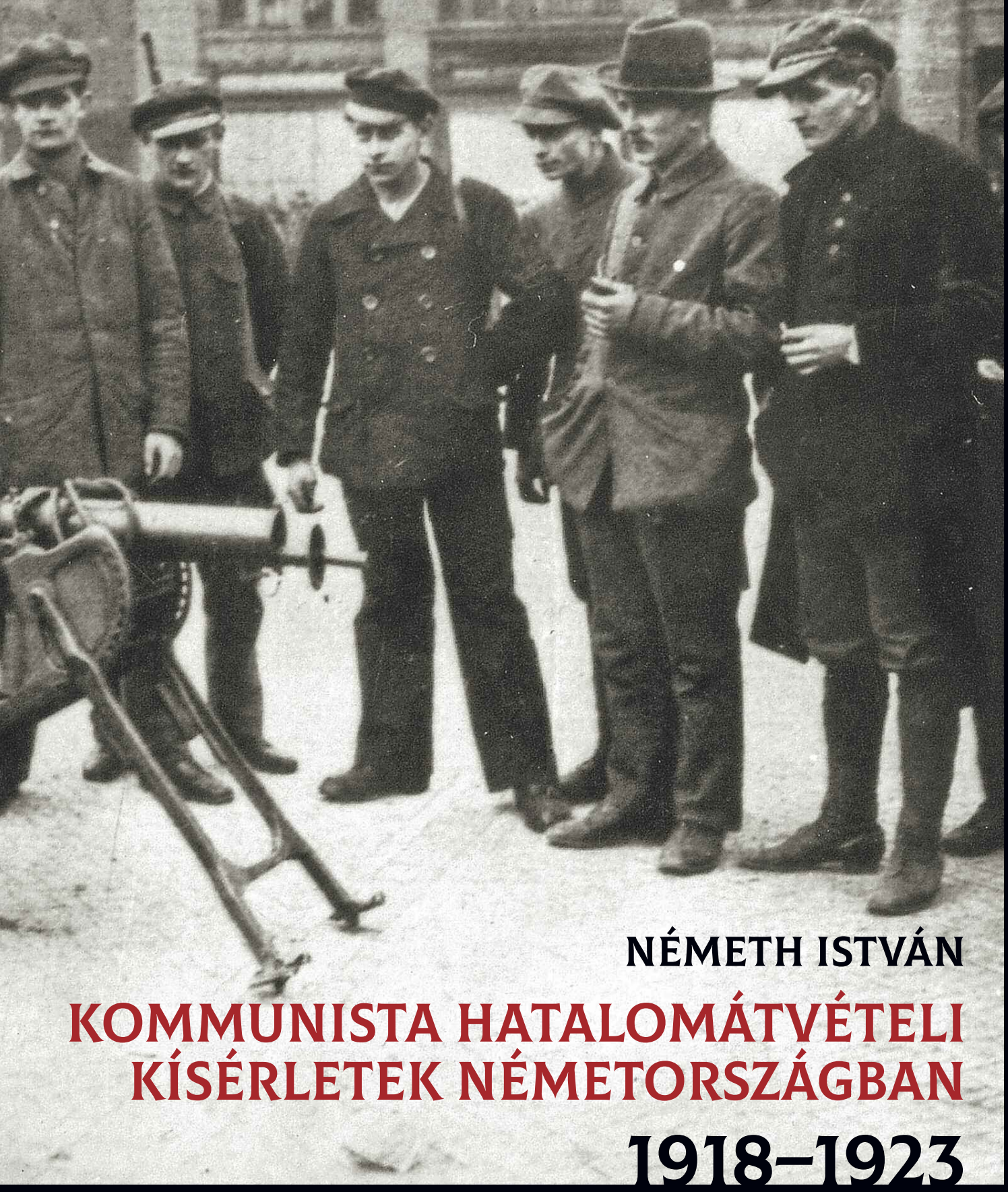
A politikai hatalom koncentrációjával párhuzamosan az 1918-tól bevezetett hadikommunizmus szélsőségesen militarizálta a gazdasági élet minden területét (totális államosítás, gabonarekvirálás, általános munkakényszer, kísérlet a piac és a pénz teljes kiküszöbölésére, közvetlen állami redisztribúció az „osztály-hovatartozás" alapján meghatározott fejadagokkal). A bolsevik vezetésben nem kevesen voltak olyanok – Leninnél is találkozunk ilyen megjegyzésekkel –, akik mindezt nem a háborús körülmények diktálta kényszernek, hanem a szocializmusba/kommunizmusba vezető gyors és hatékony út receptjének tekintették. Csak akkor visszakoztak és hirdették meg az új gazdaságpolitikát (NEP), amikor a hadikommunizmus „eredményei" már az uralmukat veszélyeztették. A politikai hatalom monopóliumából azonban jottányit sem engedtek.

A következő évtizedekben a szovjetek díszlete mögé bújtatott pártdiktatúra véres hatalmi harcok, leszámolások és tömegterror kíséretében fog átnőni Sztálin egyszemélyi diktatúrájába.

Vöröskatonák gépfegyverállása egy dortmundi utcasarkon, Ruhr-vidék, 1920

Míg az 1918. novemberi forradalom véráldozatok nélkül zajlott, 1919 januárjában a berlini kommunista felkeléssel megkezdődött a forradalom második szakasza Németországban. Gustav Noske szociáldemokrata Reichswehr-miniszter fellépett a kommunista törekvések és a munkásfelkelések ellen, amelyek végül a birodalmi végrehajtó hatalom áldozatául estek. Az SPD-vezetők a kommunista hatalommal járó polgárháború és egy esetleges antantmegszállás veszélyével magyarázták fellépésüket. A Német Birodalom

NÉMETH ISTVÁN

KOMMUNISTA HATALOMÁTVÉTELI KÍSÉRLETEK NÉMETORSZÁGBAN 1918–1923

néhány régiójában 1923-ig elhúzódó polgárháborús helyzet alakult ki, halálos áldozatok ezreivel. Ezen évek rendkívül súlyos belpolitikai küzdelmeit tovább élezték a Kommunista Internacionálé világforradalmi törekvései. A Komintern a forradalom továbbvitelét a technikailag fejlett és magasan képzett szakmunkásokkal rendelkező országban látta célszerűnek, ezért támogatta a helyi felkeléseket. Ebben esetenként vezető szerep jutott a Komintern magyar kiküldöttjének, Kun Bélának is.

A Német Birodalomban a Hohenzollern-dinasztia bukásával és az 1918. novemberi forradalom győzelmével azonnal napvilágra kerültek a fél évszázada szerveződő német szociáldemokrácia irányzatainak évek óta érlelődő stratégiai nézeteltérései. Többségi irányzata (MSPD) reformpolitikai irányultságának megfelelően megelégedett a császárság bukásával, s a demokratikus köztársaság bázisán a parlamenti berendezkedést részesítette előnyben.

A Spartakista felkelés
1919. január

1918 karácsonyán Berlinben katonai összetűzésekre került sor a népi tengerészhadosztály és a reguláris csapatok között. A harcokat a fővárosban elszállásolt matrózok robbantották ki a kifizetetlen zsoldok miatt. Az esemény kapcsán széthullott a két szociáldemokrata párt, a többségiek (MSPD) és a függetlenek (USPD) koalíciója a Népmegbízottak Tanácsában. A karácsonyi harcokban a kormánycsapatok 56 katonája és 11 matróz, valamint civilek haltak meg.

A demokrácia megkövetelte a munkások és a polgárság egyetértését, s ezt a többségi szociáldemokraták világosan felismerték. De nem tartották magukat demokratikusan feljogosítva döntő politikai és társadalmi változások végrehajtására. *„A szó szoros értelmében a régi rendszer csődgondnokai voltunk”* – jelentette ki Friedrich Ebert 1919. február 6-i, a nemzetgyűlésnek tartott beszámoló jelentésében –, hozzátéve: *„azon fáradoztunk, hogy teljesítsük a munkások legsürgetőbb követeléseit.”*

A szélsőbal hitvallását Rosa Luxemburg hirdette meg 1918. november 18-án a *Die Rote Fahne* című lapban, a Spartakus-csoport szócsövében: *„Nem lehet száműzni a polgárháborút, amit a forradalomból féltő gonddal próbálnak meg száműzni. A polgárháború csak az osztályharc másik neve, és nevetséges kispolgári illúzió a gondolat, hogy a szocializmus osztályharc nélkül, parlamenti többségi határozattal bevezethető.”*

1919. január első felében Berlinben fegyveres tüntetők foglalták el a szociáldemokrata *Vorwärts* és a baloldali liberális *Berliner Tageblatt* nyomdáját, ahol egy hétig tartották magukat. Mivel a felkelést január 12-én leverték, a szabadcsapatok berlini bevonulásának már nem volt kényszerítő katonai oka. A szociáldemokrata Noske Reichswehr-miniszter és a Legfelső Hadvezetés azonban példát kívánt statuálni, hogy elejét vegye a további forradalmi kísérleteknek. Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg meggyilkolása január 15-én a forradalom új szakaszát indította el. A következő hetekben a radikalizálódott tanácsmozgalom részt követelt a hatalomból, és sürgette a szénbányászat mielőbbi szocializálását.

A januári berlini felkelés egy radikális kisebbség puccskísérlete volt. Ha nem verték volna le, feltehetően egész Németországban kitört volna a polgárháború, amely kiváltotta volna a szövetségesek beavatkozását. De az ellene fellépő erőszak hatására a megosztottságból szakadék jött létre a munkásmozgalom mérsékelt és radikális erői között. A többségi szociáldemokraták a feltétlenül szükségesnél jobban támaszkodtak a szabadcsapatokra, amelyek a kommunistákhoz hasonlóan készen álltak a polgárháborúra.

A többség akaratához nem fért kétség: a legtöbb német társadalmi reformokat óhajtott a parlamentáris demokrácia keretein belül, de nem akart sem radikális politikai fordulatot, sem társadalmi átalakulást. A forradalmat a lehető leggyorsabban az evolúció nyugodt medrébe akarták átvezetni. Ezt nemcsak a polgárok és a parasztok gondolták így, hanem a legtöbb munkás is.

A Bajor Tanácsköztársaság
1919. április–május

Az 1918. novemberi német forradalmi átalakuláshoz tartozott a két müncheni tanácsköztársaság megalakulása is. Még november 7-én, az országos forradalom során megbuktatták a Wittels-

Spartakisták Berlinben, az Unter den Lindenen, 1919. január

Felfegyverzett spartakisták vonulnak a Vorwärts kiadója felé

bach-dinasztia uralkodóját, III. Lajos bajor királyt. A független szociáldemokrata Kurt Eisner kikiáltotta a Szabad Bajor Népállamot, s a munkás-, paraszt- és katonatanács őt választotta a bajor köztársaság első elnökének.

1919. január elején a bajor kormányban növekvő ellentét alakult ki a tanácsrendszer (USPD) és az erős parlament (SPD) hívei között. A január 4-én elfogadott ideiglenes alaptörvény a parlamenti demokrácián nyugodott, s nem tartalmazta a tanácsrendszer elemeit. 1919. január 12-én az új, általános választójog szerint tartott alkotmányozó tartományi gyűlési választásokon a független szociáldemokraták (USPD) súlyos vereséget szenvedtek. 1919. február 21-én pedig egy joghallgató, Anton Arco-Valley gróf – szabadságolt hadnagy – meggyilkolta Kurt Eisner bajor miniszterelnököt. A független szociáldemokraták elnöke éppen a tartományi parlamentbe indult, hogy bejelentse lemondását a miniszterelnöki posztról.

Másnap az általános müncheni tanácsgyűlés ideiglenes kormányként megválasztotta a Bajor Köztársaság Központi Tanácsát, amely a többségi szociáldemokraták (MSPD), a független szociáldemokraták (USPD), a kommunisták (KPD) és a paraszttanácsok képviselőiből állt. Élére a baloldali szociáldemokrata augsburgi tanárt, Ernst Niekischt választották. Február 16-án Gustav Landauer, Erich Mühsam és a tanácsrendszer többi híve nagy tüntetést szervezett az új parlamenti viszonyok ellen, s a tanácsrendszer kikiáltását követelte.

Április 3-án – annak hatására, hogy a kommunista Kun Béla kikiáltotta a Magyarországi Tanácsköztársaságot – Niekisch jelenlétében az augsburgi tanácsok a Bajorországi Tanácsköztársaság (Räterepublik Bayern) létrehozását követelték. Április 6-áról 7-ére virradó éjszaka a müncheni központi tanács is csatlakozott ehhez a követeléshez. A Niekisch által aláírt kiáltványban feloszlatták a tartományi parlamentet – *„a meghaladott polgári kapitalista kor e terméketlen képződményét”* –, s lemondatták a többségi szociáldemokrata Johannes Hoffmann kormányát, amely Bambergbe menekült.

Április 8-áig Nürnberg kivételével Bajorország összes nagy városa csatlakozott a tanácsköztársasághoz. De a helyi tanácsok – az SPD-képviselők nyomására – már április 9-én megszakították kapcsolataikat Münchennel. Würzburgban és Ingolstadtban pedig a jobboldali katonaság és a diákok teljesen felszámolták a helyi tanácsokat. A fürthi munkás- és katonatanács április 12-én már a tanácsköztársaság ellen foglalt állást, amelynek befolyása így az Augsburg–München–Rosenheim tengelyre korlátozódott. Hoffmann már ekkor lehetségesnek tartotta, hogy a tanácsköztársaságot a Münchenben meglévő erőkkel verjék le.

Az első müncheni tanácsköztársaság megszakította a „diplomáciai kapcsolatokat” a birodalommal. A rövid életű schwabingi tudóskormány táviratban értesítette Lenint a felsőbajor proletárok egyesüléséről, s bejelentette a kapitalizmus meghaladását szolgáló „szabadpénz” bevezetését.

1919. április 13-án, virágvasárnapon az Alfred Seyffertitz parancsnok vezetése alatt álló s a bambergi kormányhoz hű köztársasági védcsapat (Schutztruppe) puccsot kísérelt meg a tanácsköztársaság ellen, s letartóztatták a központi tanács néhány tagját, közöttük Erich Mühsamot is. A virágvasárnapi puccskísérletet a szervezés alatt álló Vörös Hadsereg még aznap este a müncheni főpályaudvarnál leverte; az akció 21 halálos áldozatot követelt.

Az üzemi és katonatanácsok a puccskísérletre válaszul a Hofbräuhausban még a harcok alatt kikiáltották a kommunista tanácsköztársaságot. Április 13-án este a törvényhozó és végrehajtó hatalmat a berlini KPD-központból Münchenbe küldött Eugen Leviné vezette 15 fős akcióbizottságra ruházták. Ennek tagjai közül négyfős végre-

hajtó tanácsot választottak, amelyben Eugen Leviné és Max Levien is helyet kapott. Mindketten Oroszországból származtak, ahol részt vettek a forradalmi eseményekben, jóllehet még az első világháború előtt megkapták a német állampolgárságot. Leviné – aki Lenin határozott jóváhagyásával és támogatásával rendelkezett – április 27-én még azt is tudni akarta, hogy a müncheni forradalmárok elfoglaltak-e már minden bankot, s vannak-e túszaik a burzsoázia köréből. De nyilvánvalóan kudarcra volt ítélve a kísérlet, hogy a túlnyomóan agrárjellegű, vallásos és konzervatív országot olyan forradalmi klikk diktatúrájának vessék alá, amely mögött a fővárosban is csak a lakosság kisebb része állt.

Április második felében mintegy 35 000 Reichswehr-katona indult München ellen. Noske a berlini kormány megbízásából kegyetlenül leszámolt *„az őrület karneváljával”*. A katonai műveletekben részt vállalt szabadcsapatával a bajor Franz von Epp is, aki már 1900-ban részt vett a kínai boxerlázadás, majd 1904-ben a Német Délnyugat-Afrikában kitört hererolázadás leverésében. A vörösalakulatok kezdeti sikerei után a porosz és württembergi csapatokból és szabadcsapatokból álló „fehér” egységek április 20-án elfoglalták Augsburgot, ahol erre általános sztrájkot hirdettek. A bambergi ellenkormány április 25-ére Münchenben kivételes állapotot hirdetett, amely december 1-jéig volt érvényben. A forradalmároknak nem sikerült külföldi segítséget szerezniük vagy túszul ejteniük a müncheni érseket.

1919. május 1-jén a „fehér” hadsereg benyomult Münchenbe, és másnapra teljesen elfoglalta a várost. A Vörös Hadsereg mintegy 2000 harcosának ellenállása gyengének bizonyult. A Thule-társaság túszul ejtett hét tagjának kivégzését – Noske utasítására – a württembergi szabadcsapatok fehérterrorja követte. Eugen Levinét hazaárulásért perbe fogták, halálra ítélték és 1919. június 5-én kivégezték. Ernst Niekisch csak két év börtönbüntetést kapott.

A két müncheni tanácsköztársaságnak nagy szerepe volt abban, hogy a bajor főváros 1919 tavasza után rövid idő alatt szélsőjobboldali csoportok fellegvára lett. Az amúgy is erős antiszemitizmust szította, hogy Kurt Eisner porosz zsidó, Eugen Leviné és Max Levien keleti zsidó volt, s az első és második tanácsköztársaság számos szellemi vezetője, közöttük az író Ernst Toller és Erich Mühsam, valamint a szabadcsapatok által meggyilkolt Gustav Landauer is zsidó családból származott. A legtehetségesebb antiszemita agitátornak, Adolf Hitlernek kifejezetten kapóra jöttek a forradalom után Münchenben uralkodó viszonyok. Jelszavait sehol másutt nem fogadta volna akkora visszhang, mint ott.

Alig egy évvel később, 1920 márciusában a Kapp-puccs már monarchista restaurációval fenyegetett. A versailles-i szerződés katonai előírásai értelmében a német hadsereg létszámát százezer főre kellett csökkenteni, s a leszerelés több százezer katonát és több mint húszezer aktív, hivatásos tisztet érintett. Közülük sokan különböző szabadcsapatokba szerveződtek. Különösen éles gyűlöletet táplált a kormánnyal szemben Ehrhardt tengerészbrigádja és az ún. baltikumiak, akiknek a háború elején a Baltikumban letelepedést ígértek, ami a háborús vereség után meghiúsult. 1919–1920 telén sűrűsödtek a jelek, hogy az aktivizálódó jobboldali körök, amelyek a szabadcsapatok vezetőivel és a Reichswehr parancsnokaival szövetkeztek, nem tűrik tovább ellenállás nélkül politikai és társadalmi pozícióik elvesztését. A kör vezetője Wolfgang Kapp königsbergi földbirtokos volt, akit Lüttwitz tábornok, a Reichswehr Berlinben állomásozó egyik egységének vezetője támogatott.

Az 1920. március 12–13-án éjjel Berlinbe vonuló összeesküvők miatt a birodalmi kormány – mivel a berlini Reichs-

Vörös forgalmi járőrök Dortmund utcáin, Ruhr-vidék, 1920

wehr cserbenhagyta – elhagyta Berlint. De Kapp nem tudott mit kezdeni a hirtelen ölébe pottyant hatalommal. A birodalmi kormány nem volt hajlandó tárgyalni vele, s Berlint megbénította a minisztériumi tisztviselők ellenállása és a közüzemek általános sztrájkja, illetve az, hogy a munkásság radikális erői a rajna-vesztfáliai iparvidéken és Szászországban fegyveres ellenállást szerveztek. Így négy nap után kinyilvánította „visszalépését", és Svédországba menekült. A puccs 100 óra után meghiúsult, s ebben a német történelem legnagyobb általános sztrájkja játszotta a meghatározó szerepet.

A Ruhr-vidéki felkelés
1920. március–április

A Ruhr-vidéken 1920. március 13-án tüntetések kezdődtek a Kapp-puccs ellen. A KPD, az USPD és az SPD képviselői március 14-én Eberfeldben (ma: Wuppertal) találkoztak. A baloldali munkáspártok spontán szövetséget kötöttek a puccsisták ellen. A három párt közös felhívást bocsátott ki *A politikai hatalom megszerzése a proletariátus diktatúrája révén* címmel. A forradalmi követelések érvényesítése érdekében az ún. Vörös Ruhr-hadsereg Dortmund központtal fegyveres harcot indított a Reichswehr egységei ellen.

A felkelők csapatainak létszáma – a később leadott fegyverek tanúsága szerint – rövidesen elérte az 50 000 főt. Nagy részük fronttapasztalattal bíró munkás volt, akik Németország Kommunista Pártjához (KPD) és Németország Független Szociáldemokrata Pártjához (USPD) kötődtek. Az első munkászászlóaljak az anarcho-szindikalista Németország Szabad Munkás-Uniójának (FAUD) szimpatizánsaiból álltak fel. A három párt nyilatkozata nyomán és az általános sztrájk keretében a Ruhr-vidék nagyobb helységeiben a politikai hatalmat spontán módon helyi „végrehajtó tanácsok" vették át, amelyekben az USPD és a KPD képviselői domináltak, de a FAUD is képviseltette magát. A városokat munkáskatonáik ellenőrizték.

1920. március 15-én fegyveres munkásosztagok Wetternél megsemmisítették Otto Hasenclever százados Lichtschlag nevű szabadcsapatának elővédjét. Március 17-én Dortmundban többórás harcban leverték a szabadcsapatok főerejét is. A fegyveres munkások megszerezték lövegeiket, 600 foglyot ejtettek, s megszállták Dortmundot. Március 20-án Essenben megalakultak a Munkástanácsok Központi Tanácsai, amelyek a Ruhr-vidék egyes részein átvették a hatalmat.

A munkástanácsok visszautasították a birodalmi kormány ultimátumát, hogy szüntessék be a sztrájkot és a felkelést. Az általános sztrájkban több mint 300 000 bányász – a foglalkoztatottak 75%-a – vett részt. A felkelők március végére az egész Ruhr-vidéket elfoglalták. A Reichswehr egységei bevonultak a Ruhr-vidékre, s április 6-án elfoglalták Dortmundot is. Akinél fegyvert találtak, azonnal agyonlőtték.

A Reichswehr csak a Ruhr folyónál állt meg, mert a brit megszálló csapatok a versailles-i békeszerződés megsértése miatt a Bergisch Land megszállásával fenyegetőztek. A Reichswehr és a biztonsági rendőrség operációi a demilitarizált övezetre is kiterjedtek, ami alkalmat kínált Franciaországnak Frankfurt, Darmstadt és a majnai körzet részeinek átmeneti megszállására.

Az általános sztrájk tehát kétélű fegyvernek bizonyult: jelentősen hozzájárult ugyan a puccsista rendszer gyors megbuktatásához, ugyanakkor önálló életet kezdett élni, amit a szakszervezetek és szociáldemokraták tehetetlenül figyeltek: a radikális baloldal a mérsékeltek akarata ellenére a politikai sztrájkból fegyveres harcot csinált, amelyből nem a munkások, hanem a hadsereg került ki győztesen.

A közép-németországi felkelés során elfogott kommunista munkások, 1921

Kun Béla Németországban

1921 tavaszán Kun Béla a Komintern utasítására Németországba utazott, hogy Szovjet-Oroszország külpolitikai szorongattatásának enyhítése érdekében egy németországi felkeléssel terelje el a figyelmet a lengyelek sikeres szovjetellenes háborújáról, s készítse elő egy olyan német kormány hatalomra jutását, amelyet a Reichswehr is támogatna. Kun Béla 1921. márciusi németországi küldetése a konspirációs hálózat kifogástalan működéséről tanúskodott, s a kommunista mozgalom tájékán működő rendőrügynökök egyikének sem jutott tudomására. Kun Béla neve csak később, az ún. „márciusi akció" után bukkant fel, hogy azonnal legenda is szülessen belőle.

1921 tavaszára a közép-németországi iparvidék maradt az utolsó terület, ahol a hatalmi viszonyok még nem tisztázódtak egyértelműen. A térség nagyüzemeiben a munkások a régi hagyományok és az 1919. évi weimari alkotmány értelmében viszonylagos autonómiát élveztek. Bármikor tarthattak munkásgyűléseket, s többségük valamelyik párt és szakszervezet tagja volt. Különösen erősek voltak a baloldali szerveződések. A korabeli német viszonyoknak megfelelően a baloldali szervezetek is rendelkeztek paramilitáris alakulatokkal: a sportegyesületnek, túraegyletnek álcázott harci csoportok kiképzéseket tartottak, riadóláncot szerveztek, és gondosan elrejtve tartották fegyvereiket. De voltak másféle alakulatok is, amelyek nem rejtőzködtek ennyire. Több kisebb radikális baloldali fegyveres csoport tevékenykedett a régióban, erejüket bankrablásokkal, dinamitos merényletekkel jelezték. A csoportok vezetői közül ketten, Max Hoelz és Karl Plättner országos ismertségűek voltak.

1921 márciusában a két évvel korábban Moszkvában alapított Kommunista Internacionálé megkísérelte, hogy a középnémet iparterületről kiindulva egész Németországban forradalmat robbantson ki, de Severing porosz rendőrségének sikerült időben keresztülhúznia a tervet. A Komintern és Szovjet-Oroszország politikája formailag nem esett egybe, végső soron mégis azonos célt szolgált: Németország megszerzését. Míg az orosz „internacionalisták" a világforradalmat készítették elő, „reálpolitikusaik" azon fáradoztak, hogy a hivatalos Németországgal összejátszva megszilárdítsák országuk pozícióját.

A Komintern és a német kommunista párt közötti összeköttetést a diplomáciai képviseletek révén biztosították. A két állam együttműködése 1921 szeptemberétől főleg katonai területen bontakozott ki: a Vörös Hadsereg a fölényes német technikából igyekezett hasznot húzni, a Reichswehr pedig a légierő fejlesztésével és harci gázok gyártásával orosz segítséggel készült a versailles-i szerződés bilincseinek lerázására.

A munkásmozgalom szociáldemokrata és kommunista irányzata a III. Internacionálé felvételi feltételeinek vitájában ütközött össze, éspedig először az olasz szocialista párt 1921. januári kongresszusán. A szocialista Serrati-csoport bizonyos fenntartásokkal hajlandó lett volna csatlakozni a kommunista párthoz. Az olasz kommunisták viszont úgy vélekedtek, hogy az új párt inkább legyen kicsi, de álljon következetesen lenini alapokon. Álláspontjukat támogatta Rákosi Mátyás, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának tagja, aki Serrati kizárását sürgette. A Németország Egyesült Kommunista Pártját (VKPD) vezető Paul Levi szerint viszont a Serrati befolyása alatt álló munkások a kommunista párton belül hamarabb eljutnak a forradalom igenléséhez, mintha kitaszítanák őket. A KPD Központi Bizottságának többsége elfogadta Levi álláspontját, így a német párt egy fontos kérdésben szembekerült a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának álláspontjával.

Vörösjárőrök a dortmundi főposta előtt, 1920

Bonyolította a helyzetet, hogy Rákosi Mátyás Livornóból Moszkvába tartva a német párt központi bizottságának ülésén kijelentette: a Komintern, ha kell, tízszer is szét fog szakítani egy-egy pártot, hogy az igazi leninistává váljon. Rákosi beszéde éles visszatetszést keltett a német kommunisták között, de végül mégis Levi álláspontja ellen szavaztak. Ezután Levi, Clara Zetkin, Ernst Däumig és mások lemondtak KB-tagságukról.

Lemondásuk megdöbbenést keltett a Komintern vezetői között, akik a helyzet tisztázására Németországba küldték Kun Bélát és a lengyel Abraham Guralskyt, aki jól ismerte a németországi viszonyokat. Kun magával vitte – nem hivatalos minőségben – Pogány Józsefet és Münnich Ferencet. Előtte egy megbeszélésen Lenin és Radek helyeselte az egységfront létrehozására irányuló lépéseket. Zinovjev, Buharin és Kun viszont úgy vélte, hogy Németországban eljött a nyílt forradalmi akciók ideje, és határozatlansággal vádolták a német kommunistákat. Kun a németországi súlyos belés külpolitikai válság közepette gyorsan meglelte azokat a mozzanatokat, amelyek erősítették feltevéseit: az antanthatalmak drasztikus lépései igazolják a német kommunisták álláspontját, mely szerint Németországnak egyetlen külpolitikai lehetősége maradt, a szövetség Szovjet-Oroszországgal, amelynek érdekei az adott pillanatban egybeesnek a német nemzeti érdekekkel.

Az útkeresés egyik állomása volt az ún. „offenzívaelmélet", mely szerint a pártnak akciókat kell kezdeményeznie még akkor is, ha eleve tudja, hogy az adott pillanatban az akció győzelmének hiányoznak a feltételei. A tétlen várakozás – úgymond – lelohasztja a tömegek harci kedvét. Az „offenzívaelmélet" nem volt újdonság: korábban, a breszt-litovszki békekötés idején (1918. március 3.) felbukkant már Buharinnál és a „baloldali kommunistáknál", sőt Zinovjevnek a Komintern II. kongresszusán (1920) tartott beszédében is. Németországban Kun Béla volt az elmélet alkalmazásának kezdeményezője. Fellépését támogatták azok a német kommunisták – Brandler, Frölich, Thalheimer –, akik Levi leváltásával kerültek a párt élére, s úgy vélték, jóvá kell tenniük Levi „opportunista hibáit". Az „offenzívaelmélet" hívei 1921 márciusában úgy vélték, hogy Németország a proletárforradalom küszöbén áll.

A „MÁRCIUSI AKCIÓ"

Az 1920 októberében 360 000 taggal rendelkező VKPD-ben az „ultrabalosok" érvényesültek, akik a munkásosztályt a bolsevik példa nyomán forradalmi pályára igyekeztek kényszeríteni. A munkásság elkeseredésében bízva s a köztársaság külső és belső gyengeségeire számítva – a Komintern biztatására – a párt 1921 márciusában elhatározta, hogy fegyveres felkeléssel adja meg a jelet a forradalomra. A munkások a háborús összeomlás után jelentős fegyverkészletekkel rendelkeztek, s a jobb- és baloldali pártok és szervezetek egyaránt tartottak fenn fegyveres osztagokat.

A kommunista puccs tézisét erősíti, hogy március elején Berlinben a Komintern megbízottai – Kun Béla, Pogány József (alias Peter Pepper), valamint a lengyel Samuel Guralsky (alias August Kleine) – megkísérelték rávenni a VKPD Központját az offenzíva-akcióra. A Komintern küldöttei akkor utaztak el Moszkvából, amikor ott még a „Levi-központtal" számoltak. A „jobboldali" pártvezetéstől az „offenzívaelmélet" mérvadó hívei – Buharin, Zinovjev és Radek, mindannyian a KIVB „szűk irodájának" tagjai – bizonyos fékező hatást vártak, ám arra számítottak, hogy néhány gondosan megtervezett akció végén kitör a tömegsztrájk, amely hozzájárul Levi leváltásához. Berlinben azonban a Komintern „pucscsista" küldöttei már egy „baloldali" központot találtak, amely maga is forradalmi kezdeményezéseket sürgetett. Ez egy teljesen új, Moszkva számára ellenőrizhetetlen szituáció volt.

A VKPD Központja és a Komintern képviselői közötti megbeszéléseken olyan tervet dolgoztak ki, hogy húsvét után – amely ekkor március 27–28-ára esett – felkelést robbantanak ki a középnémet iparvidéken. Egy ilyen akció ugyan még nem vezetne a proletariátus hatalomra jutásához, de megrázná a polgári rendszert, és kormányváltást eredményezne, ami drasztikus külpolitikai irányváltással járna. A tervezett jelszó így szólt: *„A Szovjet-Oroszországgal való szövetségért és a kormány bukásáért!"*

A VKPD Központjának 1921. március 17-i ülésén – ahol Brandler előterjesztette az offenzív stratégiát – robbant a hír, hogy Otto Hörsing, Szászország szociáldemokrata elnöke a rend helyreállítása érdekében rendőri egységeket küld az iparvidékekre. A bejelentés megváltoztatta a kommunista terveket, s még aznap döntöttek az azonnali cselekvésről.

A rendőrségi akciónak elsősorban preventív csapás jellege volt: a Kapp–Lüttwitz-puccs óta a középnémet iparvidéken napirenden voltak a sztrájkok, fosztogatások és rablótámadások; a radikális munkásoknál még számos fegyver volt. Az állami hatóságok ugyan nem rendelkeztek pontos ismeretekkel a kommunista felkelés tervéről, de a vizsgálatok szerint a berlini győzelmi oszlopon március 13-án talált robbanóanyagok nyilvánvalóan Közép-Németországból származtak. Severing szociáldemokrata belügyminiszter meg volt győződve arról, hogy ott még nagyobb akciókat készítenek elő.

Március 18-án Kun Béla a *Die Rote Fahne* című pártlapban jelentette meg *Világos választ!* című felhívását: *„A fegyver dönt. – És az ellenforradalom nem akarja kiadni a fegyvert a kezéből.* […] *A munkásosztálynak választ kell adnia a kihívásra. Minden munkás fütyüljön a törvényekre, és szerezzen magának fegyvert, ahol talál!* […] *Minden ellenforradalmárnak van fegyvere. A munkások nem lehetnek rosszabb forradalmárok, mint amilyenek az ellenforradalmárok!"*

A cikket a szászországi kommunisták úgy értékelték, mint felhívást a fegyveres felkelésre. A szociáldemokraták viszont kiadták a jelszót: *„Szigeteljétek el a kommunistákat!"* A *Die Rote Fahne* március 20-i számában – ismét Kun Béla tollából, szintén aláírás nélkül – vezércikk jelent meg *Aki nincs velem – ellenem van!* címmel, amelyben súlyos szemrehányásokkal illette a szociáldemokrata és független munkásokat. *„Mi, kommunisták* – szólt a kioktatás –, *idejében figyelmeztettünk benneteket, hogy csak akkor lesz munkátok és kenyeretek, ha követtek minket, és megdöntitek a tőkések hatalmát. De ti nem hallgattatok ránk. Egyesek közületek még harcoltak is ellenünk. De még nem késő. Testvéri kezet nyújtunk nektek, beállhattok sorainkba, harcolhattok velünk. Ehhez azonban szakítanotok kell saját vezéreitekkel: éppen olyan keményen kell ütnötök azokat, akik saját soraitokban a kapitalisták ügyét képviselik, mint a kapitalistákat."*

A cikk nem volt alkalmas arra, hogy az ingadozókat a felkelők mellé állítsa, sőt éppen ellenkező hatást váltott ki. Nem létezett egységes haditerv vagy határozott taktikai koncepció sem. Három nappal a fegyveres harcra hívó

felszólítás után a *Die Rote Fahne* a kommunista párt katonai feladatairól már azt írta, hogy a fegyveres harcnak semmiféle esélye nincs az ellenforradalommal szemben, hiszen a burzsoázia fegyveres erői katonailag sokkal felszereltebbek és képzettebbek. A fegyveres harc csak súlyos vereséggel járhat a proletariátus számára; a munkásosztály fegyvere a szervezettség és a pártsajtó.

Március 24-én Friedrich Ebert birodalmi elnök (SPD) a weimari alkotmány 48. cikkelye értelmében kivételes állapotot hirdetett Szászországra és Nagy-Hamburg területére. Ugyanezen a napon a VKPD általános sztrájkot hirdetett az egész birodalomban, amelyet azonban csak Lausitzban, a Ruhr-vidék egyes részein, Türingiában és Hamburgban követtek.

A középnémet ipari területen az elnöki rendelet ismertté válása után erősödtek a harcok, amelyek most már átterjedtek Halléra, Merseburgra és Bitterfeldre. A VKPD és a KAPD sztrájkolói azonban többnyire magukra maradtak, mert a független vagy szociáldemokrata munkások tényleges támogatást nem nyújtottak számukra. Március 29-én eldőlt a felkelés sorsa. A kormánycsapatok áttörtek, s a munkások által megszállt Leuna-műveket tüzérség bevetésével és rohammal foglalták el. 1921. április 1-jén Beesenstedtnél a felkelők Max Hoelz vezette utolsó csoportját is szétszórták. Hoelz ugyan elmenekült, de két héttel később Berlinben elfogták.

A VKPD Központja április 1-jén befejezettnek nyilvánította az általános sztrájkot. *„A rendcsináló bestia diadalmaskodott* – jelentették be –, *a sztrájkmozgalmat és felkelést leverték. Proletárok százai fekszenek holtan a harctereken. Ezrek maradnak megrendszabályozva az utcán. De a VKPD bebizonyította, komolyan veszi, hogy harcolni akar és harcolni tud.* […] *Az időt ki kell használni! Legyetek harcra készek! Álljatok fegyverben! Rövidesen ismét felhangzik: a rohamszíjat az áll alá! S akkor aztán neki az ellenségnek!"*

Kun szerepének megítélése

Az akció teljes kudarcba fulladt. Paul Levi *Utunk. A puccsizmus ellen (Unser Weg. Wider den Putschismus)* című, 1921. április 3-án megjelent brosúrájában az *„eddigi történelem legnagyobb bakunyinista puccsának"* nevezte a márciusi felkelést. Kétségtelennek tartotta, hogy Moszkvából érkezett az utasítás, amelyet felelőtlen küldöncök, a „turkesztániak" (utalás a szovjet-orosz déli fronton működő Kun Béla 1920. őszi turkesztáni tevékenységére) Berlinbe közvetítettek. Az akció kezdeményezése nem a német pártból indult ki – írta Levi. *„A történelemben még egyszer nem fordulhat elő, hogy a kommunisták hadat üzenjenek a munkásoknak. Nincs helye a kommunista pártban annak, aki a bakunyinista módszernek hisz, hogy a munkásokat dinamittal vagy veréssel akciókba lehet hajszolni."* Levi szerint *„a Komintern képviselője"* március elején, közvetlenül megérkezése után arra beszélte rá a Központi Bizottságot, hogy adja ki a fegyveres felkelés jelszavát. Március 10-én Clara Zetkint, 14-én magát Levit igyekezett rávenni a célkitűzés támogatására. A Központi Bizottság március 17-i ülésén Kun nézeteit már a párt vezetői (nyilván Brandler és Stoecker) képviselték.

1921. április 7–8-án a VKPD Központi Bizottsága 26:13 arányban elfogadott határozata azonban egészen más következtetésre jutott. Kimondta, hogy a forradalmi kezdeményezés sértette ugyan az SPD, az USPD és a szakszervezeti bürokrácia által befolyásolt, anyagilag jobban álló munkások egy részét, de a VKPD nem várhat arra, amíg *„a forradalmi propaganda áttör a gazdaságilag még jobban álló és ideológiailag elmaradott munkásrétegek megalkuvó pacifizmusán, passzivitásán.* […] *Csak kifelé tűnik úgy, hogy a forradalmi offenzíva a VKPD vereségével végződött. A valóságban ez az eredmény új, széles forradalmi akciók csíráit tartalmazza. A harcok teljesen leleplezték az SPD-t, az USPD-t és a szakszervezeti bürokráciát, s új lendületet adtak a nemzetközi osztályharcnak."* Végül a Központi Bizottság 43:6 arányban elutasította Clara Zetkinnek a márciusi akciót élesen bíráló beadványát. Április 15-én pedig a *„bizalommal való durva visszaélés és a párt súlyos károsítása miatt"* kizárta a pártból Levit, és felszólította, hogy adja vissza parlamenti mandátumát.

Zetkin később, 1921. április 14-én Leninhez intézett levelében ezt írta: Kun Béla *„úgy vélte, nem elegendő a Szovjet-Oroszországgal való szövetséget kitűzni reális harci célként. A pártnak a kormány megdöntése jelszavával kell mozgósítani a tömegeket. Én hiába bizonygattam neki, hogy ilyen jelszóval nem lehet harcba vinni a tömegeket. A helyzet – mondtam – gyökeresen különbözik attól, amilyen a Kapp-puccs idején volt, amire hivatkozott B*[éla]*."* Megemlítette, hogy a Központi Bizottság egyik tagja is *„Kun szellemében"* fejtette ki neki az akció tervét, amely ellen ő tiltakozott.

A Komintern III. kongresszusa (1921. június 22.–július 12.) radikális fordulatot jelentett az 1920. évi II. kongresszuson elfogadott aktivista irányvonalhoz képest. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a világgazdaság átmeneti konjunktúrája miatt nem várható forradalmi helyzet. Már Lenin is bírálta azokat a küldötteket, akik a kedvezőtlen helyzet ellenére *„számos német, magyar és olasz elvtárssal az élen túlságosan balos álláspontot"* foglaltak el. A III. kongresszus új, defenzív vonala azonban nem annyira a megváltozott világgazdasági és világpolitikai helyzetből, hanem inkább a speciális orosz igényekből fakadt: az új gazdaságpolitika (NEP) békés egymás mellett élést követelt a kapitalista államokkal, s e célnak a nemzetközi kommunista mozgalmat is alárendelték.

A Komintern III. kongresszusának határozata azonban mégis így összegezte a márciusi akció tanulságait: *„A közép-németországi proletariátus, a Németország Egyesült Kommunista Pártja fellépését a kormány támadása kényszerítette ki* […]. *A Kommunista Internacionálé III. kongresszusa a márciusi akciót haladásnak tekinti. A márciusi akció a proletariátus százezreinek a burzsoázia elleni hősi harca volt. Németország Egyesült Kommunista Pártja a közép-németországi munkások küzdelmének élére állva megmutatta, hogy ő Németország forradalmi proletariátusának pártja."*

A rendőrség csak annyit tudott megállapítani a Németországban illegálisan tartózkodó Kunról, hogy a márciusi eseményekben az „orosz elem" jelentős szerepet játszott. Mindez azzal magyarázható, hogy Kun a német vezetők szűk körével, csupán öt-nyolc emberrel érintkezett. Érdekes adalék, hogy a Komintern „márciusi akcióját" a brutálisan meggyilkolt cári család beolvasztott és eladott ékszereiből finanszírozták.

A hamburgi felkelés
1923. október 23.

A német kommunisták 1923-ban ismét úgy vélték, hogy a politikai rendszert – az 1917. októberi orosz forradalom mintájára – fegyveres felkeléssel meg lehet dönteni. Az elképzelések szerint

Ernst Thälmann militáns kommunista vezető a Rote Front gyűlésén

a német október jelet adna előbb Közép-Európának, majd az egész világnak a kommunista forradalom megkezdésére. A kísérlet katonai szempontból kilátástalan volt, s már október 23–24-én éjszaka véget is ért. Megrohamoztak 24 rendőrőrszobát, 17-et Hamburgban, 7-et pedig Schleswig-Holstein porosz provinciában. A felkelés során több mint 100 ember halt meg, közöttük 88 hamburgi rendőr és polgári személy, valamint 6 kommunista aktivista. Október 24-én éjszaka és a következő napokban letartóztatták a városi törvényhozó testület hét kommunista tagját; őket – szerkesztőket és szakszervezeti bizalmikat – egy évvel később ítélték el.

A felkelés hátterét a weimari köztársaság válsága szolgáltatta, s ekkor számos fegyveres összetűzésre került sor. 1923-ban gyorsan romlott a gazdasági helyzet, az országban hiperinfláció tombolt, amely hozzájárult a KPD befolyásának növekedéséhez. A politikai vitákat tovább radikalizálta a Ruhr-vidék 1923. januári francia–belga megszállása. Augusztusban egész Németországra kiterjedő sztrájk zajlott Wilhelm Cuno birodalmi kancellár ellen. Szeptemberben a birodalmi kormány kivételes állapotot vezetett be. Október 1-jén került sor az illegális Fekete Reichswehr küstrini puccskísérletére. Október 13-án a Reichstag Gustav Stresemann javaslatára felhatalmazási törvényt fogadott el. Szászországban és Türingiában október közepén a KPD részvételével koalíciós kormányok alakultak, amit a kommunista párt a hatalomátvétel lehetőségének tekintett.

A fegyveres felkelés kísérletét a kommunista mozgalmon belül is viták kísérték. A Komintern befolyásos képviselőivel szemben a KPD vezetése ellenezte a felkelést. Az is felmerült, hogy a KPD egyik „balos” vezetője, Heinrich Brandler próbaléggömbnek tekinti a hamburgi felkelést az össznémet forradalom kirobbantásában. Ha a felkelés tömeges megmozdulást vált ki, a KPD kiadhatja a jelet a fegyveres felkelésre. Ha a megmozdulás elmarad, a KPD nagyobb károk nélkül kerülhetne ki a helyzetből.

Jóllehet a KPD Hamburgban kb. 14 000 tagot számlált, a felkelésben csak 300 tagjuk vett aktívan részt, s összesen 250 fegyvert szereztek. Hamburg mellett Altona és Stormarn körzet volt a felkelés központja. Néhány környékbeli helységben vasúti és utcai blokádokat emeltek. Bargteheidében a felkelők őrizetbe vették a községi elöljárót, és kikiáltották a „Stormarn Szovjet-Köztársaságot”.

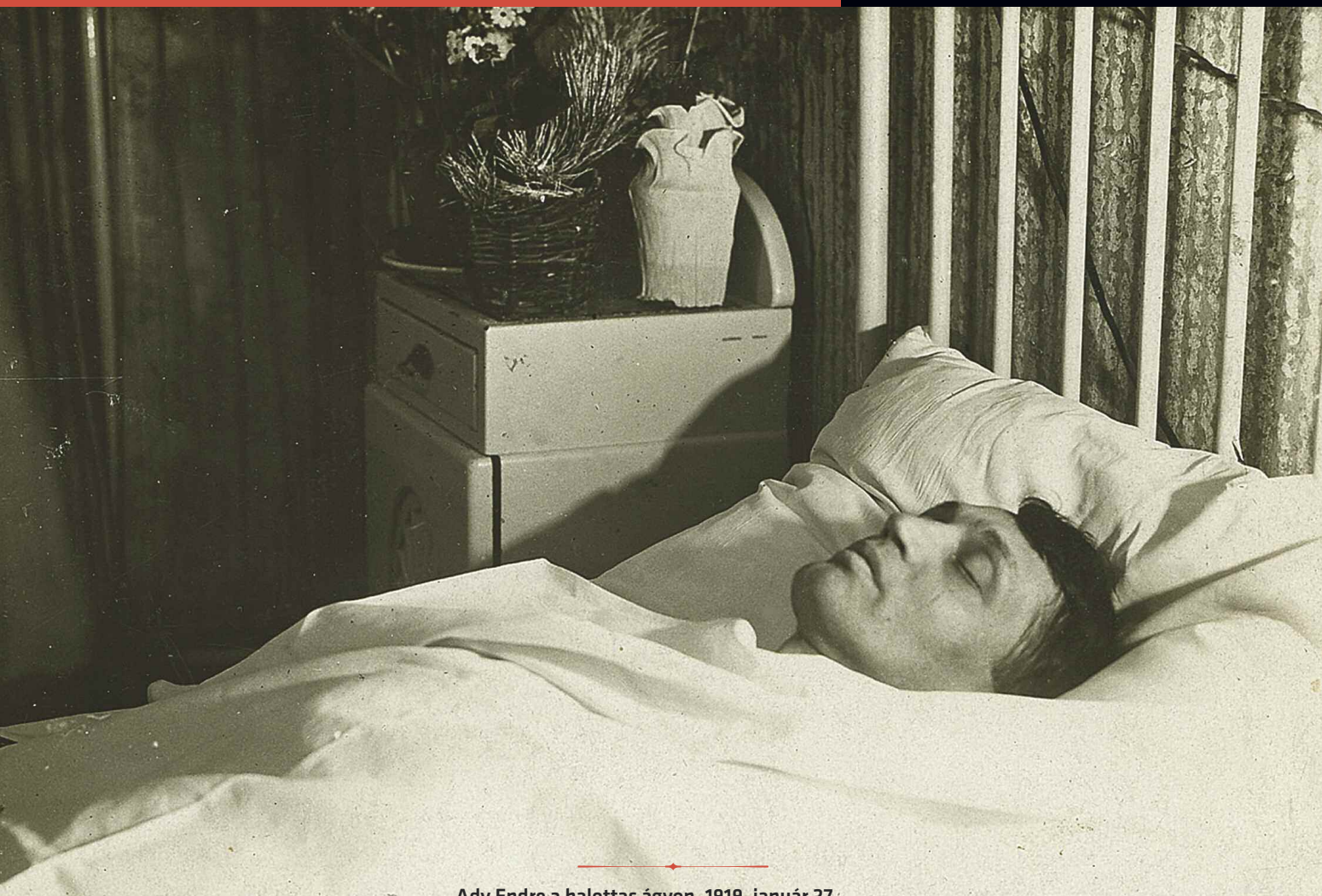
A felkelési kísérleteket a legtöbb helyen órákon belül leverték. Egyedül Barmbekben kaptak a felkelők támogatást a lakosoktól, akik részt vettek a barikádok építésében, és élelmiszerrel látták el a felkelőket. A tartós tüzelés közepette itt egy napig tartották magukat. Helyzetük kilátástalansága miatt azonban éjszaka titokban elhagyták állásaikat, így másnap a hamburgi rendőrség nagy támadása már üres barikádokat talált.

Hosszú távon a felkelés hozzájárult a két munkáspárt viszonyának megmérgezéséhez. A szociáldemokraták a továbbiakban megtagadták az együttműködést a KPD-vel, amely válaszként erősítette a párt köztársaság- és SPD-ellenességét. A KPD-n belül – főleg a felkelés vezetője, Ernst Thälmann pártelnökké választása után – a felkelés hősi mítoszát terjesztették. A vereséget a hiányos centralizációra és a pártfegyelemre kevésbé figyelő pártbeli struktúrákra vezették vissza, következésképpen ezeket erősíteni kívánták. Ernst Thälmann a *Die Rote Fahne* című lapban ezt írta: *„Pártunk egésze még túlságosan éretlen volt arra, hogy megakadályozza a vezetés hibáit. Ezért 1923 őszén a forradalom egy fontos feltétel: a bolsevik párt hiánya miatt hiúsult meg.”*

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA

Ady Endre búcsúztatása 1919

1919. január 29-én temették el Ady Endrét „a nemzet halottjaként” a Magyar Nemzeti Múzeum épületéből. Az „Új Magyarország költőjének” koporsóját azzal a nemzeti színű lepellel takarták le, amellyel 1904-ben a régi Magyarország írófejedelmének tartott Jókait. Ady sírhelyének kijelölésénél is szempont volt, hogy Jókai sírja közelében legyen. Ennek alapján bátran kijelenthető, hogy Ady Endre múzeumkerti felravatalozása nemzeti panteonba emelését is jelentette egyben.

Ady Endre a halottas ágyon, 1919. január 27.
A források szerint képzőművészek és fényképezők egész serege kereste fel a szanatórium 2. emelet 30-as szobáját. Ha ez így is történt, a fényképek közül valószínűleg egyedül Szőnyi Lajosé sikerülhetett, mert csak az ő felvételét ismerjük, és másé nem is jelent meg a sajtóban.

Ady Endre hosszas betegeskedés után, 1919. január 27-én reggel hunyt el a budapesti Liget Szanatóriumban. Halálhíre gyorsan terjedt – egyebek mellett a korszakban egyre népszerűbbé váló telefonhírmondónak köszönhetően –, és már az első órákban sokan odasiettek a halottas ágyhoz. Móricz Zsigmond egy széken ülve rögvest belekezdett *Ady Endre a ravatalon* című, később a *Nyugat*ban megjelent írásába. Eljött a barát és mecénás Hatvany Lajos is feleségével, Winsloe Christa szobrásszal, aki szintén munkába fogott: lerajzolta a halott Adyt. Ezt rajta kívül megtette Csorba Géza, Vértes Marcell, Major Henrik, Kóber Leó és Török Károly is. Kosztolányi Dezső, aki két nappal később *Ady feje* címmel jelentette meg megemlékezését a *Pesti Napló*ban, a halottas ágynál megjegyezte, hogy halálában Ady feje különösen hasonlít Beethovenéhez. *„Az Ady-maszkot össze lehet majd téveszteni a Beethoven-maszkkal”* – írta a költőtárs és újságíró kolléga. A halotti maszkot Vedres Márk szobrászművész készítette el már az esti órákban. Mellette dolgozott Ferenczy Béni is, aki egy ún. magasdomborművet mintázott ekkor. A kultuszépítő munka tehát már a halottas ágynál megkezdődött.

A nemzet halottja

Adyt a kormány a nemzet halottjának nyilvánította és ennek megfelelő temetést rendelt el. Az esemény megszervezésére az 1918 végén megalakult írószervezetet, a Vörösmarty Akadémiát kérte fel, mely Adyban első elnökét gyászolta. A gyászszertartás részleteinek egyeztetése céljából már a halál napjának délutánján összeült egy szűk kör a *Pesti Napló* szerkesztőségében: Móricz, Babits, Hatvany mellett Jászi Oszkár volt miniszter és a kultuszminisztérium részéről Czakó Elemér osztálytanácsos jelent meg, valamint a temetkezést végző cég képviselője. Valószínűleg itt döntötték el a felravatalozás helyszínét, amellyel – a fent elmondottak miatt – jelezni kívánták, hogy milyen nagyra becsülik Adyt.

Adyt a Nemzeti Múzeum gyászleplekkel bevont kör alakú előcsarnokában (Rotundájában), az Apafy György 17. századi síremlékére épített katafalkon ravatalozták föl (ahogy a Kossuth-temetéstől minden esetben). Koporsóját a magyar írók és újságírók kegyeletének ereklyéjével, a nemzetiszínű Jókai-lepellel borították le. Jászi az előkészítő megbeszélésen azt kérte, hogy a temetés *„kisebb pompával folyjék le”,* mint korábban, és ez valóban így is lett, mert ezúttal egyszerűbb volt a dekoráció, a soksok gyertyatartó helyett csak négyet tettek a ravatal köré, és jelentősen kevesebb délszaki növényt (pl. pálmát) használtak.

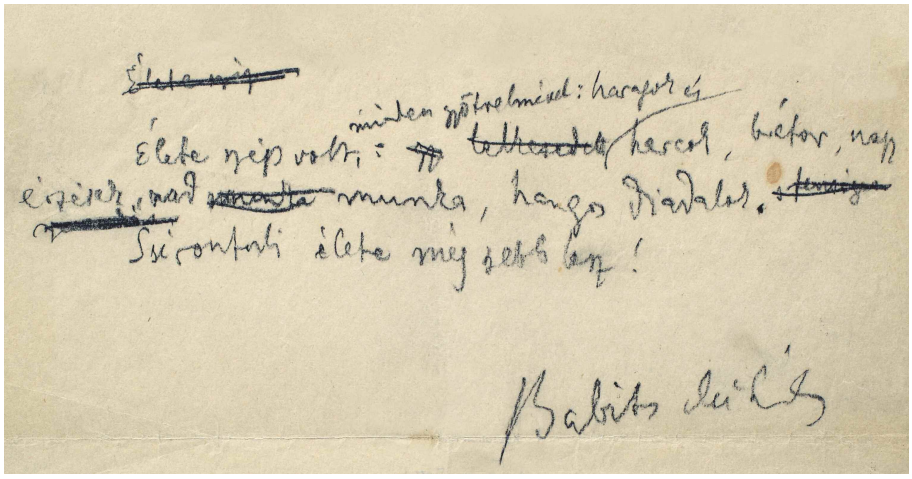
A temetés napjának délelőttjén aztán a ravatalt ellepték a koszorúk és a virágok. A „legszebb” koszorú szalagján csak egy szó állt: *„Csinszka”.* Egy másik, hatalmas babérkoszorún pedig a következő felirat volt olvasható: *„A magyar népköztársaság koszoruja – az uj Magyarország költőjének”.* Az őszirózsás forradalom után hatalomra került új vezetés így aposztrofálta Adyt, és e megnevezés szerepelt a temetést szervező Vörösmarty Akadémia partecéduláján is, amely után még több mint fél tucat párt- és civil szervezet adott ki saját gyászjelentést. Ez rendkívüli dolognak számított, hiszen korábban a családon kívül legfeljebb egy-két gyászjelentést adtak ki, még nagy emberek halála esetén is. A virágok zöme január 29-én délelőtt került a ravatalra, amikor 10 óra után – két óra időtartamban – a nagyközönség is leróhatta kegyeletét Ady koporsója előtt. A Magyar Hírlap erről ezt írta: *„Sok ezren járultak a ravatalhoz, legnagyobb részt a középiskolák tanulóifjúsága, amely testületileg vonult fel.”* Ezt a diákok úgy tehették meg, hogy a tankerületi főigazgató előző nap elrendelte: Ady temetése napján a gyász jeléül a fővárosi középiskolák szünetet tartsanak.

A temetés

A gyászszertartás délután 14 órakor kezdődött, de már dél körül nagy tömeg gyűlt össze a Múzeumkertben. Az idő múltával egyre nagyobb lett a tumultus, amit növelt az is, hogy csak egy kapu volt megnyitva a kertben. A rendet néhány rendőr és a kormány által küldött 40 nemzetőr próbálta tartani, de számuk elégtelennek bizonyult. A szociáldemokraták beígért százfős rendfenntartó egysége csak jócskán elkésve érkezett meg, amikor már képtelenség volt kordont vonni az épület köré. A sűrű tömegen az érkező hivatalos prominensek is alig tudtak átjutni. (A Magyar Nemzeti Filmarchívum idén januárban publikált korabeli filmhíradójában ez a helyzet nagyon jól látható.)

Ady özvegye, Csinszka Beregi Oszkárral, a Nemzeti Színház igazgatójával jelent meg, de folyamatosan érkeztek a kormány tagjai is, köztük Berinkey Dénes miniszterelnök. A Nemzeti Tanács elnöke, Hock János, Bódy Tivadar polgármester a főváros képviseletében, továbbá számos kulturális egyesület, kör képviselője (pl. az Otthon Kör elnöke, Molnár Ferenc író) megjelent a Múzeum előcsarnokában. Az írók közül Babitson és Móriczon kívül – akik gyászbeszédet mondtak – Bródy Sándor, Krúdy Gyula, Herczegh Ferenc, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc és Szép Ernő volt ott a temetésen. Nem tudtak viszont eljönni Ady szülei és a testvére, Lajos sem.

A gyászünnep az Operaház énekkara által előadott gyászénekekkel vette kezdetét, majd Haypál Benő református lelkész búcsúszavaival folytatódott, de az Ady és Csinszka néhány évvel korábban megkötött házasságára egyházi áldást

Részlet Babits Mihály gyászbeszédének kéziratából (OSZK Kézirattár).
Babits köztudottan Ady egyik legközelebbi barátja volt. Szobájának egyik polcán ott volt Ady halotti maszkjának másolata.

adó lelkész beszédét megzavarták a Sándor utcai kapun betörő és a ravatalhoz feljutó emberek, akik még a Rotunda gyászdrapériájának egy részét is leszakították. Az incidens után a felkért szónokok végeláthatatlan sora következett. A „régi világ" temetéseinél általában hárman vagy négyen mondtak gyászbeszédet, Ady temetésén a lelkésszel együtt összesen tizenketten. Ebből nyolcan a Nemzeti Múzeumban búcsúztak az elhunyttól.

Az egyház szónoka után a kormány képviselője emelkedett szólásra Kunfi Zsigmond szociáldemokata közoktatásügyi miniszter személyében, aki az elhunytat *„a második magyar forradalom Petőfije"*-ként aposztrofálta, mely párhuzammal – mint Vörös Boldizsár megjegyzi – 1918 forradalmát az 1848-assal tette egyenrangúvá, így is hangsúlyozva az őszirózsás forradalom jelentőségét. Kunfi a kormány és *„a forradalmi megujhodást szomjazó magyar nép nevében"*, búcsúztatta Adyt, *„akinél* – mint mondta – *tüzesebb, gyujtógatóbb csóvákkal senkisem járt azalatt a nagy grófi szérü alatt, amely a régi Magyarország volt"*. Ady tanítványainak tekintette az új Magyarország képviselőit, köztük magát is.

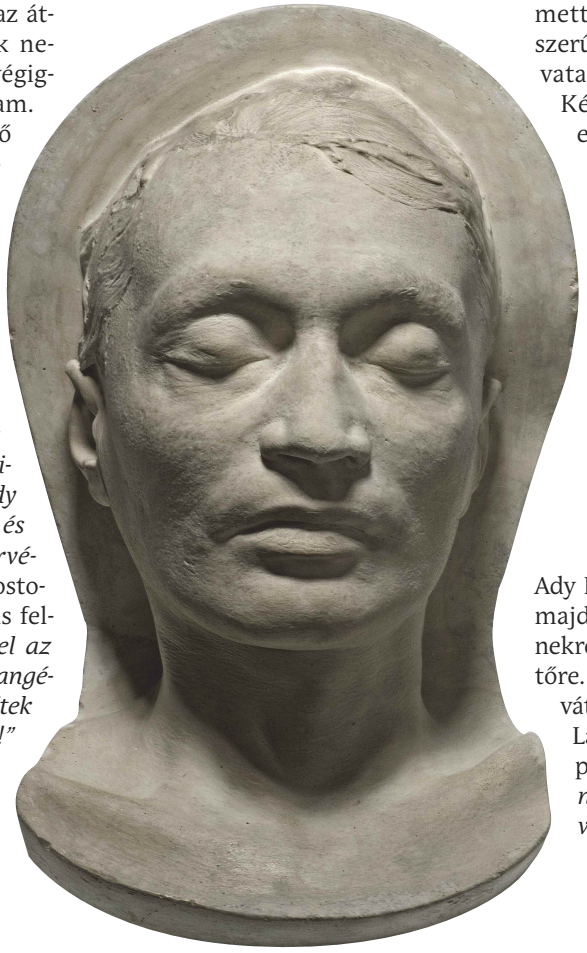
Kunfi után Móricz Zsigmond búcsúzott írótársától. Móricz a temetés talán legszebb és leghatásosabb beszédében Adyt a forradalom költőjének és az átalakult világszemlélet vezérének nevezte. Biblikus búcsúztatójában végigvonult az Ady–Krisztus-párhuzam. A jelen lévő gyászolók a következő sorokat máshogy nem is értelmezhették: *„megilleti őt a lelkeknek minden hódolata, tömjéne és aranya. Embertestvérünk fekszik itt, akinek egész élete abban telt el, hogy ő sírta el a mi bánatunkat, ő átkozta el a mi átkainkat, szerette mihelyettünk az emberiséget és ő szenvedett érettünk az emberektől. Ady Endre a próféta, a jós elültette a lelkekbe a jövendő világok gondolatát. Emlékezzetek Ady Endrére, emeljétek föl az ő igéit és hajtsátok végre az ő életének törvényét."* Az utolsó mondat Jézus apostolainak adott missziós parancsát is felidézhette sokakban: *„Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot…" / „Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket!"* (Márk 16,15; Máté 28, 19).

Móricz gyászbeszédét még számos követte: Vincze Sándor a szociáldemokrata párt nevében, Babits Mihály a „Nyugat" nevében, Pikler Gyula az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók, Bíró Lajos az újságíró-intézmények képviseletében mondott beszédet. A ravatalnál utolsóként Jászi Oszkár szólt a Társadalomtudományi Társaság nevében. Beszédének csak egy elemére hívjuk fel a figyelmet, amely az Ady-temetés idején nagyon is ott volt a háttérben. Jászi Magyarország első világháborús vereségére, a háború utáni tragikus helyzetére gondolt, amikor Ady híres verse nyomán „új Mohácsról" beszélt: *„Ez az új Mohács csakugyan eljött, és ime Ady Endre koporsója előtt az összetört magyarság hullat könyeket. Ó miért nem fogadtatok szót neki! Lám, a költőnek volt igaza, nem pedig a reálpolitika szolgabíráinak, kasznárainak és bankárainak."*

Az Operaház kórusának záró éneke után a koporsót a négyfogatos gyászhintóba helyezték, és elindult a gyászmenet a Kerepesi temetőbe a szokásos útvonalon: a Múzeum körúton és a Rákóczi úton. A sírba eresztés előtt még négy gyászbeszéd hangzott el: Kernstock Károly a Radikális Párt nevében, Schöpflin Aladár a Martinovits szabadkőműves páholy nevében, Nesztel Balázs gimnáziumi tanuló a középiskolai diákság, Beregi Oszkár pedig a Nemzeti Színház nevében búcsúzott Adytól. A temetőben már a Budapesti Általános Munkásdalárda énekelt. Adyt Jókai sírjával átellenben lévő parcellába, a főváros által adományozott díszsírhelyre temették, amelyre ekkor csak egy egyszerű fejfa került, mely a múzeumi ravatalról készült fotókon jól látható. Később, 1921-ben a sírra egy díszesebb fejfát állítottak, amelyet az Ady család (elsősorban a testvér, Ady Lajos) felkérésére Zoltai Lajos, a debreceni Városi Múzeum helyettes igazgatója tervezett meg a régi debreceni fejfák típusát véve alapul. Ady ma is látható síremlékét, Csorba Géza szobrászművész alkotását 1930 márciusában avatták.

Ady töviskoszorúval. A valószínűleg 1919-ben készült hadifém emlékplakett Farkas Zoltán szobrászművész alkotása, mely a Móricz Zsigmond gyászbeszédében hangsúlyosan megjelenő Ady–Krisztus-párhuzam képzőművészeti leképeződése.

Vedres Márk: Ady Endre halotti maszkja. Halotti maszk készítése a „nagy halottak" esetében szokásnak számított, készült ilyen Kossuth Lajosról, Jókai Mórról, Kossuth Ferencről és Görgei Artúrról is.

Ady korabeli értékelése

Ady Endre halála után a korabeli sajtó majd minden orgánuma vezércikkel, nekrológgal emlékezett az elhunyt költőre. Ezekben a legtöbbször a próféta, vátesz megnevezéssel illették. Barta Lajos a *Világ* című lapban pl. ekképpen: *„Elhallgatott a dal! A jós már nem beszél! A magyarság nagy jövendőmondója néma* […] *Az idők*

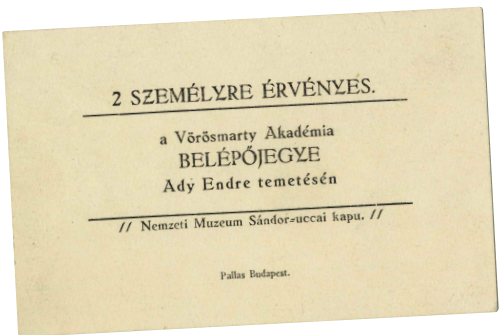
Elindul a gyászmenet a Nemzeti Múzeum elől

„A históriai kertben, a Nemzeti Múzeum kertjében, ahonnan nagyjait szokta temetni ez a sokszomorúságú nemzet, ma sűrű ezrek, gyászolók tolongása fölött, a hideg szélbe szinte belerezgett a ravatalon fekvő költő tragikus sóhaja: »Én a halál rokona vagyok, szeretem a tűnő szerelmet, szeretem megcsókolni, aki elmegy...« És most ő megy el és mind, akikért szenvedett és akiket lángjával gyujtogatott, eljöttek, hogy lélekben megcsókolják azt, aki elmegy."
(*Ady Endre temetése. Világ*, 1919. január 30.)
Az Arany-szobor talapzatán állók között ott volt a 16 éves Illyés Gyula is.

beteljesedni indulnak és aki az idő beteljesedését hirdette, mikor még vak volt minden szem és süket volt minden lélek, a mulandóságba evez át a beteljesedés küszöbéről…" A bibliai Mózes-párhuzam is több helyen előkerült (a próféta a népet csak az „Ígéret földjének" határáig vezethette el), például Hatvany Lajos *A nemzet halottja* címmel a *Pesti Napló*ba írt nekrológjában: *„Mózesi sors, hogy csak a jelen felfordulásig jutott el."* Hatvany emellett még a régi világ megtestesítőjével, a három hónappal korábban meggyilkolt Tisza Istvánnal (volt miniszterelnökkel) hozta párhuzamba Adyt: *„Tisza a magyar önámítását jelentette, Ady a magyarnak önismeretét. Az önámítás, ha még oly fanatikus jóhiszeműséggel történik is, előbb-utóbb maga ellen is fordul és e magaduló harcban megsemmisül. Az önismeret rettenetes kriziseken visz át – ezeket éljük ma – de előbb-utóbb megerősödésre és megtisztulásra vezet."* Ezeken kívül Adyt még új Petőfinek, a forradalom költőjének nevezték.

A korabeli napi- és hetilapok részletesen beszámoltak a temetés lefolyásáról és persze értékelték is azt. A kortársaknak is feltűnt, hogy a temetés rendezői számos olyan elemet felhasználtak, amelyekkel az 1918 előtti rendszer búcsúztatta nagy halottait. A *Vágóhíd* című lap újságírójánál ez láthatóan kiverte a biztosítékot, mert *Forradalmi költő nyárspolgári temetése* címmel írt cikket, többek közt így fogalmazva: *„És ezt a szegényes magyar mértékkel alig mérhető különleges nagyságot, az összeroskadt roppant forradalmi energiát, ugy temették, mint valami nyárspolgárt. Rábizták az enterprizre* [temetkezési vállalatra], *hogy csináljon neki egy szép pesti temetést. Nemzeti Muzeummal, Aranyszoborral, azzal a jól bevált sablonnal, ahogy a hivatalos halottaknak dukál."*

Nagyon hatásos írást közölt a temetés után néhány nappal Krúdy Gyula is. Erős megállapítások szerepeltek benne, például: *„Meg kellett halnod, Ady Endre, hogy mindenki levegye a kalapját előtted."* Majd találóan így összegezte írótársának búcsúztatását: *„Olyan vad volt ez a temetés, amilyen Ady Endre élete."*

2 SZEMÉLYRE ÉRVÉNYES.

a Vörösmarty Akadémia
BELÉPŐJEGYE
Ady Endre temetésén

// Nemzeti Muzeum Sándor-uccai kapu. //

Pallas Budapest.

ÚJRATERJESZTÉS

LENGYEL–MAGYAR KÖZÖS MÚLT

TELEKI PÁL

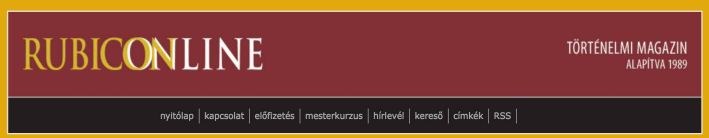
A 2016/5–6. szám újraterjesztése

KERESSE A NAGYOBB ÚJSÁGÁRUSOKNÁL

a Relay-, Inmedio-, Auchan-hálózatban, valamint a nagyobb Tescókban, Intersparokban, Shell-, Mol- és OMV-kutaknál!

Rendelhető: bolt.rubicon.hu

TARTALOM

Bagi Dániel: Nagy Lajos. Magyar király a lengyel trónon

Bagi Dániel: Hedvig királynő. *Az Anjou-ház trónöröklése Lengyelországban*

Neumann Tibor: Trónharcok Mátyás halála után. *Corvin János és Jagelló Ulászló küzdelme a hatalomért*

Szende László: II. Jagelló Ulászló. *A kompromisszumok embere vagy a főurak bábja?*

Oborni Teréz: A Jagelló-sas árnyékában. *Szapolyaiak és Jagellók a 16. században*

Gebei Sándor: Báthori István. *A lengyel–litván nemesi köztársaság királya, 1576–1586*

DOSSZIÉ: A GULAG FOGLYAI

Murádin János Kristóf: „A magyarokat meg kell büntetni!" *Elmondhatatlan történet. Erdélyi magyarok és németek deportálása a Szovjetunióba, 1944–1953*

Simon Attila: „Hazatérésük nem kívánatos." *Málenkij robot a szlovákiai magyarok között*

Ute Schmidt: Német polgári személyek deportálása és fogva tartása a Szovjetunióban

Andreas Hilger: Német foglyok szovjet táborokban, 1941–1956

Dariusz Rogut: Lengyel civilek és a Honi Hadsereg katonái az NKVD–MVD szovjet táboraiban

Ramona Staveckaite–Notari: A Gulag litván foglyai

NAGYÍTÓ ALATT: TELEKI PÁL

Ablonczy Balázs: Gróf Teleki Pál. *Egy szépreményű fiatalember. Származás, család, ifjúkor*

Ablonczy Balázs: Autós népfölkelő. *Teleki a világháború viharában*

Ablonczy Balázs: A forradalmaktól a békeszerződésig

Ablonczy Balázs: Az ország élén. Teleki első kormánya

Ablonczy Balázs: Küldetés Moszulban

Ablonczy Balázs: A cserkészmozgalom élén

Kubassek János: Teleki, a földrajztudós

Ablonczy Balázs: Teleki személyisége. *A miniszterelnök hétköznapjai*

Szabó Péter: Teleki és Werth. *A kormányfő és a vezérkar főnökének ellentéte*

Nyári Gábor: A washingtoni vonal. *Teleki Pál kísérlete egy emigráns kormány létrehozására*

Kubassek János: Tanárok, munkatársak, tanítványok. *Teleki kapcsolatrendszere*

Csapodi Csaba: Teleki „búcsúlevele". *Szövegkritikai tanulmány (2003)*

Nyári Gábor: Kortárs reflexiók

Ablonczy Balázs: Öngyilkosság vagy gyilkosság? *A történettudomány mai álláspontja*

Ablonczy Balázs: Jellem és viszonyok. *Kortársak Teleki Pálról*

Fodor Pál – Papp Norbert – Kitanics Máté: Szulejmán szultán elveszett zarándokvárosa

www.rubicon.hu

TEMATIKUS GYŰJTEMÉNYEK

Mélyüljön el kedvenc témájában!

I. világháború

- 2013/1. Az I. világháború hadművészeti kérdései
- 2014/4–5. Az I. világháború
- 2014/9. Isonzó – Doberdó – Caporetto
- 2016/8. Verdun, 1916
- 2018/5. Nagy Háború – 100

A 20. századi magyar történelem vitatott témái

- 2011/2. Vörösterror – fehérterror
- 2010/1. A magyar csendőrség története
- 2010/3. A magyar rendőrség története
- 2011/7. Háborús bűnösök
- 2012/11. Volksbund kontra hűségmozgalom

Horthy-korszak

- 2007/4-5. Elitek a Horthy-korszakban
- 2009/1–2. Magyar jobboldali hagyomány
- 2011/8. Királykérdés a Horthy-korban
- 2011/9–10. Bethlen István
- 2013/12. A Bethlen-kormány

5 lapszámból egyet **ingyen** kap

csomagok.rubicon.hu

AKCIÓ

Deborah S. Cornelius

Kutyaszorítóban

- Volt-e bármilyen mozgásterünk Trianon után?
- Elkerülhetetlen volt-e a belépés a II. világháborúba... német oldalon?
- Megmenthettük volna-e a 2. hadsereget?
- Létezett-e reális esély a kiugrásra?
- Megakadályozható volt-e a szovjet megszállás?

-30% kód: 201904

konyvek.rubicon.hu

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA

E számunk
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával készült.

NKA Nemzeti Kulturális Alap

9 770865 634092 19004